

ISSN 2409-9260 (Print)
ISSN 2415-3869 (Online)

НАУКОВИЙ ВІСНИК

Одеського національного
економічного університету

Збірник
наукових праць

№ 1-2 (274-275)

2020

ISSN 2409-9260 (Print)
ISSN 2415-3869 (Online)

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВСЕУКРАЇНСЬКА АСОЦІАЦІЯ МОЛОДИХ НАУКОВЦІВ

НАУКОВИЙ ВІСНИК
*Одеського національного економічного
університету*

Збірник наукових праць

№ 1-2 (274-275), 2020

Виходить 10-12 разів на рік (5-6 випусків) • Заснований у грудні 1994 р.

Одеса
2020

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор

Завадська Діана Володимирівна, доктор екон. наук, доцент, Одеський національний економічний університет, Україна

Заступники головного редактора

Слатвінська Марина Олександрівна, доктор екон. наук, професор, Одеський національний економічний університет, Україна, **Хомутенко Алла Віталіївна**, доктор екон. наук, доцент, Одеський національний економічний університет, Україна

Технічний редактор

Батанова Тетяна Володимирівна, начальник науково-редакційного відділу, Одеський національний економічний університет, Україна

Літературний редактор, редактор-коректор англomовного контенту

Шостак Ірина Іванівна, канд. пед. наук, доцент, Одеський національний економічний університет, Україна

Божинава Маріяна, доктор екон. наук, професор, Академія економіки ім. Д. А. Ценова, Республіка Болгарія, **Бухтіарова Аліна Геннадіївна**, кандидат екон. наук, доцент, Сумський державний університет, Україна, **Гончаренко Олена Миколаївна**, доктор екон. наук, професор, Одеський національний економічний університет, Україна, **Гудзь Тетяна Павлівна**, доктор екон. наук, професор, Полтавський університет економіки і торгівлі, Україна, **Єрмакова Ольга Анатоліївна**, доктор екон. наук, професор, Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України, **Жердецька Лілія Вікторівна**, доктор екон. наук, доцент, Одеський національний економічний університет, Україна, **Зборіна Ірина Михайлівна**, кандидат екон. наук, доцент, Поліський державний університет, Республіка Білорусь, **Зеленка Владімір**, канд. екон. наук., доцент, Вища школа економіки у Празі, Чеська Республіка, **Кетнерс Карліс**, доктор екон. наук, професор, Банківська вища школа бізнесу і фінансів, Латвійська Республіка, **Лайко Олександр Іванович**, доктор екон. наук, старший науковий співробітник, Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України, **Літвінов Олександр Сергійович**, доктор екон. наук, доцент, Одеський національний економічний університет, Україна, **Лоханова Наталія Олексіївна**, доктор екон. наук, професор, Одеський національний економічний університет, Україна, **Маркс-Бельська Рената**, канд. екон. наук., доцент, Вармінсько-Мазурський університет в Ольштині, Республіка Польща, **Меджибовська Наталія Семенівна**, доктор екон. наук, професор, Одеський національний економічний університет, Україна, **Нездоймінов Сергій Георгійович**, кандидат екон. наук, доцент, Одеський національний економічний університет, Україна, **Онищенко Світлана Володимирівна**, доктор екон. наук, професор, Національний Університет «Полтавська політехніка ім. Ю. Кондратюка, Україна, **Семенова Валентина Григорівна**, доктор екон. наук, професор, Одеський національний економічний університет, Україна, **Слободяник Юлія Борисівна**, доктор екон. наук, професор, Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана, Україна, **Сментина Наталія Валентинівна**, доктор екон. наук, професор, Одеський національний економічний університет, Україна, **Смокова Маруся**, кандидат екон. наук, доцент, Академія економіки ім. Д. А. Ценова, Республіка Болгарія, **Совік Людмила Єгорівна**, доктор екон. наук, професор, Поліський державний університет, Республіка Білорусь

Міжнародна представленість та індексація:

Index Copernicus International (ICV 2018: 75.22).
Google Scholar (h-індекс - 10).
Open Ukrainian Citation Index (OUCI).
CrossRef.
Dimensions.
Реферативна база даних «Україніка наукова».
Український реферативний журнал «Джерело».
Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського.
Наукова електронна бібліотека eLIBRARY.ru.
Електронний репозитарій Одеського національного економічного університету.
Російський індекс наукового цитування (РІНЦ).

Засновник та видавець:

Одеський національний економічний університет

Свідоцтво про Державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:

Серія КВ № 20991-10791ПР
від 18 серпня 2014 р. (перереєстрація)

Включено до категорії «Б» в «Переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук» на підставі наказу Міністерства освіти і науки України від 02.07.2020 р. № 886

Адреса редакції та видавця:

65082, м. Одеса, вул. Гоголя, 18, ауд. 110,
Одеський національний економічний університет,
науково-редакційний відділ, тел.: (+38048) 777-89-16
e-mail: visnik.nauka@oneu.edu.ua
web-site: <http://n-visnik.oneu.edu.ua/index.php>

ЗМІСТ

<i>Завадська Діана</i> Удосконалення методології оцінки кредитного потенціалу банків України.....	10
--	----

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

<i>Переверзева Анна, Волков Володимир</i> Дослідження моделі соціального підприємництва як інноваційної форми бізнесу.....	28
---	----

АНАЛІЗ, АУДИТ, ОБЛІК ТА ОПОДАТКУВАННЯ

<i>Антипенко Надія</i> Удосконалення методологічних підходів сталого розвитку суб'єктів господарювання в Республіці Білорусь.....	41
--	----

<i>Лемеш Валентина</i> Наукове обґрунтування регулювання договірних відносин у випадках обов'язкового проведення аудиту	53
--	----

ФІНАНСИ, БАНКІВСЬКА СПРАВА ТА СТРАХУВАННЯ

<i>Алексеєнко Людмила, Косович Ольга</i> Пруденційне регулювання страхової діяльності: теоретико-прикладні імперативи в умовах фінансової невизначеності.....	69
--	----

<i>Вдовіна Галина, Слатвінська Марина</i> Проблеми та перспективи здійснення митного контролю в Україні.....	80
---	----

<i>Гончаренко Анастасія</i> Оцінка конкурентного середовища на ринку Р2Р-кредитування.....	93
---	----

<i>Гудзь Тетяна</i> Прогнозування рівня трансформації заощаджень вітчизняних домогосподарств в інвестиційний капітал.....	105
--	-----

<i>Жердецька Лілія</i> Концептуалізація сучасних теорій регулювання системного ризику банківського сектору економіки	119
---	-----

<i>Науменкова Світлана, Міщенко Світлана</i> Цифрова фінансова інклюзія: можливості та обмеження для України	133
---	-----

НАШІ АВТОРИ	150
--------------------------	-----

ISSN 2409-9260 (Print)
ISSN 2415-3869 (Online)

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
ODESSA NATIONAL ECONOMIC UNIVERSITY
ALL-UKRAINIAN ASSOCIATION OF YOUNG SCIENTISTS

SCIENTIFIC BULLETIN
of Odessa National Economic University

Collection of Scientific Works

No. 1-2 (274-275), 2020

Published 10-12 times a year (5-6 issues) • Founded in December 1994

Odessa
2020

EDITORIAL BOARD

Editor-in-Chief

Zavadska Diana, Dr. Sc. (Econ.), Assoc. Prof., Odessa National Economic University, Ukraine

Deputies of Editor-in-Chief

Khomutenko Alla, Dr. Sc. (Econ.), Assoc. Prof., Odessa National Economic University, Ukraine, **Slatvinska Maryna**, Dr. Sc. (Econ.), Prof., Odessa National Economic University, Ukraine

Proofreader editor

Batanova Tetiana, Head of the scientific and editorial department, Odessa National Economic University, Ukraine

Proofreader and literary editor of English-language content

Shostak Iryna, Cand. Sc. (Ped.), Assoc. Prof., Odessa National Economic University, Ukraine

Bozhinova Mariyana, Dr. Sc. (Econ.), Prof., D.A. Tsenov Academy of Economics, Republic of Bulgaria, **Bukhtiarova Alina**, Cand. Sc. (Econ.), Assoc. Prof., Sumy State University, Ukraine, **Goncharenko Olena**, Dr. Sc. (Econ.), Prof., Odessa National Economic University, Ukraine, **Hudz Tetiana**, Dr. Sc. (Econ.), Prof., Poltava University of Economics and Trade, Ukraine, **Ermakova Olga**, Dr. Sc. (Econ.), Prof., Institute of Market Problems And Economic-Ecological Research of the NAS of Ukraine, **Ketners Karlis**, Dr. Sc. (Econ.), Prof., BA School of Business and Finance, Republic of Latvia, **Laiko Oleksandr**, Dr. Sc. (Econ.), Senior Scientific Associate, Institute of Market Problems And Economic-Ecological Research of the NAS of Ukraine, **Litvinov Oleksandr**, Dr. Sc. (Econ.), Assoc. Prof., Odessa National Economic University, Ukraine, **Lokhanova Nataliia**, Dr. Sc. (Econ.), Prof., Odessa National Economic University, Ukraine, **Marks-Bielska Renata**, Cand. Sc. (Econ.), Assoc. Prof., University of Warmia and Mazury in Olsztyn, Poland, **Medzhibovska Nataliia**, Dr. Sc. (Econ.), Prof., Odessa National Economic University, Ukraine, **Nezdoyminov Sergii**, Cand. Sc. (Econ.), Assoc. Prof., Odessa National Economic University, Ukraine, **Onyshchenko Svitlana**, Dr. Sc. (Econ.), Prof., National University «Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic», Ukraine, **Sovik Lyudmila**, Dr. Sc. (Econ.), Assoc. Prof., Polesky State University, Republic of Belarus, **Semenova Valentyna**, Dr. Sc. (Econ.), Prof., Odessa National Economic University, Ukraine, **Slobodianyuk Yuliia**, Dr. Sc. (Econ.), Assoc. Prof., Kyiv national economic university named after Vadym Hetman, Ukraine, **Smentyna Nataliia**, Dr. Sc. (Econ.), Prof., Odessa National Economic University, Ukraine, **Smokova Marusya**, Cand. Sc. (Econ.), Assoc. Prof., D. A. Tsenov Academy of Economics, Republic of Bulgaria, **Zborina Irina**, Cand. Sc. (Econ.), Assoc. Prof., Polesky state university, Republic of Belarus, **Zelenka Vladimir**, Cand. Sc. (Econ.), Assoc. Prof., University of economics Prague, Czech Republic, **Zherdetska Liliia**, Dr. Sc. (Econ.), Assoc. Prof., Odessa National Economic University, Ukraine

International Abstracting and Indexing:

Index Copernicus International (ICV 2018: 75.22).
Google Scholar (h-index - 10).
Open Ukrainian Citation Index (OUCI).
CrossRef.
Dimensions.
Reference database «Ukrainika Naukova».
Ukrainian abstract journal «Dzherelo».
Vernadsky National Library of Ukraine.
eLIBRARY.ru Scientific Electronic Library.
Electronic repository of the Odessa National Economic University.
Russian Scientific Citation Index (RSCI).

Founder and publisher:

Odessa National Economic University

Certificate of State Registration of the Print Media:

Series KV No. 20991-10791PR dated August 18, 2014 (re-registration)
Included in the category “B” in the “List of scientific professional publications of Ukraine” in which the results of dissertations for the degree of Doctor of Sciences and Candidate of Sciences can be published on the basis of the direction of the Ministry of Education and Science of Ukraine from 02.07.2020 № 886

Editorial and publisher address:

18, Hoholia str., room 110, Odessa, 65082,
Odessa National Economic University,
Scientific and editorial department,
tel. (+38048) 777-89-16
e-mail: visnik.nauka@oneu.edu.ua
website: <http://n-visnik.oneu.edu.ua/index.php>

CONTENTS

<i>Zavadska Diana</i> Improvement of the assessment methodology of lending potential of Ukraine's banks.....	10
<i>ECONOMICS AND MANAGEMENT OF THE NATIONAL ECONOMY</i>	
<i>Pereverzieva Anna, Volkov Volodymyr</i> Research of the social entrepreneurship model as an innovative form of business.....	28
<i>ANALYSIS, AUDIT, ACCOUNTING AND TAXATION</i>	
<i>Antipenko Nadezhda</i> Improvement of methodological approaches of sustainable development of economic subjects in the Republic of Belarus.....	41
<i>Lemesh Valentina</i> Scientific justification of regulation of contractual relations in cases of mandatory audit.....	53
<i>FINANCE, BANKING AND INSURANCE</i>	
<i>Alekseyenko Lyudmyla, Kosovych Olha</i> Prudential regulation of insurance activities: theoretical and applied imperatives in the context of financial uncertainty.....	69
<i>Vdovina Galina, Slatvinska Maryna</i> Problems and prospects of customs control in Ukraine.....	80
<i>Honcharenko Anastasiia</i> Competitive environment assessment in the P2P-credit market.....	93
<i>Hudz Tetiana</i> Forecasting of transformation level of domestic households savings into investment capital	105
<i>Zherdetska Liliia</i> Conceptualization of modern theories of system risk regulation of the banking sector of the economy	119
<i>Naumenkova Svitlana, Mishchenko Svitlana</i> Digital financial inclusion: opportunities and barriers for Ukraine.....	133
<i>OUR AUTHORS</i>	150

ISSN 2409-9260 (Print)
ISSN 2415-3869 (Online)

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ УКРАИНЫ
ОДЕССКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ ЭКОНОМИЧЕСКИЙ
УНИВЕРСИТЕТ
ВСЕУКРАИНСКАЯ АССОЦИАЦИЯ МОЛОДЫХ УЧЕНЫХ

НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК
*Одесского национального экономического
университета*

Сборник научных трудов

№ 1-2 (274-275), 2020

Выходит 10-12 раз в год (5-6 выпусков) • Основан в декабре 1994 г.

Одесса
2020

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Главный редактор

Завадская Диана Владимировна, доктор экон. наук, доцент, Одесский национальный экономический университет, Украина

Заместители главного редактора

Слатвинская Марина Александровна, доктор экон. наук, профессор, Одесский национальный экономический университет, Украина, **Хомутенко Алла Витальевна**, доктор экон. наук, доцент, Одесский национальный экономический университет, Украина

Технический редактор

Батанова Татьяна Владимировна, начальник научно-редакционного отдела, Одесский национальный экономический университет, Украина

Литературный редактор, редактор-корректор англоязычного контента

Шостац Ирина Ивановна, канд. пед. наук, доцент, Одесский национальный экономический университет, Украина

Божинова Марьяна, доктор экон. наук профессор, Академия экономики им. Д. А. Ценова, Республика Болгария, **Бухтиярова Алина Геннадьевна**, кандидат экон. наук, доцент, Сумской государственный университет, Украина, **Гончаренко Елена Николаевна**, доктор экон. наук, профессор, Одесский национальный экономический университет, Украина, **Гудзь Татьяна Павловна**, доктор экон. наук, профессор, Полтавский университет экономики и торговли, Украина, **Ермакова Ольга Анатольевна**, доктор экон. наук, профессор, Институт проблем рынка и экономико-экологических исследований НАН Украины, **Жердецкая Лилия Викторовна**, доктор экон. наук, доцент, Одесский национальный экономический университет, Украина, **Зборина Ирина Михайловна**, кандидат экон. наук, доцент, Полесский государственный университет, Республика Беларусь, **Зеленка Владимир**, канд. экон. наук, доцент, Высшая школа экономики в Праге, Чешская Республика, **Кетнерс Карлис**, доктор экон. наук, профессор, Банковская высшая школа бизнеса и финансов, Латвийская Республика, **Лайко Александр Иванович**, доктор экон. наук, старший научный сотрудник, Институт проблем рынка и экономико-экологических исследований НАН Украины, **Литвинов Александр Сергеевич**, доктор экон. наук, доцент, Одесский национальный экономический университет, Украина, **Лоханова Наталия Алексеевна**, доктор экон. наук, профессор, Одесский национальный экономический университет, Украина, **Маркс-Бельская Рената**, канд. экон. наук, доцент, Варминско-Мазурский университет в Ольштыне, Республика Польша, **Меджибовская Наталия Семеновна**, доктор экон. наук, профессор, Одесский национальный экономический университет, Украина, **Нездойминов Сергей Георгиевич**, кандидат экон. наук, доцент, Одесский национальный экономический университет, Украина, **Онищенко Светлана Владимировна**, доктор экон. наук, профессор, НУ «Полтавская политехника им. Ю. Кондратюка, Украина, **Семенова Валентина Григорьевна**, доктор экон. наук, профессор, Одесский национальный экономический университет, Украина, **Слободяник Юлия Борисовна**, доктор экон. наук, профессор, Киевский национальный экономический университет им. В. Гетьмана, Украина, **Сментына Наталия Валентиновна**, доктор экон. наук, профессор, Одесский национальный экономический университет, Украина, **Смокова Маруся**, кандидат экон. наук, доцент, Академия экономики им. Д. А. Ценова, Республика Болгария, **Совик Людмила Егоровна**, доктор экон. наук, профессор, Полесский государственный университет, Республика Беларусь

Международная представленность и индексация:

Index Copernicus International (ICV 2018: 75.22).
Google Scholar (h-индекс - 10).
Open Ukrainian Citation Index (OUCI).
CrossRef.
Dimensions.
Реферативная база данных «Україніка наукова».
Украинский реферативный журнал «Джерело».
Национальная библиотека Украины им. В.И. Вернадского.
Научная электронная библиотека eLIBRARY.ru.
Электронный репозиторий Одесского национального экономического университета.
Российский индекс научного цитирования (РИНЦ).

Основатель и издатель:

Одесский национальный экономический университет

Свидетельство о Государственной регистрации печатного средства массовой информации:

Серия КВ № 20991-10791ПП
от 18 августа 2014 р. (перерегистрация)

Включен в категорию «Б» в «Перечне научных профессиональных изданий Украины, в которых могут публиковаться результаты диссертационных работ на соискание ученых степеней доктора и кандидата наук» на основании приказа Министерства образования и науки Украины от 02.07.2020 г. № 886

Адрес редакции и издателя:

65082, г. Одесса, ул. Гоголя, 18, ауд. 110,
Одесский национальный экономический университет,
научно-редакционный отдел, тел.: (+38048) 777-89-16
e-mail: visnik.nauka@oneu.edu.ua
website: <http://n-visnik.oneu.edu.ua/index.php>

СОДЕРЖАНИЕ

<i>Завадская Диана</i> Совершенствование методологии оценки кредитного потенциала банков Украины	10
---	----

ЭКОНОМИКА И УПРАВЛЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНЫМ ХОЗЯЙСТВОМ

<i>Переверзева Анна, Волков Владимир</i> Исследование модели социального предпринимательства как инновационной формы бизнеса.....	28
--	----

АНАЛИЗ, АУДИТ, УЧЕТ И НАЛОГООБЛОЖЕНИЕ

<i>Антипенко Надежда</i> Совершенствование методологических подходов устойчивого развития субъектов хозяйствования в Республике Беларусь.....	41
--	----

<i>Лемеш Валентина</i> Научное обоснование регулирования договорных отношений в случаях обязательного проведения аудита.....	53
---	----

ФИНАНСЫ, БАНКОВСКОЕ ДЕЛО И СТРАХОВАНИЕ

<i>Алексеевко Людмила, Косович Ольга</i> Пруденциальное регулирование страховой деятельности: теоретико-прикладные императивы в условиях финансовой неопределенности	69
---	----

<i>Вдовина Галина, Слатвинская Марина</i> Проблемы и перспективы осуществления таможенного контроля в Украине.....	80
---	----

<i>Гончаренко Анастасия</i> Оценка конкурентной среды на рынке P2P-кредитования.....	93
---	----

<i>Гудзь Татьяна</i> Прогнозирование уровня трансформации сбережений отечественных домохозяйств в инвестиционный капитал.....	105
--	-----

<i>Жердецкая Лилия</i> Концептуализация современных теорий регулирования системного риска банковского сектора экономики.....	119
---	-----

<i>Науменкова Светлана, Мищенко Светлана</i> Цифровая финансовая инклюзивность: возможности и ограничения для Украины.....	133
---	-----

<i>НАШИ АВТОРЫ</i>	150
--------------------------	-----

Zavadska Diana,
Dr. Sc. (Econ.), Assoc. Prof., Department of Banking,
Odessa National Economic University, Odessa, Ukraine
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-2950-554X>
zavadska.diana@ukr.net

IMPROVEMENT OF THE ASSESSMENT METHODOLOGY OF LENDING POTENTIAL OF UKRAINE'S BANKS

Object of study. The object of the study are the processes of forming the lending potential of the banking system. One of the most problematic areas is the lack of comprehensive research on the formation of scientific and methodological approaches to determine and assess the lending potential of the bank. The research has emphasized the need to solve problems of innovative development of Ukraine's economy.

Methodology. The information base of the research is the regulations of the National Bank of Ukraine, official analytical and statistical data of organizations and the results of scientific research of leading economists. The following methods have been used: abstraction and morphological analysis (specifying the definition of "lending potential of the bank"); system-structural, induction, deduction, coefficient (in the development of scientific and methodological approach and quantitative assessment of the lending potential of banks); comparative analysis and logical generalization, which allowed to determine the prerequisites for the development of bank lending to the economy and their role in financing investment projects in Ukraine.

Results. The necessity of developing measures for the rational use of lending potential, including the results of the calculations, the insignificant lending potential of Ukrainian banks in the period 2014-2017 which has been growing rapidly since 2018 has been revealed. It has been proved that the profitability of non-financial corporations gradually increases during the study period, which has a positive effect on their workload regarding debt service. These trends create the preconditions for the development of bank lending to the real sector of the economy and households. It has been noted that only 6% of innovative projects are financed with the use of bank loans.

Scientific novelty. The article has proposed to deepen the methodological approaches to the disclosure of the content and quantitative assessment of the lending potential of banks. The information obtained is the basis for determining the possibilities of creating a positive lending potential of banks. A prerequisite for the effective use of potential is the availability of solvent borrowers and the absence of excessive debt burden.

Theoretical and (or) practical significance. The use of the proposed methodology allows to assess the prerequisites for the development of bank lending and the implementation of a positive contribution of the banking system to economic growth.

Keywords: bank, lending potential, assessment, scientific approaches, prerequisites of credit development, borrower, debt load, project financing, innovative development of economy.

Завадська Діана,
д.е.н., доцент кафедри банківської справи,
Одеський національний економічний університет, м. Одеса, Україна
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-2950-554X>
zavadska.diana@ukr.net

УДОСКОНАЛЕННЯ МЕТОДОЛОГІЇ ОЦІНКИ КРЕДИТНОГО ПОТЕНЦІАЛУ БАНКІВ УКРАЇНИ

Об'єкт дослідження. Об'єктом дослідження є процеси формування кредитного потенціалу банківської системи. Одним з найбільш проблемних місць є відсутність комплексних досліджень щодо формування науково-методичних підходів до визначення й оцінки кредитного потенціалу банку, наявність якого обумовлена необхідністю вирішення завдань забезпечення інноваційного розвитку економіки України.

Методологія. Інформаційною базою дослідження є нормативно-правові акти Національного банку України, офіційні аналітичні і статистичні дані організацій та результати наукових досліджень провідних вчених-економістів. Використані такі методи: абстрагування та морфологічний аналіз (при уточненні дефініції "кредитний потенціал банку"); системно-структурний, індукція, дедукція, коефіцієнтний (при розробці науково-методичного підходу та кількісної оцінки кредитного потенціалу банків); компаративний аналіз та логічне узагальнення, що дозволило визначити передумови розвитку кредитування банками економіки та їх роль у фінансуванні інвестиційних проектів в Україні.

Результати. Обґрунтовано необхідність розробки заходів щодо раціонального використання кредитного потенціалу в т.ч. для фінансування інноваційної діяльності. За результатами проведених розрахунків виявлено незначний кредитний потенціал банків України в період 2014-2017 рр., який стрімко зростає, починаючи з 2018 р. Доведено, що прибутковість нефінансових корпорацій поступово зростає протягом досліджуваного періоду, що позитивно впливає на їхнє навантаження стосовно обслуговування боргу. Ці тенденції створюють

передумови розвитку кредитування банками реального сектору економіки та домогосподарств. Зазначено, що з використанням банківських кредитів фінансується лише 6% інноваційних проектів.

Наукова новизна. У статті запропоновано поглиблення методологічних підходів до розкриття змісту та кількісної оцінки кредитного потенціалу банків. Отримана інформація є основою для визначення можливостей створення позитивного кредитного потенціалу банків. Передумовою ефективного використання потенціалу є наявність платоспроможних позичальників та відсутність у них надмірного боргового навантаження.

Теоретична та (або) практична значущість. Використання запропонованої методології дозволяє оцінити наявність передумов розвитку банківського кредитування та здійснення позитивного внеску банківської системи в економічне зростання.

Ключові слова: банк, кредитний потенціал, оцінка, наукові підходи, передумови розвитку кредитування, позичальник, боргове навантаження, проектне фінансування, інноваційний розвиток економіки.

Завадская Диана,

*д.э.н., доцент кафедры банковского дела,
Одесский национальный экономический университет, Одесса, Украина*

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-2950-554X>

zavadska.diana@ukr.net

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕТОДОЛОГИИ ОЦЕНКИ КРЕДИТНОГО ПОТЕНЦИАЛА БАНКОВ УКРАИНЫ

Объект исследования. Объектом исследования являются процессы формирования кредитного потенциала банковской системы. Одним из самых проблемных мест является отсутствие комплексных исследований по формированию научно-методических подходов к определению и оценке кредитного потенциала банка, наличие которого обусловлено необходимостью решения задач обеспечения инновационного развития экономики Украины.

Методология. Информационной базой исследования являются нормативно-правовые акты Национального банка Украины, официальные аналитические и статистические данные организаций и результаты научных исследований ведущих ученых-экономистов. Используются следующие методы: абстрагирование и морфологический анализ (при уточнении дефиниции “кредитный потенциал банка”); системно-структурный, индукция, дедукция, коэффициентный (при разработке научно-методического подхода и количественной оценки кредитного потенциала банков); компаративный анализ и логического обобщения, что позволило определить предпосылки развития кредитования банками экономики и их роль в финансировании инвестиционных проектов в Украине.

Результаты. Обоснована необходимость разработки мероприятий, направленных на рациональное использование кредитного потенциала, в т.ч. для финансирования инновационной деятельности. По результатам проведенных расчетов выявлен незначительный кредитный потенциал банков Украины в период 2014-2017 гг., который имеет тенденцию к стремительному росту начиная с 2018 г. Доказано, что доходность нефинансовых корпораций постепенно возрастает в течение исследуемого периода, что положительно влияет на их нагрузку относительно обслуживания долга. Такая ситуация создает предпосылки развития кредитования банками реального сектора экономики и домохозяйств. Отмечено, что с использованием банковских кредитов финансируется лишь 6% инновационных проектов.

Научная новизна. В статье предложено углубление методологических подходов к раскрытию содержания и количественной оценки кредитного потенциала банков. Полученная информация является основой для определения возможностей создания положительного кредитного потенциала банков. Предпосылкой эффективного использования потенциала является наличие платежеспособных заемщиков и отсутствие в них чрезмерного долговой нагрузки.

Теоретическая и (или) практическая значимость. Использование предлагаемой методологии позволяет оценить наличие предпосылок развития банковского кредитования и осуществления позитивного вклада банковской системы в экономический рост.

Ключевые слова: банк, кредитный потенциал, оценка, научные подходы, предпосылки развития кредитования, заемщик, долговая нагрузка, проектное финансирование, инновационное развитие экономики.

DOI: 10.32680/2409-9260-2020-1-2-274-275-10-27

Statement of the problem in general.

The development of the innovative potential of economy requires the necessary financial and lending security. Due to the deficit of budget resources, the issue of involving banks in the support system for the innovation sector of economy, one of the functions of which is to promote economic development, becomes relevant. However, it should be noted that there are a number of factors that constrain the participation of the banking segment in financing innovative projects. First of all, among such factors it is worth noting the

following: increased risk of lending to innovative projects; availability of banks' resources (lending potential) for the development of lending, including innovation; opportunities for borrowers to attract additional resources, determined by the level of their debt load. All this determines the importance of assessing the lending potential of banks and the level of debt load of the non-financial sector of economy for further development of measures aimed at forming effective forms of integration of banks and the state to ensure innovative development of Ukraine's economy.

Object of research and analysis of existing solutions to problems.

The object of the study are the processes of forming the lending potential of the banking system. One of the most problematic areas is the lack of comprehensive research on the formation of scientific and methodological approaches to determine and assess the lending potential of the bank. The research has emphasized the need to solve problems of innovative development of Ukraine's economy.

In order to form recommendations for creating conditions for achieving the tasks of ensuring the innovative development of Ukraine's economy, the following issues were studied: determining the content of the term "lending potential of the bank"; study of the impact of excess liquidity reserves on the growth of bank loans; determination of factors influencing the structure and dynamics of the bank's loan portfolio; the need to maintain a balance between the volume of loans and the solvency of customers.

Thus, according to scientists [1, p. 95], "lending potential should determine the economically justified limits of the use of mobilized in the bank sources of funds for lending and other operations; and on the other hand, the bank's lending potential reflects the amount of funds mobilized in the bank minus the total liquidity reserve".

In scientific work [2, p. 63] it is proved that the concept of "lending potential" includes sufficient availability of credit resources of the bank; the minimum allowable value of credit risks and an acceptable assessment of the borrower's solvency.

According to the source [3, p. 101], "every commercial bank seeks a minimum reserve of liquid assets and ensures maximum lending potential, level of compulsory reserves established by the Central Bank, the total amounts and structure of liabilities by maturity".

It is interesting to study the activities of the US banking holding companies [4], which shows that large banks, with high loan growth rates, a significant share of customer funds in their liabilities and which form liquidity reserves through deposits, are more prone to balanced risk-taking policies (they have a small percentage of non-performing loans, NLP). They rather reduce the activity of providing new loans due to the need, firstly, of compliance with mandatory economic capital and liquidity standards, and secondly, through the ability to raise funds in international capital markets and, thirdly, they are interested in placing available funds (excess liquidity reserves) in non-traditional and more complex activities (the so-called "creation-transfer" activity, instead of "creation-maintenance").

At the same time in scientific work [5, p. 28-33], according to the study of more than 2054 banks in 117 developed and developing countries during 2000-2016, it is noted that tougher regulatory policy – the introduction of Basel III – strengthening the capitalization requirements for banks and the need to comply with the indicator for short-term liquidity (stock of high quality liquid assets, LCR), has a direct correlation with the growth of new loans. It is emphasized that capital has a significant positive effect on lending only if banks already maintain a sufficient amount of liquid assets (have the liquidity buffer). However, this situation takes place only in large banks.

As for liquidity indicators, they have a positive effect on lending to the US banks, while for large European banks the success of this relationship depends on the type of lending [5, p. 29]. It is proved that the higher the bank's ability to diversify risks for different types of investments, the higher its ability to protect itself from potential losses and the higher the probability of granting a new loan.

Article [6] emphasizes the importance of bank lending as a source of financing for innovative companies in the UK. Experts determined that the banks' difficulties associated with the formation of a buffer stock of liquidity, particularly during the crisis of 2008 and 2011, negatively affected the innovative activities of companies. The cessation of loans for the development of innovative activities of small and medium enterprises has led to both a reduction in the number of patents and a reduction in their technological value, originality and quality. It was also found that the specialization of banks in the direction of financing innovation mitigates the impact of the above problems on innovations.

In the study [7, p. 140] scientists, considering the problem of capital formation, liquidity reserves and bank lending in countries with economies in transition, proved that banks with a larger liquidity reserve are likely to increase lending. This is due to the fact that investors prefer to keep funds in the form of deposits instead of making direct investments due to the presence of economic risk.

The authors also emphasize that banks with excess (unused) liquidity reserve provide liquidity to firms through the lending channel [7, p. 142]. These firms are called dependent on banks, as they are unable to raise funds on capital markets. However, they are the engines of economic activity and contribute to higher economic growth.

According to the study [8], "... support for a high level of borrower activity is of great importance for the bank. Attracting new borrowers is based on data from the analysis of the lending potential of the market, which reflects the possible debt load. Further work is related to the attraction of clients and non-clients of the bank, who are able to deal with this debt load and offering them lending products".

The author also singles out such factors influencing the dynamics and structure of the bank's loan portfolio as development of the system of financing various investment projects; phase of the macroeconomic development cycle; instruments of state monetary regulation (refinancing rate, mandatory reserve ratio, etc.).

Thus, the issue of determining the ability of a banking institution to develop lending processes, the amount of funds required, the formation of mandatory reserves of liquidity and capital, taking into account the demand for credit resources and promising areas of financing is a matter of debate and high importance. Therefore, one of the main solutions to the problems of management process for active participation of bank loans as a source of funding for innovative development of economy is the formation of assessment methodologies of bank lending potential.

Selecting previously unsolved parts of the overall problem.

Most scientific papers are devoted to defining the economic content and factors of lending potential of the bank. Scientists have studied the problems of forming the required reserves, ensuring the interests of owners, creditors and the state at the expense of available resources.

While acknowledging the achievements of scientists, it should be noted that the improvement of approaches to determine lending capacity of individual banks and the banking system, that are measured by excess reserves and provide the basis for expanding the size of innovation loans, remain insufficiently studied. In particular, theoretical and practical issues of creating the preconditions for the effective use of lending potential need in-depth development, including financing the innovative development of Ukraine's economy.

Formulation of purpose of the article and research objectives.

The purpose of the article is to substantiate the methodology for assessing the lending potential of Ukrainian banks as a basis for determining the prerequisites for financing innovative development. Achieving the goal of the study requires solving the following tasks:

1. Summarize current achievements in determining and calculating the lending potential of individual banks and the banking system as a whole.
2. Compare the available lending potential of the banking system of Ukraine and the debt load of real sector of economy.
3. Define the development level of the banking segment of project finance market in Ukraine.
4. Develop recommendations for involving banks in financing the innovative needs for economic development.

Presentation of the main research material with a full justification of the obtained scientific results.

In general, researchers define lending potential as the ability of banks to invest previously obtained resources, which depends on a number of factors. At the same time, interpretations differ, firstly, by the factors of lending potential and, secondly, the understanding of the content of potential as the volume of all attracted resources minus liquidity reserves or only as the volume of excess (unused) liquidity reserves.

Understanding the methodology as a system of ways to organize and form theoretical and practical activities, we can conclude that the methodology for assessing the lending potential of banks is formed on the basis of systematization of existing knowledge and creating new knowledge about the subject and object of research and its logic. Given the etymology of the concept of "potential" as a stock, resources, "that can be used in any industry, site, area" and "hidden ability that may appear under certain conditions" [9], we consider that most consistent essence of determining the lending potential of the bank is the one which is based on the concept of excess reserves and possible growth of the loan portfolio.

Thus, the concept of lending potential is determined by economic content and factors. On this basis, we propose to define the lending potential as the amount of bank funds that can be used to provide new loans

to households and non-financial corporations, and will ensure that banks make a positive contribution to economic growth. Factors in the formation of the lending potential of banks are the availability of resources of the required amounts and terms; acceptable level of risks and adequacy of equity to absorb them; profit as a factor in increasing resources. It should be noted that the above factors determine the possibility of creating a positive lending potential of banks; at the same time, the prerequisite for the effective use of potential, including the financing of innovative development, is the availability of solvent borrowers and the absence of excessive debt load.

According to the scientific understanding, we believe that approaches to calculating the lending potential of individual banks and the banking system as a whole should be based on the excess resources available in banks. Excess resources or lending potential arise in case of excess of liquidity ratios ($P_{l,i}$) and capital ($P_{c,i}$) above the minimum set value:

$$P_{l,i} = FR_{l,i} - NR_{l,i}, \quad (1)$$

where $P_{l,i}$ – is the potential formed due to excess liquidity reserves; $FR_{l,i}$ – the actual level of liquidity reserves of the bank i and; $NR_{l,i}$ – regulatory level of the bank i 's liquidity reserves.

$$NR_{l,i} = L_i \times NL, \quad (2)$$

where L_i – the amount of liabilities of the bank i ; NL – liquidity ratios (until 01.01.2019 – the ratio of instant liquidity (H4) and short-term liquidity (H5), starting from 01.01.2019 – the level of liquidity coverage (LCR)) [10].

According to formula 1, it is possible to state the availability of excess liquidity reserves and, accordingly, the lending potential for new loans in case of excess liquidity reserves above the regulatory level.

Similarly, the lending potential is calculated in accordance with the capital ratio:

$$P_{c,i} = NRWA_i - FRWA_i, \quad (3)$$

where $P_{c,i}$ – the potential that is formed in the case of sufficient (surplus) equity; $FRWA_i$ – the actual amount of risk-weighted assets of the bank i ; $NRWA_i$ – regulatory volume of weighted assets.

The regulatory volume of weighted assets is their maximum possible value in the case of compliance with the minimum level of capital adequacy:

$$NRWA_i = C_i \div CAR_N, \quad (4)$$

where C_i – the capital of the bank i ; CAR_N – regulatory capital adequacy ratio (the study used a value of 12% to ensure the level of capital depending on the results of stress testing and taking into account the possible introduction of additional buffers).

As it can be seen from formula 3, the potential will arise in case of exceeding the regulatory (estimated) value of assets over the actual level. It should be noted that in case of insufficient level of equity, the profit will be used to increase capital, and possibilities of increasing the risk of assets associated with lending are limited. Therefore, we consider it necessary to add profit to the lending potential only under certain conditions:

$$P_{condfr,i} = \begin{cases} \max\{0; fr_i\}, & \text{if } P_{c,i} > 0, \\ 0 & \text{in other cases} \end{cases} \quad (5)$$

where $P_{condfr,i}$ – profit, which can be used for lending in the absence of need for its capitalization; fr_i – the value of the financial result of the bank i in accordance with the reporting.

Taking into account all the limitations, the value of the lending potential of the banking system will be as follows:

$$LP_{bs} = \sum_{i=1}^n \min\{P_{L,i}; P_{C,i}\} + P_{condfr,i} \quad (6)$$

The results of calculation of the lending potential of Ukrainian banks are presented in Fig. 1-7 [11]. The distribution of components of the lending potential of Ukrainian banks in 2013 is shown in Fig. 1.

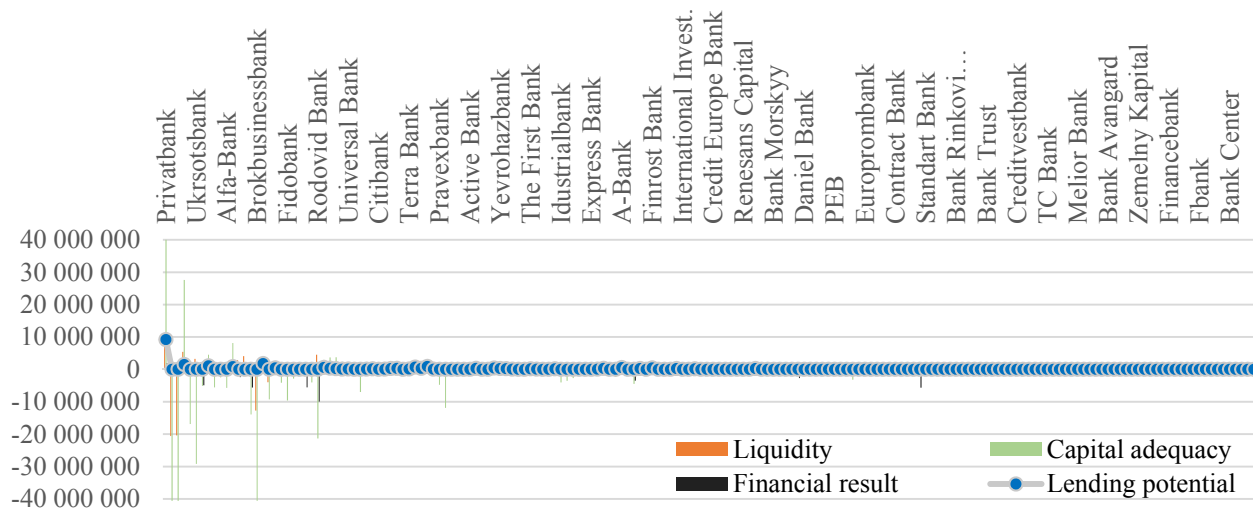

Fig. 1. Components and values of lending potential of Ukrainian banks as of 01.01.2014, thousand UAH

Source: own design

The activity of the banking system of Ukraine in 2013 is characterized by insignificant lending potential, which is 1.8% of net assets. A positive contribution to the lending potential (above 1%) is provided by the following banks: Privatbank, Delta Bank, Sberbank Rosiyi, Bank Finance and Credit, VAB Bank, Credit Agricole Bank, Khreshchatyk, Bank Kuivska Rus, Platinum Bank, Ukrbiznesbank, Aktabank, Diamantbank, Avant Bank and Ekspobank. The positive contribution to the potential of the system of small banks is made due to their profitable operation and low activity (large liquidity reserves and a high level of equity adequacy).

The components of the lending potential of Ukrainian banks in 2014 are shown in Fig. 2.

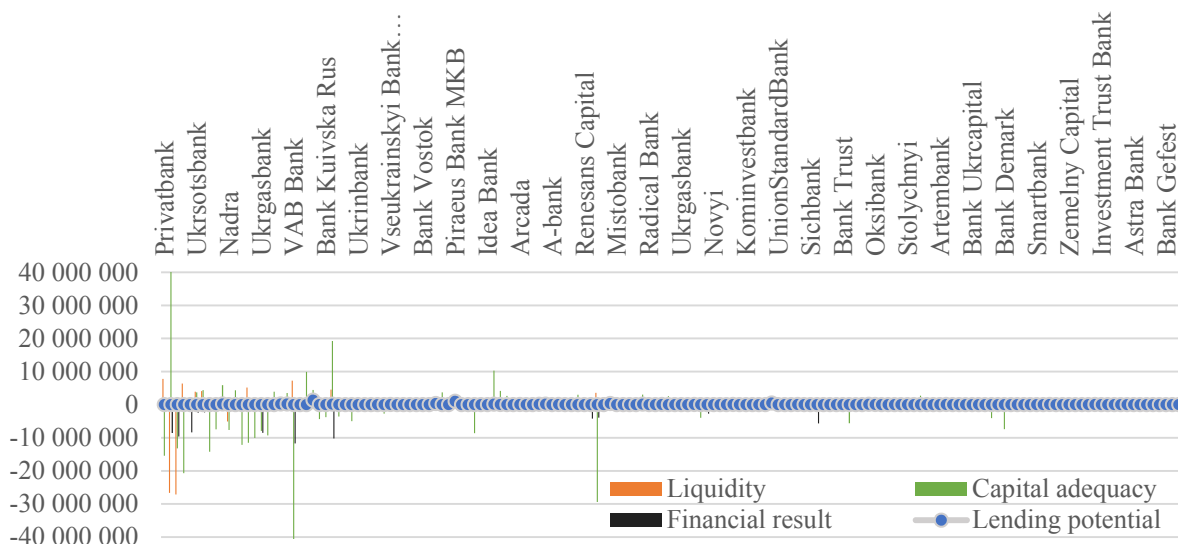

Fig. 2. Components and values of the lending potential of Ukrainian banks as of 01.01.2015, thousand UAH

Source: own design

According to the data of Fig. 2, in 2014 and compared to the previous year, the number of banks with insufficient equity increased significantly; the level of lending potential was only 0.51% of net assets. The following banks made a positive contribution to the formation of lending potential: PJSC Derzhzembank, PJSC Ukrsofsbank, PJSC VS Bank, JSC Piraeus Bank MKB, PJSC ING Bank Ukraine, PJSC Citibank, PJSC Credit Europe Bank, PJSC Deutsche Bank DBU and some others.

It should be noted that there are no positive dynamics of both individual components and the total amount of lending potential of banks in 2015 (Fig. 3).

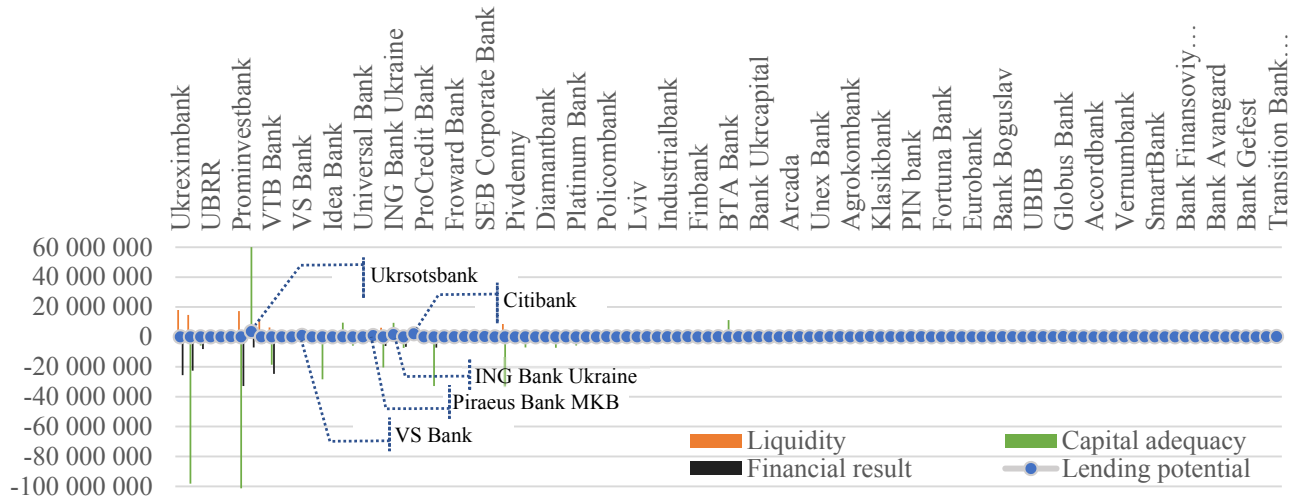

Fig. 3. Components and values of lending potential of Ukrainian banks as of 01.01.2016, thousand UAH

Source: own design

As of 01.01.2016, the value of the lending potential of the banking system of Ukraine is only 0.86% of net assets. It should be noted that the positive potential is provided by the results of operations of the following banks: PJSC Ukrsofsbank (33.54%), PJSC VS Bank (8.36%), JSC Piraeus Bank MKB (7.48%), PJSC ING Bank Ukraine (13.45%) and JSC Citibank (18.44%). The contribution of such banks as: PJSC Crediteurope bank, PJSC Deutsche Bank DBU, PJSC SEB Corporate Bank, JSB Express Bank and PJSC Transition Bank “RwSbank” slightly exceeds 1% of the potential, some small banks make a small positive contribution to the lending potential of the system, but the contribution of a significant number of market leaders is zero primarily due to significant losses and insufficient capital amount.

To compare the distribution of components of the lending potential of Ukrainian banks in 2016 with previous periods allow the data of Fig. 4.

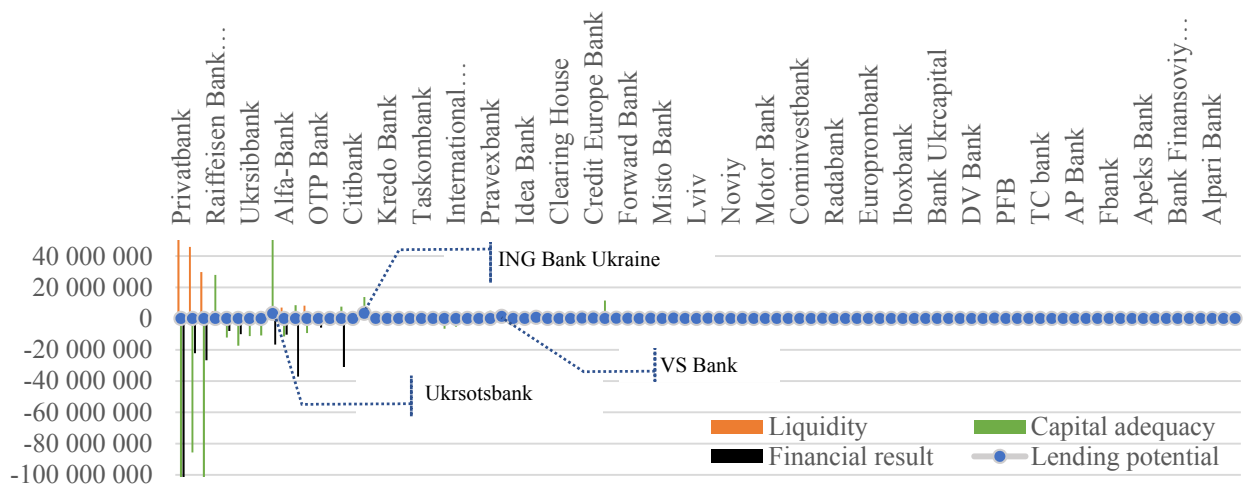

Fig.4. Components and values of lending potential of banks of Ukraine as of 01.01.2017, thousand UAH

Source: own design

The configuration of the graph in Fig. 4 indicates a relative revival of banking activity, although it is too early to talk about the restoration of the positive dynamics of the lending potential of Ukrainian banks: in this period the value of lending potential was 0.87%, which corresponds to the level of the previous period. The following banks make a significant contribution to the formation of the lending potential of the banking system of Ukraine in this period: PJSC UkrSotsbank (7.67%), PJSC ING Bank Ukraine (19.19%) and PJSC VS Bank (33.92 %). The distribution of the components of the lending potential of Ukrainian banks in 2017 is shown in Fig. 5.

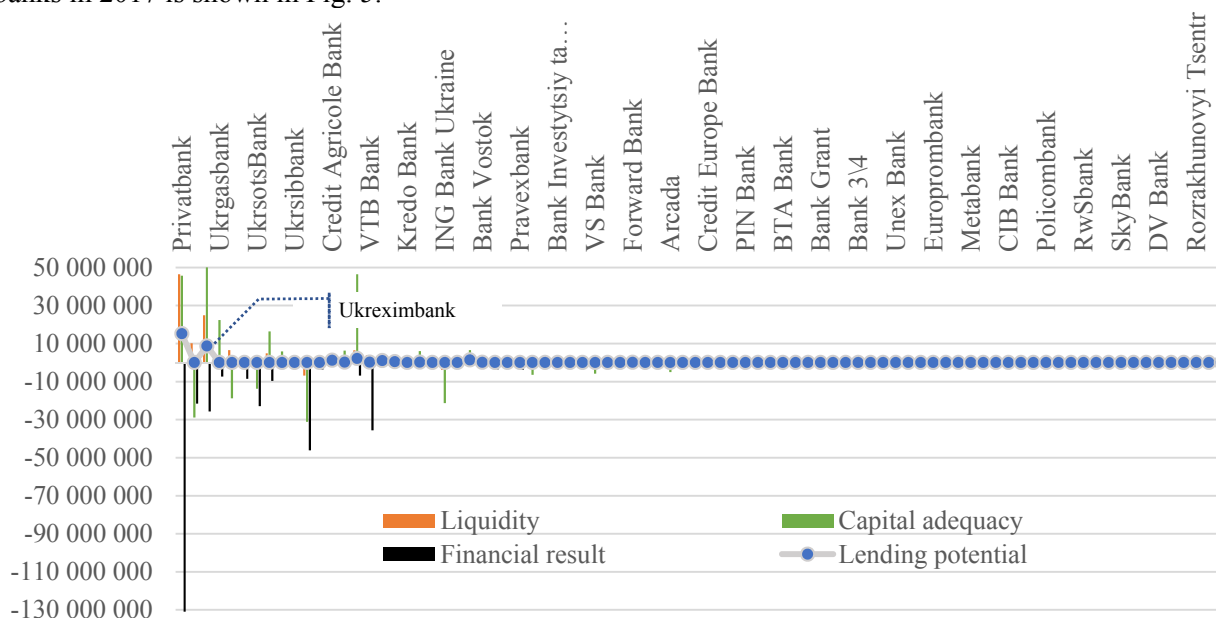

Fig. 5. Components and values of credit potential of banks of Ukraine as of 01.01.2018, thousand UAH
Source: own design

According to the data presented in the figure, the lending potential of Ukrainian banks is gradually recovering: banks are gradually reducing the catastrophic losses incurred during 2013-2016, increasing equity and increasing liquidity reserves. The level of lending potential in this period is 2.3% of net assets – despite the positive dynamics, the level of lending potential remains insignificant. It should be noted that significant amounts of lending potential are concentrated in state-owned banks: PJSC Privatbank (48.9%) and JSC Ukreximbank (28.13%).

The distribution of the components of the lending potential of Ukrainian banks in 2018 and the results of the 1st half of 2019 is shown in Fig. 6 and 7 respectively.

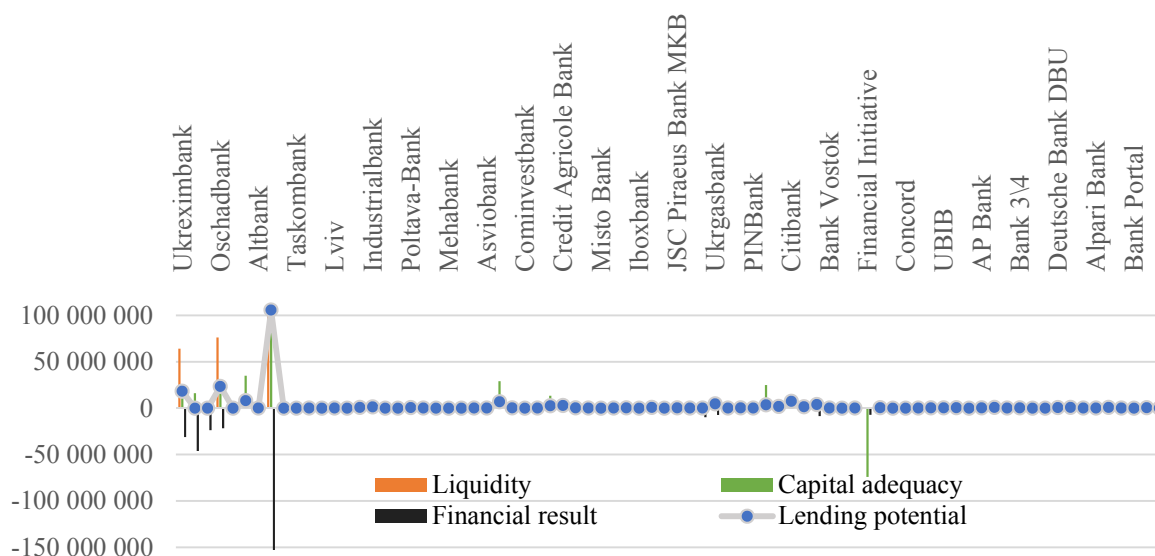

Fig. 6. Components and values of lending potential of banks of Ukraine as of 01.01.2019, thousand UAH
Source: own design

According to Figs. 6 and 7 we can draw conclusions about the jump in the growth of lending potential of Ukrainian banks – this figure in 2018 amounted to 15.22%, and in the 1st half of 2019 – 22.7% of net assets of banks. A comparison of the configurations of graphs 6 and 7 shows the preservation of a high level of lending potential of Ukrainian banks and the reduction of losses that had a negative impact on its value.

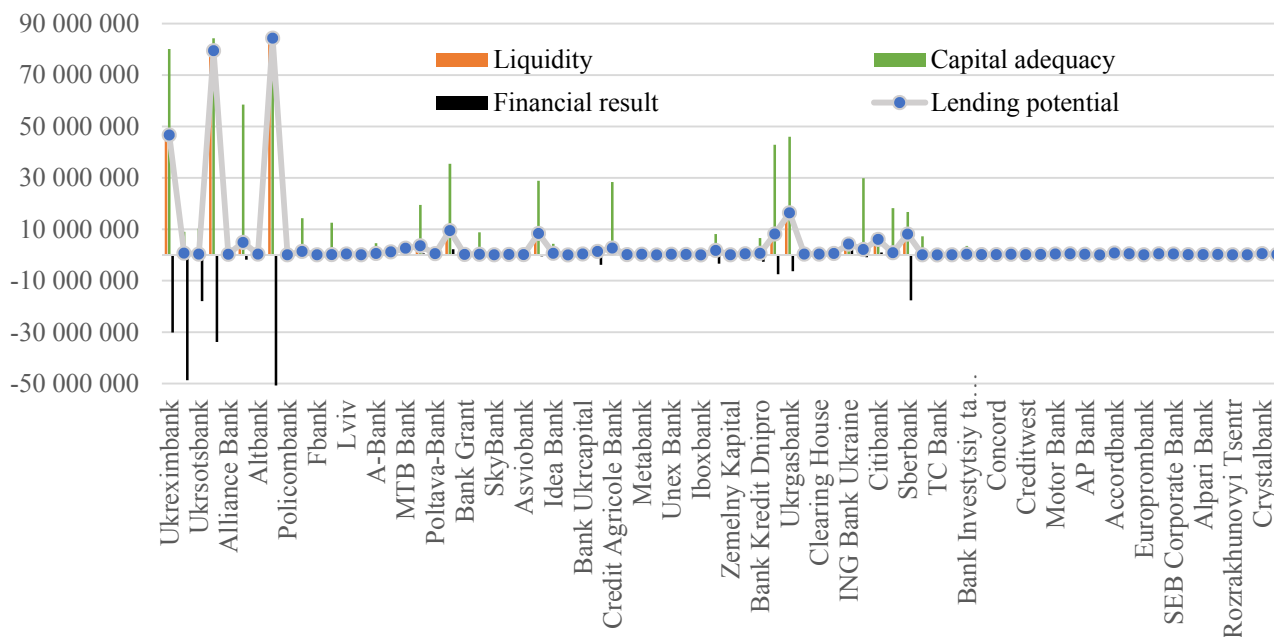

Fig. 7. Components and values of lending potential of Ukrainian banks as of July 1, 2019, thousand UAH

Source: own design

At the same time, it should be noted that the high level of lending potential of Ukrainian banks is formed, firstly, by reducing losses and restoring equity adequacy, and secondly, by a significant amount of liquidity reserves, which mainly consist of government securities. Therefore, the key to the growth of lending by banks to the real sector of economy is the reduction of investments in government securities and the resumption of corporate lending.

We can note that the availability of lending potential of the banking system is an essential but not sufficient condition for the resumption of lending and the implementation of such a role of banks as promoting economic development, including innovation. Also, the possibility of expanding the lending activities of banks is determined by the ability of borrowers to repay the debt in full and within the contractual period, determined by the level of its debt load.

Analysis of the scientific literature on financial management and lending assessment of real sector enterprises and non-financial companies [12, p. 213] allowed substantiating groups of indicators of debt load of borrowers that:

- are determined by the capital structure: the ratio of debt to equity, the share of long-term liabilities;
- are determined by the ratio of assets and liabilities: the ratio of long-term liabilities and non-current assets; the ratio of current assets and current liabilities;
- are determined by the adequacy of financial results to cover the cost of debt service: the ratio of operating income and financial expenses; ratio of EBIDTA and financial costs.

The first group of indicators includes the ratio of debt to equity. The dynamics of the components and the ratio of equity and liabilities of large and medium-sized enterprises of real sector of Ukraine are presented in Fig. 8.

We should note that the greater the value of financial leverage is, the higher the risk of company's bankruptcy is. The recommended values of the financial lever are in the range from 1 to 2.3. In fact, the stronger the indicator deviates from 1 in the direction of increase, the higher debt load is characteristic for the company.

The value of debt load indicators suggests the following:

- high level of debt load in enterprises in 2016-2017, which indicates the lack of prerequisites for the development of lending for innovation, both in banking and real sectors of the economy;

- the share of obligations in liabilities decreases, but its level remains high compared to the theoretical level;
- liabilities structure is irrational given the prevalence of current liabilities.

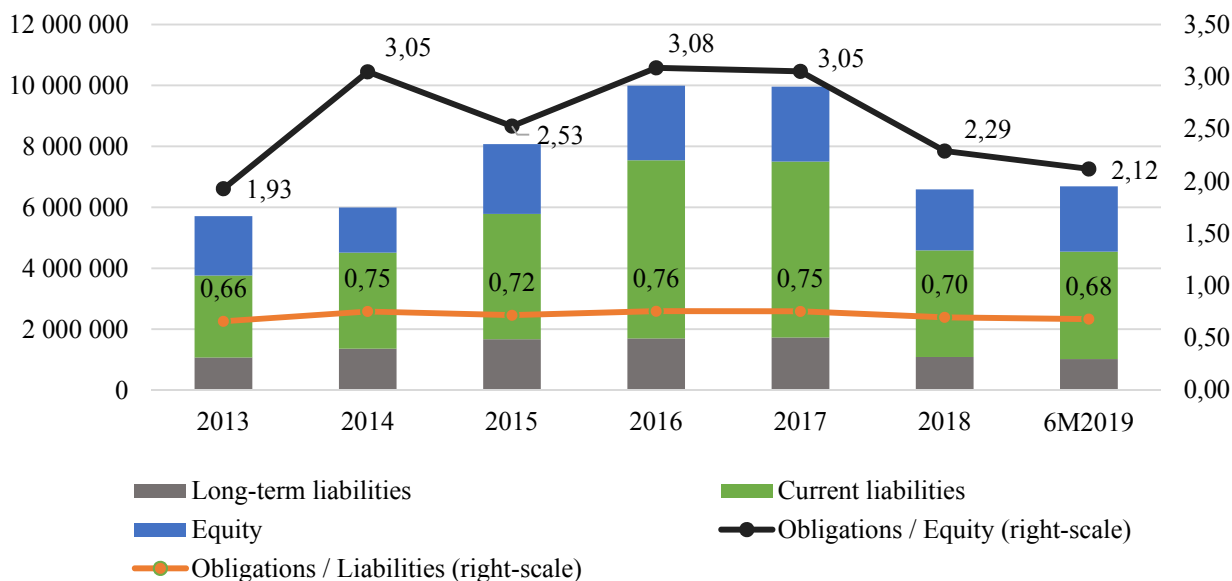

Fig. 8. Dynamics of components and indicators of debt load, determined by the capital structure of large and medium-sized enterprises of Ukraine in the period 2013-1 half of 2019

Source: compiled by the author according to the data [13]

The dynamics of debt load indicators, determined by the ratio of assets and liabilities, is shown in Fig. 9.

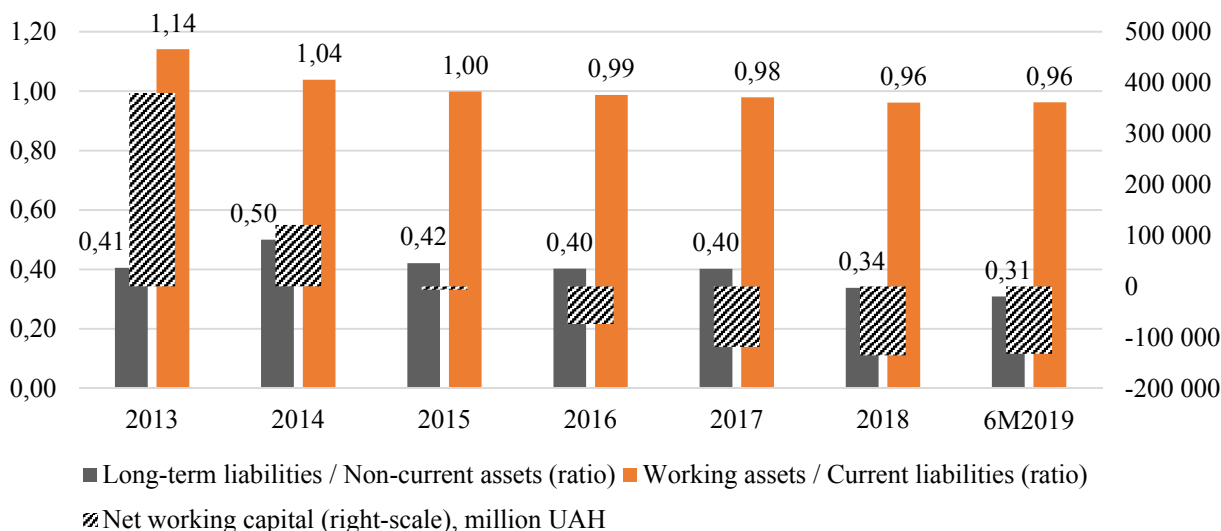

Fig. 9. Dynamics of debt load indicators, which are determined by the ratio of assets and liabilities of large and medium-sized enterprises of Ukraine for the period 2013-1 half of 2019

Source: compiled by the author according to the data [13]

The dynamics of the ratio of assets and liabilities indicates that short-term loans are used to fund non-current assets, as evidenced by the negative net working capital. At the same time, the role of lending resources in financing fixed assets is decreasing, which creates prerequisites for the development of long-term lending.

The data of Fig. 10 indicate the resumption of profitable activities of real sector enterprises: during the period under review, both operating profit and EBIDTA grew faster than the financial costs associated with debt service. Therefore, the ratio of profit and financial costs increases.

This ratio characterizes the protection degree of creditors from non-payment of interest on the loan and shows how many times during the reporting period the company has earned money to pay interest on loans. It also allows you to determine the allowable level of profit reduction used to pay interest. The norm is a value of more than 1, which means that the company does not spend all its profits on interest. Thus, the level of this indicator demonstrates a reduction in the debt load on medium and large enterprises in Ukraine.

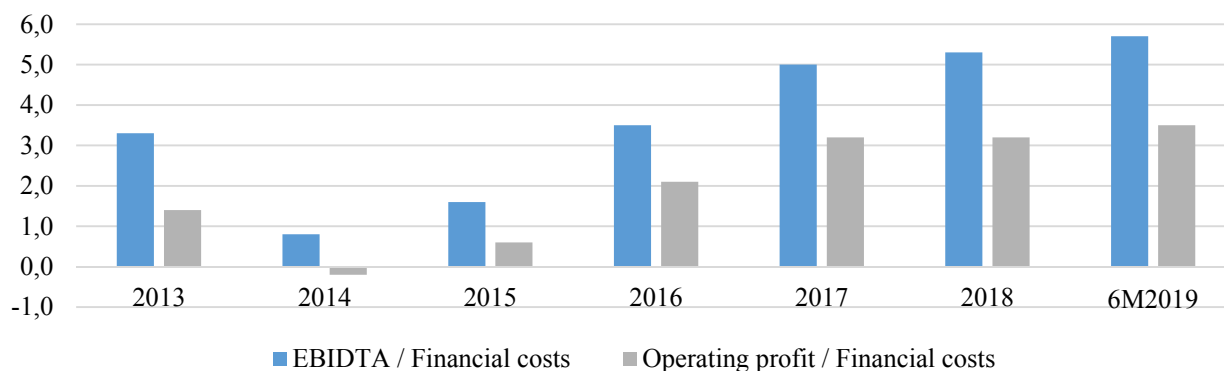

Fig. 10. Dynamics of indicators of adequacy of financial result for debt service of large and medium-sized enterprises of Ukraine for the period 2013-1 half of 2019

Source: compiled by the author according to the data [14]

It should be noted that the clarification of the conclusions requires a comparison of debt load by types of economic activity (Fig. 11-15).

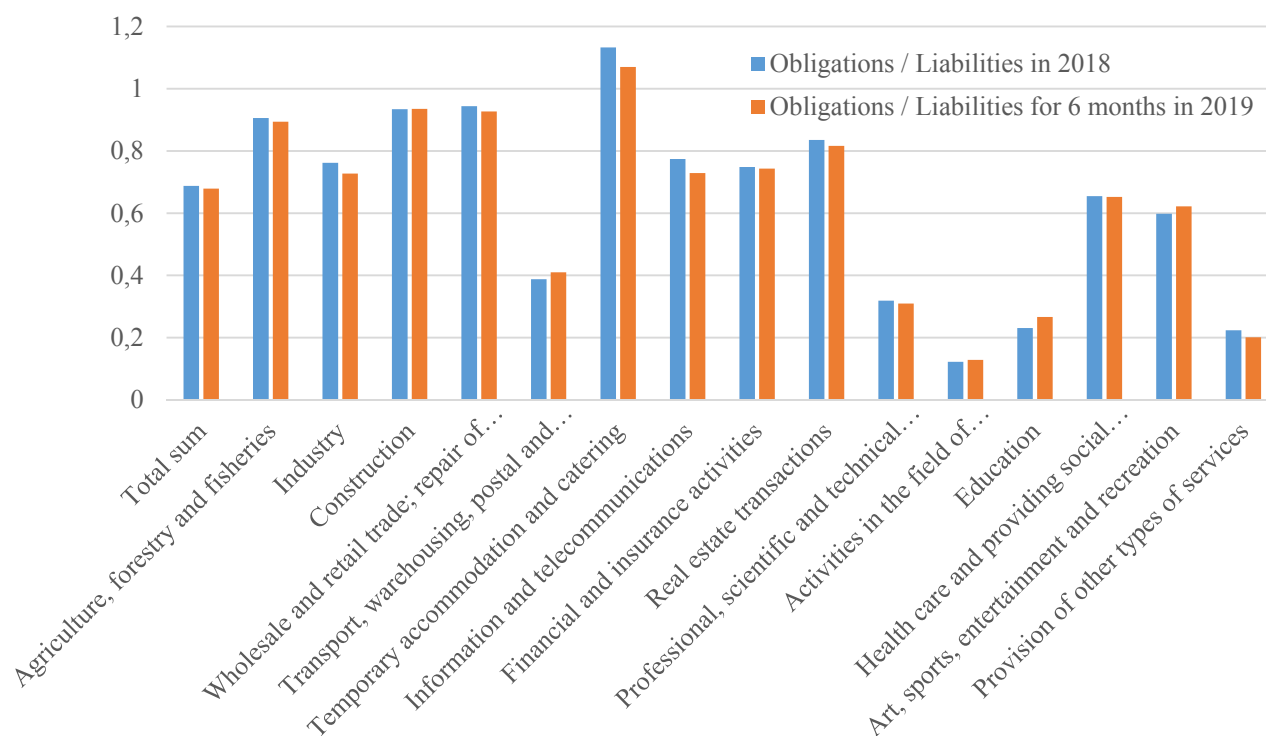

Fig. 11. Dynamics of the liabilities share in the liabilities of large and medium-sized enterprises of Ukraine for the period 2018-1 half of 2019 in terms of economic activities

Source: compiled according to the data [13]

As the data of Fig. 6, most industries have an acceptable level of debt load. The most actively lending resources are used by such industries as agriculture, industry and trade, and real estate transactions.

The type of activity “temporary accommodation and catering” is unprofitable with a negative amount of equity, which is further confirmed by the data of Fig. 12.

Fig. 12. Dynamics of the ratio of liabilities and equity of large and medium-sized enterprises of Ukraine for the period 2018-1 half of 2019 in terms of economic activities

Source: compiled according to the data [13]

The sources of financing non-current assets by industries are shown in Fig. 13.

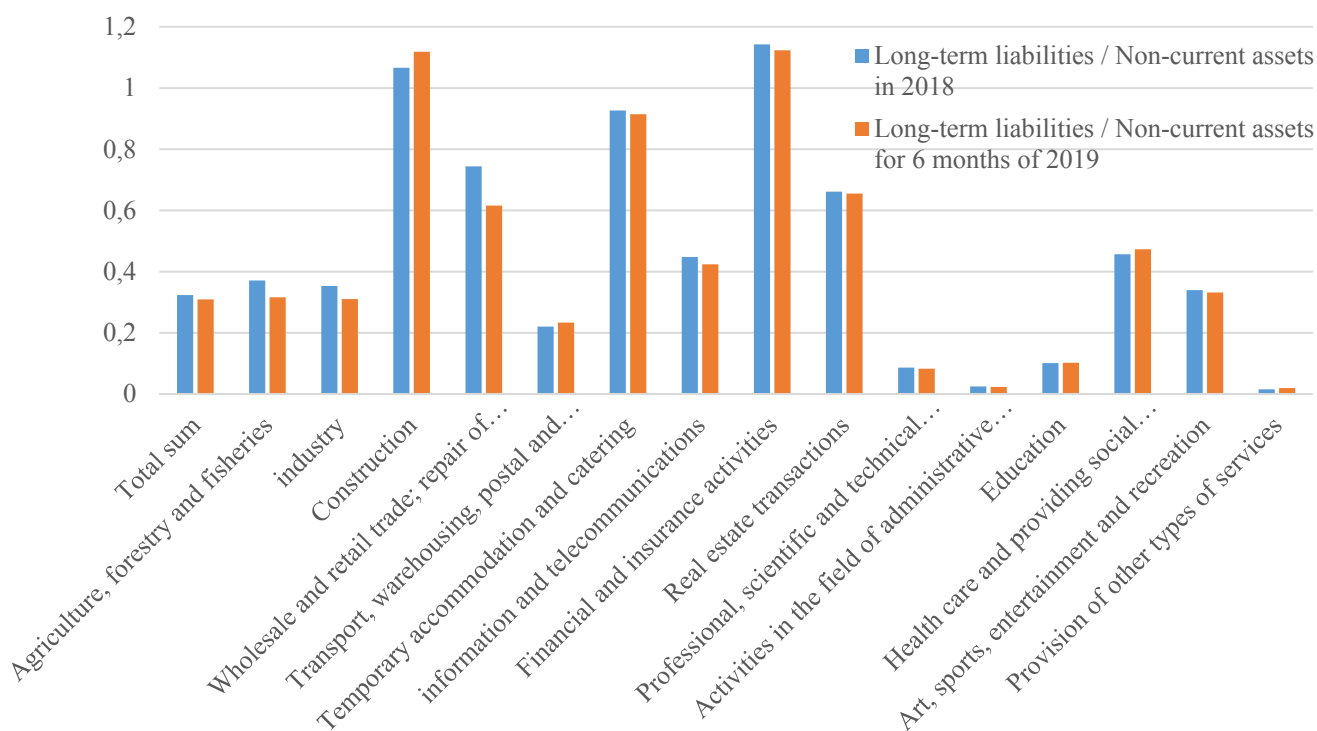

Fig. 13. Dynamics of the ratio of long-term liabilities and non-current assets of large and medium-sized enterprises of Ukraine for the period 2018-1 half of 2019 in terms of economic activities

Source: compiled by the author according to the data [13]

The data of Fig. 13 indicate that in most industries to finance non-current assets short-term liabilities are used, as well. This situation indicates the creation of preconditions for long-term lending to the real sector of economy. According to the data of Fig. 14, for most industries the current liquidity ratio is less than 1, which indicates a low level of their solvency.

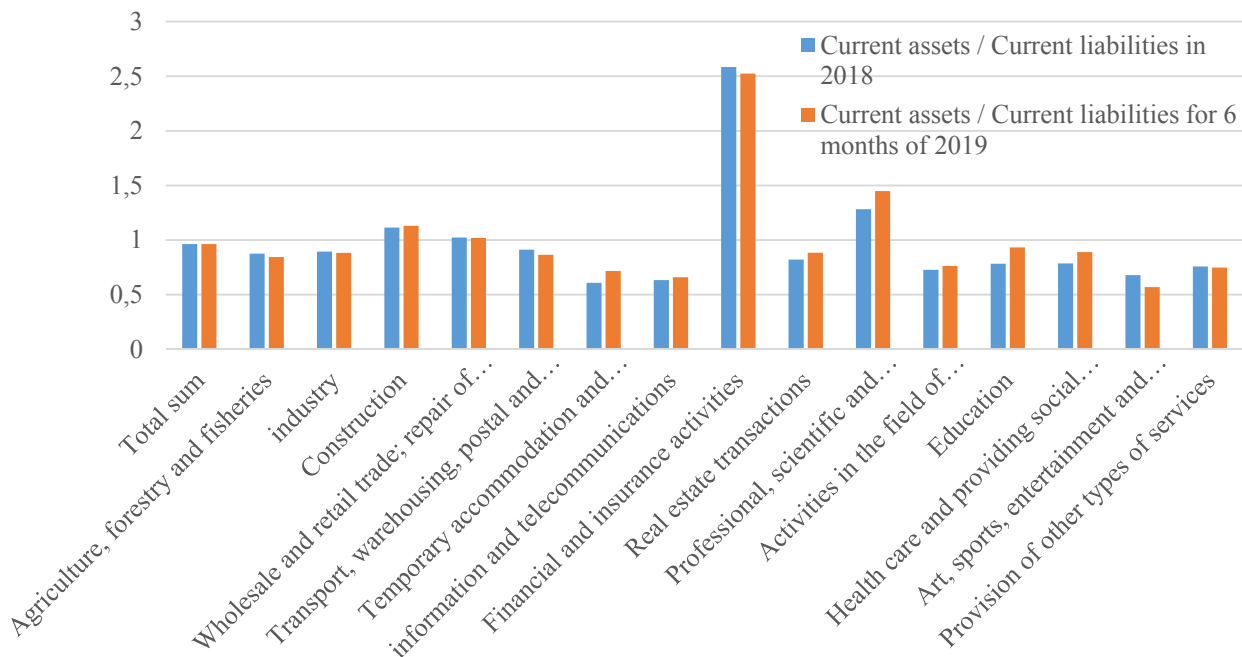

Fig. 14. Dynamics of the ratio of current assets and current liabilities of large and medium-sized enterprises of Ukraine for the period 2018-1 half of 2019 in terms of economic activities

Source: compiled by the author according to the data [13]

At the same time, the level of debt load is reduced if we analyze the indicators that are related to profit (Fig. 15).

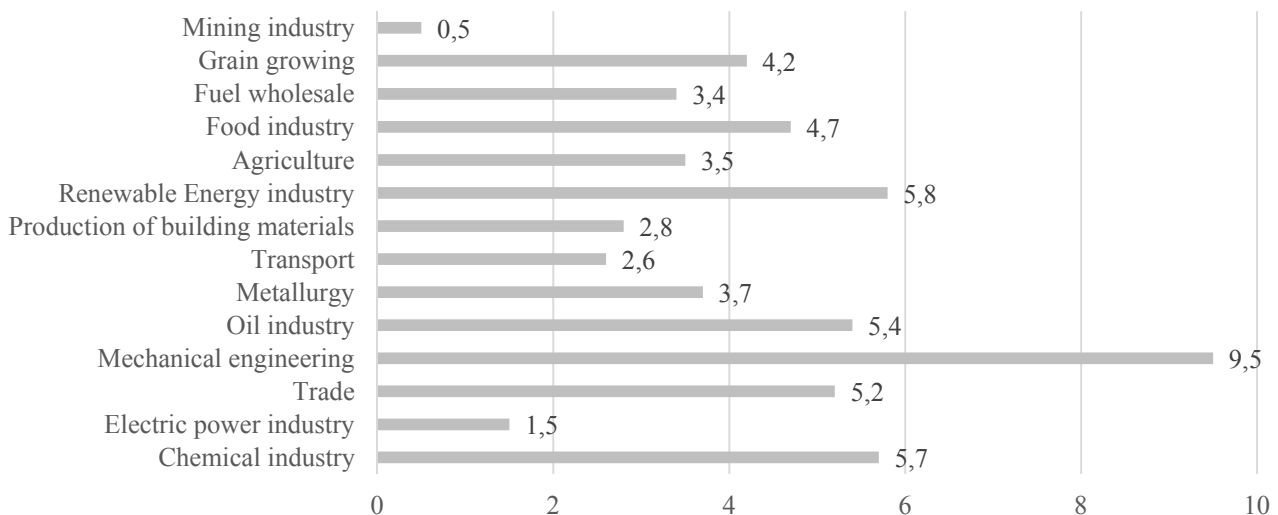

Fig. 15. The ratio of gross debt to EBITDA by industries in 2018

Source: compiled by the author according to the data [14]

The critical value for the ratio of gross debt to EBITDA is the level of 7 times. This level characterizes only the activities of the engineering industry; industries such as renewable energy and the food industry are also relatively high. In 2018, the debt load in mechanical engineering was high, 9.5: despite the overall positive dynamics in the industry, some subsectors were stagnating.

During the year, the profits of energy engineering companies decreased. Large enterprises in the industry have been able to partially reorient to new markets after the loss of the Russian market, but regular orders are lacking [14]. Trade traditionally uses significant leverage in operating activities. Banks lend to companies in the

industry, relying on the liquidity of current assets and taking into account its high growth rate. However, it is advisable for banks to more carefully assess the risks of commercial enterprises, given the high level of defaults among them during past crises. Thus, enterprises in most industries have a sufficient margin of operating profit to cover the possible increase in the cost of lending. Exceptions are the energy sector, construction and some metallurgical enterprises. However, some large state-owned companies need additional funding to upgrade fixed assets or replenish working capital. External borrowing is too expensive, so sources of funding will have to be sought in the domestic market, especially in Ukrainian banks.

A comparison of the lending potential of banks and individual indicators of the debt load of enterprises allows us to draw conclusions about the formation of prerequisites for the development of bank lending (Fig. 16).

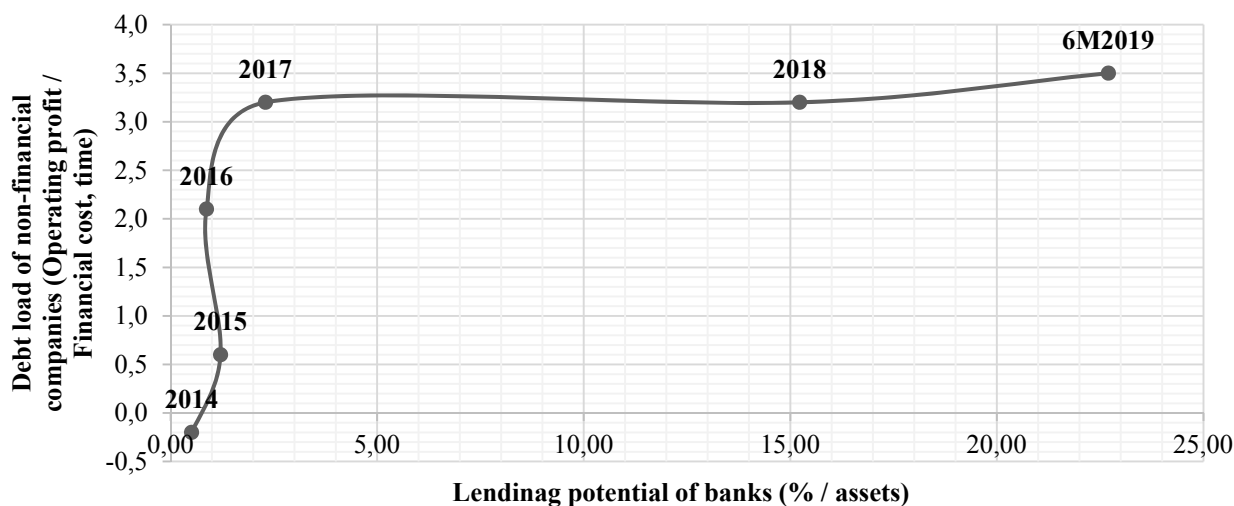

Fig. 16. Dynamics of lending potential of banks and debt load of non-financial companies of Ukraine for the period 2014-1 half of 2019
Source: own design

According to the results of the calculations insignificant lending potential of Ukrainian banks was revealed in 2014-2017, which is growing rapidly since 2018. The profitability of non-financial corporations is gradually increasing during the study period, which has a positive effect on their debt load service [12, p. 220]. These trends create the prerequisites for the development of bank lending to real sector of economy and households.

The above mentioned indicates the need to develop a number of measures for the rational use of this potential to achieve the objectives of innovative economic development, since current practice indicates the underdevelopment of banking products in the field of promoting innovative development (Table 1).

Table 1

Services of Ukrainian banks in the project financing market

Banks	Services		Share in lending potential as of July 1, 2019
	Project financing	Investment financing in a form other than project financing	
1	2	3	4
JSC Ukrsibbank	project financing for the following projects: construction / reconstruction of commercial and residential real estate; production, modernization of production lines (technological projects); mergers and acquisitions (acquisition of companies, integrated housing complexes and businesses); infrastructure (roads, telecommunications, etc.)	Does not carry out	2.72%
JSC Alfa-Bank		Loan for investment needs	2.65%

Continuation of the table 1

1	2	3	4
OTP Bank JSC	Non-Recourse Project financing Limited Recourse Project financing Financing is provided in the form of a loan or a combination of a term loan and a revolving lending line to finance the costs of launching the project and replenishing working capital	Loan for investment needs	0.67%
JSC Ukreximbank	modernization or reconstruction of existing production (provision of services), organization of production of new products (provision of services), comprehensive financing of long-term investment projects to achieve the strategic goals of the company	Loan for investment needs	15.12%
JSC Sberbank			2.63%
Raiffeisen Bank Aval JSC	modernization or reconstruction of existing production (provision of services), organization of production of new products (provision of services), comprehensive financing of long-term investment projects to achieve the strategic goals of the company	Loan for investment needs	1.59%

Source: compiled by the author according to the data [12, p. 222]

We should note that capital-intensive infrastructure projects for the construction of solar and wind power plants, warehouses, recycling facilities, biogas plants, grain terminals, etc. are funded using debt financing instruments, participation in the capital of sponsors, international financial institutions and export lending agencies [15]. According to the State Statistics Committee [13], only 6% of innovative projects are financed with bank loans. From which we can conclude about the insignificant level of development of banking segment of the project financing market in Ukraine, which is due to macroeconomic factors and the banks' own interests.

According to the Table 2, a significant share of the banks' loan portfolio is directed to short- and medium-term loans for non-financial corporations, which in the 1st half of 2019 amounted to 81.3%. However, the development of bank project financing requires long-term investment of resources, which in the structure of banks' lending investments account for only 18.1%.

Table 2

Dynamics of loans granted by banks to non-financial corporations in terms of 2012-1half of 2019

Indicators	As of 31.12:									
	2012		2014		2016		2018		6 months of 2019	
	million UAH	% of total	million UAH	% of total	million UAH	% of total	million UAH	% of total	million UAH	% of total
Up to 1 year	296.5	48.9	339.6	43.6	306.0	37.2	413.6	48.1	396.4	49.0
1-5 years	235.1	38.8	333.6	42.8	353.7	43.0	278.1	32.3	261.1	32.3
More than 5 years	798.3	13.1	105.5	13.5	162.3	19.7	167.9	19.5	147.0	18.1
Total:	605.4	100.0	778.8	100.0	822.1	100.0	859.7	100.0	808.2	100.0
Including loans for purchase, construction and reconstruction of real estate	7.4	1.2	15.5	2.0	11.1	1.3	33.5	3.9	23.1	2.8
Up to 1 year	1.1	0.2	1.0	0.1	2.1	0.2	2.5	0.2	2.6	0.3
1-5 years	2.6	0.4	6.9	0.8	4.2	0.5	9.7	1.1	5.6	0.6
More than 5 years	3.6	0.6	7.5	0.9	4.7	0.5	21.3	2.4	14.8	1.8

Source: compiled by the author according to the data [11]

The insignificant role of banks in financing investment projects is evidenced by the share of loans for the purchase, construction and reconstruction of real estate, which is 2.8% in the 1st half of 2019 against 7.4% in

2012. On the other hand, lending by banks to innovative projects of enterprises of real sector of economy is limited by the ability to provide long-term loans due to strict lending risk assessment procedures and lack of long-term lending resources.

Most of the money accumulated by the banking sector (88.0 %) is short-term, determining the direction of bank loans for short-term financial investments (Table 3).

Table 3

Dynamics of deposits in terms of 2012-1 half of 2019

Indicators	As of 31.12:									
	2012		2014		2012		2018		2012	
	million UAH	% of total	million UAH	% of total	million UAH	% of total	million UAH	% of total	million UAH	% of total
On request	185.3	32.3	250.1	37.0	364.5	45.94	456.4	48.9	480.6	51.7
Up to 1 year	187.9	32.8	210.4	31.1	271.8	34.26	322.0	34.5	341.6	36.3
1-2 years	163.8	28.6	186.5	27.6	148.4	18.71	125.5	13.4	106.8	11.3
More than 2 years	35.2	6.1	27.9	4.1	8.5	1.08	28.8	3.0	28.4	3.0
Total:	572.3	100.0	675.0	100.0	793.4	100.0	932.9	100.0	939.2	100.0

Source: compiled by the author according to the data [11]

We should note that the absolute amount of credit and deposit imbalance, as the difference between the volume of deposits for more than 2 years and lending for more than 5 years, according to the NBU, in the 1st half of 2019 amounted to – 118.6 million UAH (the share of underfunded loans is 80.6%), which has a negative impact on the formation of the lending potential of banking system at the level required to finance long-term innovation projects.

Conclusions and prospects for further development of this area.

1. Current achievements in terms of methodological approaches to assessing the lending potential of banks are summarized. From which the following conclusion is made that:

- lending potential of banks, according to the author’s interpretation of the approach to its quantification, is the amount of excess liquidity or capital that arises when the relevant economic standards exceed the established level, and of profits that can be used for lending;

- differences from existing approaches are as follows: firstly, lending potential is defined as a possible increase in loans, rather than the entire result of lending activities; secondly, the quantitative assessment of potential is based on banks’ compliance with economic standards and takes into account a number of limitations. The use of the proposed methodology allows assessing the prerequisites for the development of bank lending and the implementation of a positive contribution of banking system to economic growth.

2. According to the results of calculations of the lending potential of banks and some indicators of the debt load of enterprises it was revealed that:

- insignificant lending potential of Ukrainian banks in the period 2014-2017 is growing rapidly since 2018. The profitability of non-financial corporations is gradually increasing during the study period, which has a positive effect on their debt load services. These trends create the prerequisites for the development of bank lending to real sector of economy and households.

3. The insignificant level of development of banking segment of the project financing market in Ukraine was determined, namely:

- as of July 1, 2019, only 6 banks in Ukraine provided project financing services as forms of financing investment projects of clients, including: Raiffeisen Bank Aval JSC, JSC Ukrsibbank, JSC Ukreximbank, JSC Alfa-Bank, JSC Sberbank, JSC OTP Bank;

- loans granted by banks to non-financial corporations with a term of more than 5 years in the structure of lending investments of banks account for 18.1%; deposits attracted by the banking sector for less than 2 years account for 88.0% of all accumulated funds, which indicates the short-term nature of the formation of the resource base; the share of underfunded loans, defined as the absolute amount of credit and deposit imbalance, is 80.6%;

– among the main factors hindering the development of bank project financing in Ukraine are the low level of public confidence in the banking system, unfavorable investment climate, restrictions of the National Bank of Ukraine for long-term financial investments and inefficient use of lending resources.

4. Based on the above mentioned, it is necessary to develop recommendations aimed at government incentives to intensify bank innovative lending:

– exemption from taxation of bank profits received from innovative lending to borrowers;
– reduction of the current tax rate in relation to the profit of banks, obtained as a result of innovative lending;

– granting banks the right to include the value of the mortgaged property (property rights) of the borrower in the calculation of the amount of the reserve to reimburse possible losses on innovative loans in the amount of not less than 50% of the market value of collateral;

– exemption from taxation of banks' profits resulting from lending to innovative projects of strategic importance to the state;

– reduction of the norm of obligatory reservation of resources involved for a period of one year. This will contribute to the formation of financial resources in the amounts and terms required for the implementation of lending to the needs of innovative activities of the corporate sector; reducing the cost of such loans for borrowers; increasing the level of innovation activity in the country.

Prospects for further development in this area of research are the development of measures for rational use of lending potential of banking system to achieve the objectives for ensuring innovation development of Ukraine's economy.

Література

1. Доценко І. О. Сутність та значення кредитної діяльності банку у сучасних умовах економічного розвитку. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. Вип. 12. Ч. 1. С. 94–98.

2. Шаповалова В. О. Аналіз кредитного потенціалу комерційного банку на базі когнітивного моделювання. *Вісник Запорізького національного університету*. 2016. № 1 (29). С. 60–66.

3. Букато В. И., Львов Ю. И., Головин Ю. В. *Банки и банковские операции в России*. Москва : Финансы и статистика, 2015. 234 с.

4. Tran D. V. Funding liquidity and bank lending. *Cogent Economics & Finance*. 2020. Vol. 8. Issue 1. DOI: <https://doi.org/10.1080/23322039.2020.1734324>.

5. Polizzi S., Scannella E., Suárez N. The Role of Capital and Liquidity in Bank Lending : Are Banks Safer? *Global Policy*. 2020. Vol. 11. Issue 1. Pp. 28–38. DOI: <https://doi.org/10.1111/1758-5899.12750>.

6. Spatareanu M., Manole V., Kabiri A. Do bank liquidity shocks hamper firms' innovation? *International Journal of Industrial Organization*. 2019. Vol. 67. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ijindorg.2019.06.002>.

7. Dahir A. M., Mahat F., Razak N. H. A., Bany-Arifin A. N. Capital, funding liquidity, and bank lending in emerging economies: An application of the LSDVC approach. *Borsa Istanbul Review*. 2019. Vol. 19–2. Pp. 139–148. URL: <http://www.elsevier.com/journals/borsa-istanbul-review/2214-8450> (accessed 19 December 2019).

8. Деменков А. В. Кредитный портфель коммерческого банка: природа возникновения и совершенствование методов управления. *Электронный научный журнал «Вектор экономики»*. 2019. № 5. URL: <http://www.vectoreconomy.ru/images/publications/2019/5/financeandcredit/Demenkov.pdf> (дата обращения: 25.12.2019).

9. *Потенціал* / Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970–1980). URL: <http://sum.in.ua/s/potencial> (дата звернення: 17.12.2019).

10. *Про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями* : Постанова Правління НБУ № 351 від 30.06.2016. URL: <https://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0351500-16/page> (дата звернення: 23.12.2019).

11. Національний банк України : сайт. URL: <https://www.bank.gov.ua> (дата звернення: 29.12.2019).

12. Завадська Д. В. *Банки у фінансуванні інноваційного розвитку економіки*: дис. ... докт. екон. наук : 08.00.08. Одеса, 2019. 629 с.

13. Державна служба статистики України : сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 05.01.2020).

14. Звіт про фінансову стабільність (2019). Національний банк України, 50 с. URL: <https://bank.gov.ua/news/all/zvit-pro-finansovu-stabilnist-cherven-2019-roku> (дата звернення: 23.12.2019).
15. *Project finance in Ukraine: Overview (2018)* / Thomson Reuters. PRACTICAL LAW : website. URL: [https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/7-636-4707?transitionType=Default&contextData=\(sc.Default\)&bhcp=1](https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/7-636-4707?transitionType=Default&contextData=(sc.Default)&bhcp=1) (accessed 27 December 2019).

References

1. Dotsenko, I. O. (2017). Sutnist ta zachennia kredytnoi diialnosti banku u suchasnykh umovakh ekonomichnoho rozvytku [*The essence and significance of lending activity of the bank in current conditions of economic development*]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University, 12 (1), 94–98 [in Ukrainian]
2. Shapovalova, V. O. (2016). Analiz kredytnoho potentsialu komertsiihnoho banku na bazi kohnityvnoho modeliuvannia [*Analysis of lending potential of a commercial bank on the basis of cognitive modeling*]. Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu – Bulletin of Zaporizhia National University, 1 (29), 60–66 [in Ukrainian]
3. Bukato, V. I., Lvov, Yu. I. & Golovin, Yu. V. (2015). Banki i bankovskie operatsii v Rossii [*Banks and banking operations in Russia*]. Moskva: Finansy i statistika, 234 s. [in Ukrainian]
4. Tran, D. V. (2020). Funding liquidity and bank lending. *Cogent Economics & Finance*, 8 (1). DOI: <https://doi.org/10.1080/23322039.2020.1734324>
5. Polizzi, S., Scannella E. & Suárez, N. (2020). The Role of Capital and Liquidity in Bank Lending: Are Banks Safer? *Global Policy*, 11 (1), 28–38. DOI: <https://doi.org/10.1111/1758-5899.12750>.
6. Spatareanu, M., Vlad Manole V. & Kabiri, A. (2019). Do bank liquidity shocks hamper firms' innovation? *International Journal of Industrial Organization*, 67, 102520. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ijindorg.2019.06.002>.
7. Dahir, A. M., Mahat, F., Razak, N. H. A. & Bany-Arifin A. N. (2019). Capital, funding liquidity, and bank lending in emerging economies: An application of the LSDVC approach. *Borsa Istanbul Review*, 19–2, 139–148. Retrieved from: <http://www.elsevier.com/journals/borsa-istanbul-review/2214-8450> (accessed 19 December 2019).
8. Demenkov, A. V. (2019). Kreditnyy portfel kommercheskogo banka: priroda vozniknoveniya i sovershenstvovanie metodov upravleniya [*Commercial bank loan portfolio: the nature of emergence and improvement of management methods*]. Elektronnyy nauchnyy zhurnal «Vektor ekonomiki» – Electronic scientific journal «Vector of Economics», 5. Retrieved from: <http://www.vectoreconomy.ru/images/publications/2019/5/financeandcredit/Demenkov.pdf> (accessed 25 December 2019) [in Russian]
9. Slovyk ukrainskoi movy. Akademichnyi tlumachnyi slovyk (1970-1980) [*Dictionary of the Ukrainian language. Academic explanatory dictionary (1970-1980)*]. Retrieved from: <http://sum.in.ua/s/potencial> (accessed 17 December 2019) [in Ukrainian]
10. Pro vyznachennia bankamy Ukrainy rozmiru kredytnoho ryzyku za aktyvnymy bankivskymy operatsiiamy: Postanova Pravlinnia NBU, No. 351, 30.06.2016 [*On determining by banks the amount of lending risk of active banking operations: Law of Ukraine, No. 351, 30.06.2016*]. Retrieved from: <https://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0351500-16/page> (accessed 23 December 2019) [in Ukrainian]
11. Natsionalnyi bank Ukrainy : sait [National Bank of Ukraine: site]. Retrieved from: <https://www.bank.gov.ua> (accessed 29 December 2019) [in Ukrainian]
12. Zavadska, D. V. (2019). Banky u finansuvanni innovatsiinoho rozvytku ekonomiky: dysertatsiia dokt. ekon. nauk [*Banks in Financing Innovative Development of Economy: doctoral thesis*] Odesa, 629 s. [in Ukrainian]
13. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy: sait [State Statistics Service of Ukraine: site]. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua> (accessed 05 January 2020) [in Ukrainian]
14. Zvit pro finansovu stabilnist (2019) [Financial Stability Report], Kyiv: Natsionalnyi bank Ukrainy, 50 s. Retrieved from: <https://bank.gov.ua/news/all/zvit-pro-finansovu-stabilnist-cherven-2019-roku> (accessed 23 December 2019) [in Ukrainian]
15. *Project finance in Ukraine: Overview (2018)*. Thomson Reuters. PRACTICAL LAW : website. Retrieved from: [https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/7-636-4707?transitionType=Default&contextData=\(sc.Default\)&bhcp=1](https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/7-636-4707?transitionType=Default&contextData=(sc.Default)&bhcp=1) (accessed 27 December 2019).

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

УДК: 334.722:316.334.24

JEL Classification: L260; L310

Переверзєва Анна,

*д.е.н, доцент кафедри міжнародної економіки,
природних ресурсів та економіки міжнародного туризму,
Запорізький національний університет, м. Запоріжжя, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8391-6636>
pereverzeva@ukr.net*

Волков Володимир,

*д.т.н., професор кафедри підприємництва,
менеджменту організації та логістики,
Запорізький національний університет, м. Запоріжжя, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1270-895X>
volkovvp49@gmail.com*

ДОСЛІДЖЕННЯ МОДЕЛІ СОЦІАЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА ЯК ІННОВАЦІЙНОЇ ФОРМИ БІЗНЕСУ

Об'єкт дослідження. Об'єктом дослідження є процеси становлення та розвитку соціального підприємництва та їх вплив на забезпечення добробуту населення.

Методологія. Інформаційною базою дослідження є дані міжнародних організацій та результати наукових доробок провідних вчених, які опубліковані у монографічних і періодичних виданнях. В ході дослідження використовувалися методи наукового абстрагування (при визначенні соціальних та економічних критеріїв функціонування соціальних підприємств), порівняльного співставлення (при визначенні особливостей ведення соціального підприємництва провідних країн світу), графічного і табличного подання результатів (для наочного відображення отриманих результатів дослідження), логічного узагальнення, що дозволило сформулювати висновки та пропозиції.

Результати. У статті підкреслюється, що проблема зниження платоспроможності населення потребує пошуку нових способів вирішення соціальних проблем. Доведено, що одним із дієвих механізмів забезпечення задоволення базових потреб є активізація діяльності соціальних підприємств. Критичний аналіз наукових доробок щодо теоретичного обґрунтування доцільності розвитку соціального підприємництва дозволив дійти висновку про необхідність створення сприятливих економічних умов для запровадження таких інноваційних форм господарювання в національній економіці.

Наукова новизна. Наукова новизна полягає у визначенні відмінностей між традиційними формами господарювання та соціальним підприємництвом із формуванням зразкового соціального підприємця за європейською та американською моделями.

Практична та (або) теоретична значущість. Отримані результати в подальшому будуть використані для розробки концептуальних основ моделі соціального підприємництва в національній економіці та стратегії її розвитку на локальному та субрегіональному рівнях.

Ключові слова: соціальне підприємництво, некомерційні цілі, соціальне завдання, моделі соціального підприємництва, соціальний підприємець, підприємницька активність, соціальна місія.

Pereverzieva Anna,

*Dr. Sc. (Econ.), Assoc. Prof., Department of International Economy,
Natural Resources and Economics International Tourism,
Zaporizhzhya national university, Zaporizhzhya, Ukraine
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8391-6636>
pereverzeva@ukr.net*

Volkov Volodymyr,

*Dr. Sc. (Techn.), Prof., Department of Entrepreneurship,
Management of Organizations and Logistics,
Zaporizhzhya national university, Zaporizhzhya, Ukraine
volkovvp49@gmail.com*

RESEARCH OF THE SOCIAL ENTREPRENEURSHIP MODEL AS AN INNOVATIVE FORM OF BUSINESS

Object of study. The object of the study are the processes of formation and development of social entrepreneurship and its impact on the welfare of the population.

Methodology. The information base of the research have been the data of international organizations and the results of scientific works of leading scientists, which are published in monographs and periodicals. The methods of scientific abstraction (in determining the social and economic criteria for the functioning of social enterprises), comparative comparison (in determining the features of social entrepreneurship of leading countries), graphical and tabular presentation of results (to visualize the results of the study), logical generalization, which allowed to formulate conclusions and proposals have been used in the research.

Results. The article has emphasized that the problem of reducing the solvency of the population requires the search for new ways to solve social problems. It has been proved that one of the effective mechanisms for ensuring the satisfaction of basic needs is the intensification of social enterprises. A critical analysis of scientific achievements on the theoretical justification of the feasibility of social entrepreneurship has led to the conclusion that it is necessary to create favorable economic conditions for the introduction of such innovative forms of management in the national economy.

Scientific novelty. The scientific novelty is to determine the differences between traditional forms of management and social entrepreneurship with the formation of an exemplary social entrepreneur according to European and American models.

Practical and (or) theoretical significance. The results will be used in the future to develop a conceptual framework for the model of social entrepreneurship in the national economy and its development strategy at the local and subregional levels.

Keywords: social entrepreneurship, non-commercial goals, social task, models of social entrepreneurship, social entrepreneur, entrepreneurial activity, social mission.

Переверзева Анна,

д.э.н., доцент кафедры международной экономики,
природных ресурсов и экономики международного туризма,
Запорожский национальный университет, г. Запорожье, Украина
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8391-6636>
pereverzeva@ukr.net

Волков Владимир,

д.т.н., профессор кафедры предпринимательства,
менеджмента организаций и логистики,
Запорожский национальный университет, г. Запорожье, Украина
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1270-895X>
volkovvp49@gmail.com

ИССЛЕДОВАНИЕ МОДЕЛИ СОЦИАЛЬНОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА КАК ИННОВАЦИОННОЙ ФОРМЫ БИЗНЕСА

Объект исследования. Объектом исследования являются процессы становления и развития социального предпринимательства и их влияние на обеспечение благосостояния населения.

Методология. Информационной базой исследования являются данные международных организаций и результаты научных разработок ведущих ученых, опубликованных в монографических и периодических изданиях. В ходе исследования использовались методы научного абстрагирования (при определении социальных и экономических критериев функционирования социальных предприятий), сравнительного сопоставления (при определении особенностей ведения социального предпринимательства ведущих стран мира), графического и табличного представления результатов (для наглядного отображения полученных результатов исследования), логического обобщения, что позволило сформулировать выводы и предложения.

Результаты. В статье подчеркивается, что проблема снижения платежеспособности населения требует поиска новых способов решения социальных проблем. Доказано, что одним из действенных механизмов обеспечения удовлетворения базовых потребностей является активизация деятельности социальных предприятий. Критический анализ научных разработок по теоретическому обоснованию целесообразности развития социального предпринимательства позволил сделать вывод о необходимости создания благоприятных экономических условий для внедрения таких инновационных форм хозяйствования в национальной экономике.

Научная новизна. Научная новизна заключается в установлении принципиальных различий между традиционными формами хозяйствования и социальным предпринимательством, формировании образцового социального предпринимателя согласно европейской и американской моделей.

Практическая и (или) теоретическая значимость. Полученные результаты в дальнейшем будут использованы для разработки концептуальных основ модели социального предпринимательства в национальной экономике и стратегии ее развития на локальном и субрегиональном уровнях.

Ключевые слова: соціальне підприємництво, некомерційні цілі, соціальне завдання, моделі соціального підприємництва, соціальний підприємець, підприємницька активність, соціальна місія.

DOI: 10.32680/2409-9260-2020-1-2-274-275-28-40

Постановка проблеми у загальному вигляді.

До найважливіших передумов становлення соціального підприємництва в Україні відноситься система економічних відносин, зміна якої обумовлена пошуком механізмів конструктивної взаємодії суспільства і бізнесу при вирішенні завдань розвитку держави. Перехід до нової системи відносин супроводжується появою різноманіття форм соціального підприємництва, спрямованих на досягнення цілей підприємницької діяльності в соціальній сфері. Саме в умовах переходу до ринкових відносин відбулося осмислення значущості соціального виду діяльності для організацій, єдиним джерелом фінансування яких були кошти бюджету.

Ураховуючи необхідність забезпечення економічного та соціального розвитку держави, специфіка впливу соціальних підприємств на національну безпеку та використання потенціалу соціального підприємництва для подолання труднощів розвитку окремих територій носить комплексний характер.

Перші напрацювання в сфері соціального підприємництва виникли в 1960 рр. ХХ ст. у провідних країнах світу в яких розглядалася можливість поєднання найкращого досвіду громадського, державного та бізнес-секторів щодо вирішення соціальних проблем, в результаті чого соціальне підприємництво набуло статусу четвертого сектору економіки. З розширенням мережі соціальних підприємств неминує відбувається зміна ставлення до соціально орієнтованих організацій, зростає соціальна відповідальність підприємств традиційної форми бізнесу, як результат інтегрування до нової парадигми взаємодії соціальної сфери та підприємницького сектору економіки. Використання сучасних світових доробок сприятиме підвищенню рівня обізнаності серед представників державі та бізнесу щодо тлумачення сутності поняття «соціальне підприємство», визначення його відмінностей від інших форм підприємництва і ролі у розвитку суспільства та місцевої громади.

Однак для успішного розвитку інституту соціального підприємництва необхідна підтримка держави на законодавчому рівні. Саме тому дослідження феномену соціального підприємництва, як елемента інституціонального розвитку, який відображає економічні та історично зумовлені тенденції у формуванні національних моделей підприємництва, є актуальним.

Об'єкт дослідження та аналіз існуючих рішень проблем.

Об'єктом дослідження є процеси становлення та розвитку соціального підприємництва та його вплив на забезпечення добробуту населення.

З метою формування рекомендацій щодо розвитку соціального підприємництва досліджено його важливість як чинника соціальних змін, інноваційного інструмента забезпечення добробуту суспільства. Питання необхідності створення та функціонування соціальних підприємств постає в умовах обмеження бюджетних ресурсів, низького рівня матеріального забезпечення населення та масового безробіття. У зв'язку з чим виникає потреба розробки принципово нових підходів до розвитку підприємництва, імплементації соціальних програм та бізнес процесів в якості додаткових інструментів державного регулювання.

Дискусійним є питання щодо визначення критеріїв соціального підприємства – організаційно-правової форми, чітко визначених соціальних цілей, напрямів розподілу прибутку – реінвестування в розширення діяльності (забезпечення матеріальної винагороди) чи на вирішення нагальних соціальних проблем (досягнення соціальних цілей). Як правило, досить складно знайти такий баланс між «бажаним» та «можливим».

Зауважимо, що започаткування та здійснення такої форми господарської діяльності потребує формування характеристик соціального підприємця як інноватора, набуття відповідних фахових вмінь та практичних навичок. Водночас вирішення проблеми вдосконалення системи освіти, практичної підготовки фахівців «управлінців» із соціальною свідомістю та готовністю виконувати соціальну місію залишається важливим.

Так, на думку авторів [1, с. 77–78] на сучасному етапі розвитку суспільства соціальне підприємництво є головним напрямом у сфері послуг та державному секторі, впровадження інноваційних підходів якого сприятиме подоланню бідності та забезпеченню соціальних потреб.

Науковці [2, с. 258] підкреслюють, що соціальне підприємництво потребує значної підтримки на державному рівні порівняно із іншими видами господарської діяльності, але при цьому створює основу економічного зростання країни загалом. У своїй роботі вчені [3, с. 105] підкреслюють, обґрунтовують значний вплив державних інституцій на розвиток соціального підприємництва та формування індивідуального капіталу соціального підприємця. У праці [4, с. 461] діяльність соціальних підприємств обмежується лише інноваційним способом вирішення соціальних питань, що не враховує вплив такої форми господарювання на самореалізацію та самовдосконалення соціальних підприємців. Учені в науковій роботі [5, с. 143] відмічають, що в більшості європейських країн створюються умови, надаються особливі привілеї з метою підтримки реалізації місії соціальних підприємств. У наукових колах важливість та необхідність для соціального підприємництва державної підтримки пояснюється безпосереднім зв'язком між розвитком індивідуального капіталу (фінансового, людського, соціального) та інституціями країни (фінансовими, освітніми, політичними). Однак, незважаючи на значну важливість такої форми інноваційного бізнесу як соціальне підприємство в переважній більшості країн світу не підтримується державою та є приватною ініціативою. Більше того, як вказують автори роботи [6], виникнення соціального підприємства пов'язане з недосконалістю механізмів державного регулювання і формування соціальної політики та функціонування ринкової економіки.

Соціальне підприємництво є специфічною діяльністю, метою його створення є реалізація державних соціальних програм, шляхом взаємодії сфер діяльності державних організацій (партнерство (концесії, договори оренди, спільні підприємства, контракти)), бізнес-структур (корпоративно-соціальна відповідальність) та організацій «третього сектору» (волонтерських, благодійних організацій). Відповідно до джерела [7, с. 2], необхідним є розширення діяльності соціальних підприємств у межах географічного простору, впливу та збільшення обсягів вирішення соціальних проблем. Зауважимо, що це потребує збільшення витрат людських та матеріальних ресурсів, державної підтримки та сприйняття підприємницьких методів в суспільстві. З метою розробки ідеальної моделі соціального бізнесу вчені наукової роботи [8] досліджували, як розвиток приватної ініціативи сприяє знаходженню альтернативних ефективних рішень щодо підвищення рівня зайнятості та якості життя населення, можливостей доступу до товарів і послуг, зростання соціальної активності соціуму. Проте відмітимо, що вибір ідеальної моделі залежить як від рівня підприємницької активності, так і від рівня економічного та суспільного розвитку в країні.

У процесі діяльності соціальних підприємств постає питання щодо планування, прогнозування, оцінки рівня ефективності діяльності, умов їх впровадження та функціонування на локальних та національному рівнях економіки. Особливу увагу цій проблематиці приділено в роботі [9]. Проте вчені [10, с. 140] вважають, що результати діяльності соціального підприємства не можна оцінювати, використовуючи таку ж систему критеріїв, як для традиційного бізнесу. Основна відмінність полягає в очікуваних результатах діяльності – економічних для комерційних підприємств та рівні соціального впливу, віддачі для соціальних підприємств. Тобто головними у діяльності соціальних підприємств, на думку науковців роботи [11, с. 2], є некомерційні цілі – виробництво товарів або надання послуг, призначених для створення комбінованої цінності. Вчені акцентують увагу на дуальності цілей – одночасному прагненні досягнення як економічних, так і соціальних цінностей. Звернемо увагу, що в складних умовах розвитку економіки дискусійним залишається питання щодо визначення відмінностей соціальних підприємств від некомерційних та комерційних організацій, економічний зиск та досягнення соціальної місії яких є комплементарними.

Однією з рекомендацій щодо розвитку соціального підприємництва є вдосконалення системи освіти, оскільки підготовка фахівців у більшості країн світу спрямована на формування «працівника», а не на розвиток вмінь та навичок «новатора», «управлінця». З такою точкою зору погоджуються науковці [12, с. 59], Науковці зазначають, що на сучасному етапі соціальне підприємництво є феноменом, який являє собою рух із певною ідеологією та місією. За словами фахівців [13, с. 39], серед джерел започаткування соціального підприємства найбільш прийнятним є створення спеціалізованих центрів та розвитку соціального підприємництва (наукові конференції, семінари, тренінги, стажування тощо).

Тому знаходження нестандартних підходів, створення інноваційних моделей бізнесу, усвідомлення відповідальності за суспільство та окремих її представників повинно відбуватися з урахуванням особливостей розвитку інститутів громадянського суспільства.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми.

Більшість досліджень щодо проблем розвитку соціального підприємництва присвячено співвідношенню між соціальними та економічними цілями. Науковцями виділено європейський (домінування некомерційної складової над комерційною) та американський (отримання економічної вигоди як головної мети діяльності соціальних підприємств) підходи щодо особливостей діяльності та значення соціальних підприємств для національних економік.

Серед найменш досліджених аспектів є: використання існуючих практик соціального підприємництва, як форми ефективного поєднання ресурсів державного та приватного секторів економіки; розробка системи критеріїв щодо формування національної моделі соціального підприємництва; визначення професійних характеристик соціального підприємця та формування його «образу». Тому, зважаючи на процеси зниження рівня та якості життя населення України, потребують додаткового дослідження питання щодо можливості повного задоволення потреб соціальних підприємств на локальному та субрегіональному рівнях з урахуванням досвіду провідних країн світу.

Формулювання мети статті та завдань дослідження.

Метою дослідження є обґрунтування можливості впровадження нових інструментів реалізації соціальної політики в умовах зниження рівня життя населення та посилення впливу глобальних викликів. Досягнення поставленої мети передбачає виконання наступних завдань:

1. Дослідити наукові підходи до формулювання категорії «соціальне підприємство».
2. Визначити критерії до моделей соціального підприємства.
3. Провести аналіз європейської та американської моделей вирішення соціальних питань.
4. Виокремити основні професійні характеристики соціального підприємця.
5. Розробити пропозиції щодо запровадження інноваційної форми господарювання.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням здобутих наукових результатів.

Безперечно соціальне підприємництво є перспективною інноваційною формою бізнесу, яка за рахунок розробки та поширення нових методів вирішення соціальних проблем, використання традиційних практик господарювання сприяє вдосконаленню моделі соціально-економічного розвитку та її адаптації до реалій сьогодення.

Головною метою соціального підприємництва є ідентифікація та практичне вирішення соціальної проблеми на основі використання інноваційних методів або креативних способів адаптації традиційних господарюючих практик до особливостей оточуючого ринкового середовища. Тобто наявність соціальної проблеми зумовлює потребу розвитку соціального підприємництва в певній галузі.

Для визначення співвідношення між комерційними та некомерційними цілями соціального підприємництва, як особливої інноваційної форми бізнесу, у дослідженні використано «принцип терезів» (рис. 1).

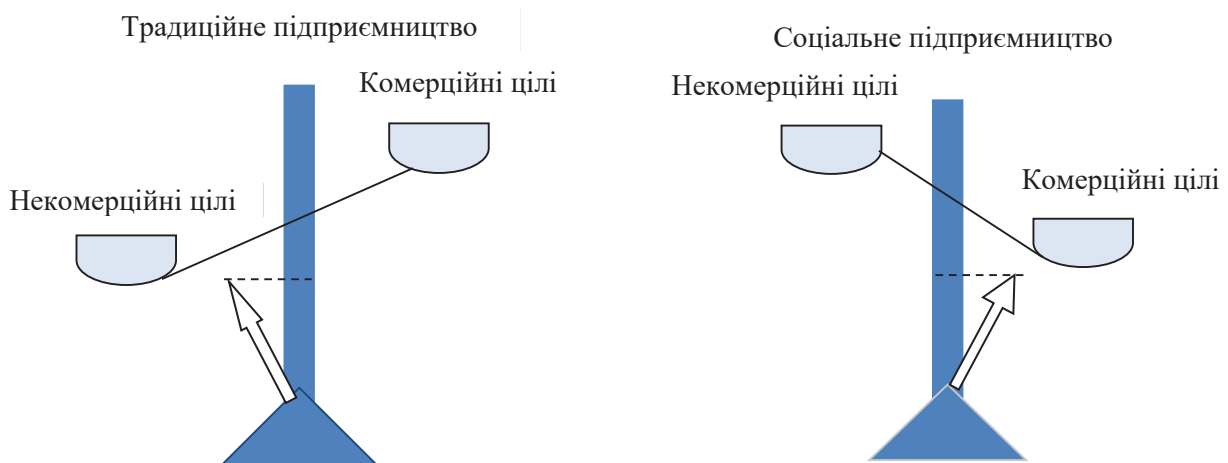

Рис. 1. «Принцип терезів» у визначенні форми підприємництва

Джерело: власна розробка авторів на основі [14, с. 120]

На рис. 1 продемонстровано, що домінування некомерційних цілей над комерційними наочно визначає ключовий принцип соціального підприємництва та його відмінність від традиційних форм господарювання.

Рівень «соціальності» підприємства визначається чотирма ключовими чинниками, об'єднаними можливістю виявити ініціативу, зробити внесок у розвиток суспільного добробуту в цілому, забезпечити власне професійне зростання та вплинути на якість життя соціуму зокрема та передбачає:

- моніторинг і ранжування соціальних проблем, які потребують першочергового вирішення;
- орієнтацію на вирішення визначеної соціальної проблеми на основі використання найефективніших практик підприємницької діяльності;
- наявність інноваційної складової, тобто продукування товарів або надання послуг, яких переважно до цього часу не існувало на ринку та котрі створюють додаткову цінність;
- розподіл доходів щодо інвестування отриманого чистого доходу в реалізацію соціального завдання, визначеного на початковому етапі створення підприємства.

Необхідно підкреслити, що в міжнародній практиці господарської діяльності питання теоретичного визначення соціального підприємництва та його практичного застосування залишається відкритим.

Так, згідно Програми розвитку місцевої економіки та зайнятості, яку розроблено ОЕСР [15], виділяють чотири основні сфери діяльності соціальних підприємств: інтеграція трудових ресурсів – навчання і працевлаштування людей з обмеженими можливостями, осіб, які опинилися в складних життєвих обставинах і безробітних; надання індивідуальних соціальних послуг у таких сферах, як охорона здоров'я, соціальний захист, професійне навчання, освіта, соціальна адаптація та інше; локальний та субрегіональний розвиток депресивних або вразливих територій та регіонів; збереження екосистем, спорт, мистецтво, народні промисли, культура, наука, дослідження й інновації, захист прав споживачів та інше.

Тобто головним пріоритетом у діяльності соціального підприємства є спрямування на вирішення соціальних проблем, а не економічний зиск власників – першість соціальної мети. Модель функціонування такого підприємства на ринку передбачає використання отриманого прибутку в якості джерела розвитку організації. Це доводить, що міжнародна концепція соціального підприємництва поєднує некомерційний та соціальний сектори економіки, зосереджуючи увагу на створенні нової підприємницької діяльності, що передбачає досягнення соціальних цілей.

Ключові економічні та соціальні критерії, які дозволяють ідентифікувати соціальні підприємства представлені в табл. 2.

Таблиця 2

Особливості соціального підприємництва порівняно із традиційними формами

Критерії	Характеристики соціального підприємства
Економічні	виробництво та реалізація товарів та послуг
	залежність показників фінансової стійкості від дії відповідальних осіб щодо забезпечення діяльності фінансовими ресурсами
	фінансова та ділова самодостатність на значному рівні
	домінування частки працівників, що працюють на добровільних суспільних засадах, над часткою працівників, які отримують заробітну плату
	значний рівень підприємницького ризику
Соціальні	створення на добровільних засадах, свідоме управління групою громадян
	є результатом ініціативи людей, які належать до громади чи групи громадян та поєднані спільною метою чи потребою
	прийняття рішень не залежить від обсягу фінансових ресурсів, мети діяльності та напрямку використання прибутку
	прийняття участі в управлінні відповідно до рівня впливу на діяльність споживачів товарів і послуг
	мета створення – діяльність на користь громади чи певної групи громадян, опосередковане сприяння формуванню соціальної відповідальності на локальному та субрегіональному рівнях економіки

Джерело: складено авторами на основі [15]

Відповідно до даних, представлених таблицею, для соціального підприємства характерними є риси традиційних підприємств, але з певними особливостями. Проте унікальними є соціальні критерії, котрі визначають перш за все прагнення до вирішення соціальних питань шляхом поєднання зусиль влади бізнесу та громади навколо спільної мети та потреби.

Прийнято виділяти дві бізнес-концепції щодо класифікації та позиціонування на ринку соціальних підприємств (рис. 2).

Згідно першої бізнес-концепції, соціальне підприємство орієнтовано на здійснення і комерційної, і соціальної діяльності, використовуючи отримані прибутки помірною рівня для забезпечення функціонування та можливості подальшого розвитку. Місія такого підприємства полягає в реалізації соціально значущих цілей.

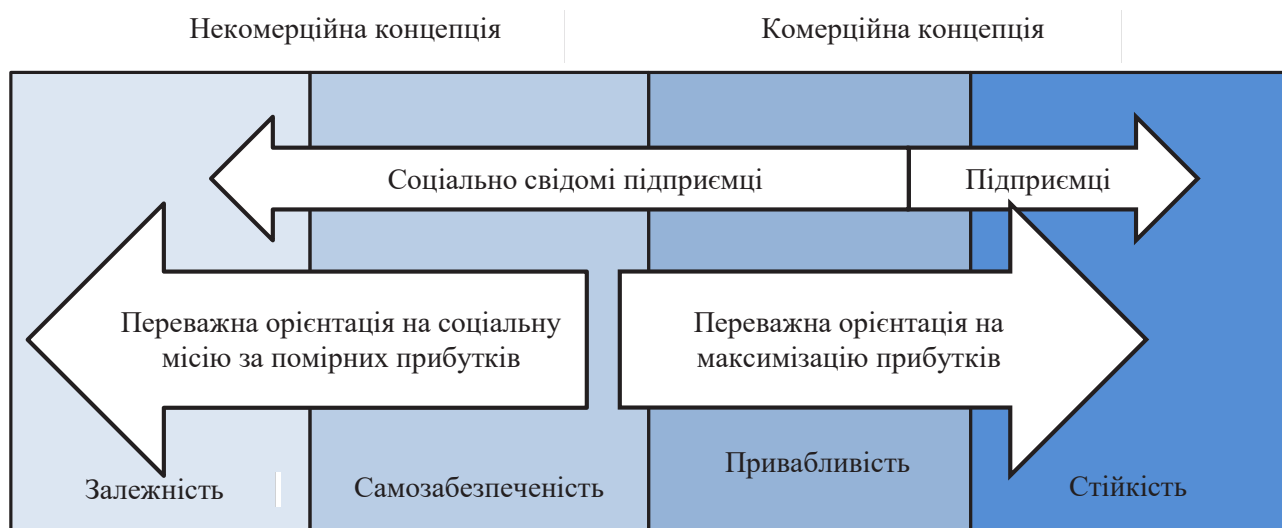

Рис. 2. Межі соціального підприємництва

Джерело: власна розробка авторів на основі [16, с. 5–7]

Особливість другої концептуальної бізнес-моделі полягає в одночасній реалізації соціальної та економічної діяльності за умов повної фінансової незалежності підприємства та розподілу прибутку між власниками, акціонерами та інвесторами.

Чинниками розвитку соціальних підприємств є: можливість використання трудових ресурсів, котрі не задіяні в діяльності традиційних підприємств; підтримка міжнародних організацій та можливість створення мережі соціальних підприємств як на національному, так і міжнародному рівнях.

Також відмітимо, що зарубіжні моделі соціального підприємництва відрізняються роллю держави у підтримці діяльності соціальних підприємств. Так, модель Бельгії, Нідерландів, Норвегії та Швеції передбачає прийняття відповідної законодавчої бази. Наприклад, у Бельгії для активізації соціального підприємництва на законодавчому рівні закріплена діяльність так званих «компаній соціальної мети» та механізми її стимулювання у вигляді пільг (табл. 3).

Таблиця 3

Зарубіжні моделі соціального підприємництва

Моделі	Участь держави в підтримці діяльності соціальних підприємств
Бельгія, Нідерланди, Норвегія, Швеція	активна підтримка розвитку соціального підприємництва на законодавчому рівні
США, Канада, Японія	регулювання на рівні підприємств, благодійність
Австрія, Німеччина, Франція	адресні комплексні соціальні програми соціальним підприємствам і реалізація спільних бізнес-проектів
Велика Британія	надання соціальних інвестицій для підприємств

Джерело: складено авторами на основі [16, с. 2]

Для США, Канади та Японії характерними є регулювання на рівні підприємства, адже відсутні вимоги щодо методу управління та юридичного статусу соціального підприємства, можливість займатися благодійністю за рахунок надання безвідсоткових позик або з мінімальним відсотком

Прикладом успішної взаємодії держави з соціальними підприємствами є модель Австрії, Німеччини та Франції, яка передбачає реалізацію спільних програм для вирішення соціальних питань (програми навчання, створення консультаційних центрів, асоціації соціальних підприємців).

У Великій Британії для підтримки соціальних підприємств створений національний орган соціального підприємництва (Social Enterprise UK), через який здійснюються інвестиції в розвиток «компаній, що працюють в інтересах громади» («social interest companies»).

За результатами проведеного дослідження зробимо висновок, що поступово відмінність між моделями соціального підприємництва зменшується. Європейська модель соціального підприємництва характеризується головним чином орієнтацією на соціальні цілі, тоді як американська – переважно на комерційну складову господарської діяльності. Підкреслимо, що баланс між соціальними цілями та матеріальною складовою досягається спрямуванням фінансових потоків на реалізацію соціальних завдань.

Так, у США в центрі уваги перебувають індивідуальні підприємці і їх лідерські якості, тоді як у Європі соціальне підприємництво в значній мірі пов'язане із взаємодією громади та комерційної організації. Американські соціальні підприємства реєструються як некомерційні, але їх діяльність спрямована, в першу чергу, на отримання прибутку. У зазначеному контексті до соціального бізнесу відносять соціальні підприємства; соціально-відповідальний бізнес та компанії, які реалізують разові соціальні програми. У європейському ж контексті «соціальне підприємство» представляє собою інноваційно-комерційний підхід у вирішенні соціальних проблем, якого дотримується організація в процесі розвитку бізнесу, що реалізується в основному через некомерційні організації, з можливістю використання в комерційному спрямуванні. Зокрема, соціальні підприємства, розташовані у країнах Європи, надають менше видів послуг порівняно з широким спектром наявних у Сполучених Штатах.

До особливостей функціонування європейських соціальних підприємств також віднесемо їх присутність у певних галузях та обмеженість державного фінансування, що унеможливило максимальне забезпечення соціальних потреб людей. Саме тому розвиток соціальних підприємств у кожній з європейських країн залежить, насамперед, від загального добробуту та умов господарювання в кожній країні ЄС, а соціальне підприємництво розглядається як засіб стимулювання розвитку економіки.

Якщо розглядати особливості організації та господарської діяльності соціальних підприємств в країнах ЄС та США, то необхідно констатувати існування певних переваг. Зокрема, у країнах Західної Європи активно застосовується практика залучення зацікавлених сторін до управління соціальним підприємством та використовуються можливості для участі уряду в процесі розвитку соціального підприємництва. У США соціальні підприємства поширені в різних сферах господарської діяльності та мають розгалужену видову класифікацію з точки зору правового регулювання, а також існує тісна взаємодія між державою та соціальними підприємствами через укладання угод щодо придбання їх продукції. Зазначені переваги можуть бути використані в організації діяльності соціальних підприємств в країнах ЄС, підвищенні ефективності їх господарської діяльності.

Для виокремлення особливостей та критеріїв ідентифікації американської та європейської моделей розглянемо практично особливості розвитку соціального підприємництва в країнах ЄС та США. Для цього проаналізуємо методики оцінки рівня розвитку підприємництва в цілому та соціального зокрема, запропоновану розробниками «Глобального моніторингу підприємництва» (Global Entrepreneurship Monitor) та індексу ранньої підприємницької активності (Total Entrepreneurial Activity Index).

Відповідно до класифікації «Глобального моніторингу підприємництва», некомерційні організації – це організації з явною соціальною місією, у структурі яких ринкові доходи становлять менше 5%.

Дуальними соціальними підприємствами є ті організації, які визначають себе як соціальну структуру і отримують не менш 5% своїх доходів від продажу товарів і послуг, а також позиціонують себе як звичайну комерційну організацію. Тобто дуальність соціальних підприємств визначається специфікою соціальної діяльності, реалізація якої забезпечується ринковими механізмами. Беручи до уваги важливість дуальності цілей, всі організації підрозділяються на «економічно орієнтовані» та «соціально орієнтовані», залежно від співвідношення ваг економічних, соціальних та екологічних завдань.

Відповідно до індексу ранньої підприємницької активності, власники бізнесу розподіляються на групи за типовою ознакою:

- підприємці-початківці (nascent entrepreneurs) – підприємці, які протягом попереднього року активізували свою діяльність щодо створення бізнесу; володіють всім бізнесом, існуючим менше 3 місяців, або його часткою; заробітна плата та інші види винагород в компанії не виплачуються;
- власники нового бізнесу (owners of new business) – підприємці, які керують новоствореним підприємством; отримують дохід більше 3 місяців, але менше 3,5 років.
- власники усталеного бізнесу (established business ownership rate) – підприємці, які володіють та керують бізнесом; отримують доходи понад 42 місяці.

Динаміка змін підприємницької активності країн світу 2016–2019 рр. представлена в табл. 4.

Таблиця 4

**Індекс підприємницької активності за типами підприємців (місце у рейтингу)
у 2016–2019 рр.**

Країна	Індекс підприємницької активності за типами підприємців, %					
	Підприємці-новачки (nascent entrepreneurship rate)		Власники нового бізнесу (new business ownership rate)		Власники усталеного бізнесу (established business ownership rate)	
	2016 рік	2019 рік	2016 рік	2019 рік	2016 рік	2019 рік
США	8,9 (14)	11,8 (6)	4,0 (39)	5,9 (14)	9,2(16)	10,6 (14)
Канада	10,0 (11)	10,8 (10)	6,9 (14)	8,0 (8)	6,8 (35)	7,4 (24)
Великобританія	5,2 (34)	6,5 (28)	3,7 (40)	3,1 (41)	6,1 (40)	8,2 (20)
Ізраїль	7,0 (23)	8,8 (16)	4,5 (32)	4,2 (25)	4,0 (56)	5,5 (33)
Чилі	15,6 (7)	26,9 (1)	9,3 (10)	11,0 (4)	8,0 (23)	10,6 (14)
Південна Корея	3,7 (51)	7,1 (24)	3,0 (51)	8,2 (7)	6,6 (37)	13,0 (6)
Нідерланди	5,7 (33)	5,6 (32)	5,4 (25)	4,8 (19)	10,2 (13)	10,8 (13)
Німеччина	2,9 (58)	5,3 (34)	1,7 (64)	2,6 (44)	7,0 (34)	5,2 (35)
Італія	2,3 (60)	1,2 (49)	2,2 (60)	1,6 (50)	5,5 (45)	4,7 (28)
Іспанія	2,3 (60)	2,4 (47)	2,9 (53)	3,8 (29)	6,2 (38)	6,3 (30)
Швеція	5,8 (32)	5,1(36)	1,8 (63)	3,3 (40)	4,5 (51)	4,9 (37)
Швейцарія	5,1 (36)	6,2 (29)	3,2 (46)	3,7 (31)	11,1 (12)	11,6 (11)

Джерело: згруповано авторами на основі [17, с. 110–112; 18, с. 196–199]

Відповідно до даних, представлених таблицею, протягом досліджуваного періоду в країнах ЄС намітилася тенденція до активізації діяльності власників усталеного бізнесу (4,5%–11,1% у 2016 р. та 4,7%–11,6% у 2019 р.), скорочення частки підприємств-новачків та, відповідно, стимулів до підприємницької ініціативи.

У США найбільшу частку у 2016 р. склали власники усталеного бізнесу (9,2%), тоді як у 2019 р. переважну більшість склали представники підприємців-новачків (11,8%). Для Канади характерне збереження позиції домінування підприємців-новачків.

У 2019 р. перші позиції в рейтингу за кількістю підприємств-новачків та за власниками нового бізнесу займає Чилі (відповідно 26,9%(1) та 11,0%(4)). Лідером за власниками усталеного бізнесу є Південна Корея (13,0% (6)).

Зазначені тенденції поширюються на кількісні та якісні індикатори діяльності соціальних підприємств та підтверджують зроблені раніше висновки щодо непопулярності європейських принципів підприємницької діяльності у соціальній сфері та поширення американської моделі соціального підприємництва.

Додатковим індикатором, який характеризує умови для реалізації приватних ініціатив у галузі соціального підприємництва є рейтинг країн світу за розвитком соціального підприємництва (рис. 3).

Відповідно даних, представлених рисунком, протягом 2016–2019 рр. відбулися зміни світових лідерів щодо реалізації соціальних завдань з різними інноваційними стратегіями.

Так, у 2016 р. до лідерів входило п'ять країн ЄС (Франція, Бельгія, Данія, Нідерланди та Фінляндія), тоді як у 2019 р. на десятій позиції втрималася лише Франція. Протягом 2016–2019 рр. США та Канада займають лідируючі позиції в рейтингу ТОП-10 країн (1 та 2 місця). Визначені тенденції свідчать про те, що в основі створення сприятливих умов для розвитку соціального підприємництва полягає домінування комерційних цілей над соціальними.

Безумовно, успішність розвитку будь-якого підприємства залежить від вмiлого та ефективного управління. Засновники соціальних підприємств – соціальні підприємці – діють на основі поєднання та дотримання балансу між традиційними та інноваційними формами організації бізнесу, формуванні людиноцентричної політики менеджменту (запровадженні та поширенні креативних методів вирішення соціальних завдань). Відповідно до чого, до характерних професійних рис соціального підприємця віднесемо [20, с. 12]:

- відповідальність за результати та наслідки своєї діяльності перед суспільством та окремою людиною;
- інноваційність у розподілі та концентрації ресурсів щодо реалізації соціального завдання;
- домінування некомерційних цілей над комерційними; концентрація на ефективності діяльності, конкурентоспроможності та окупності;
- прагнення до створення нових робочих місць, до постійних змін та реформування соціальної реальності;
- рішучість, що дозволяє ризикувати і виходити на новий рівень розвитку;
- готовність робити значні внески в економічний і соціальний розвиток суспільства тощо.

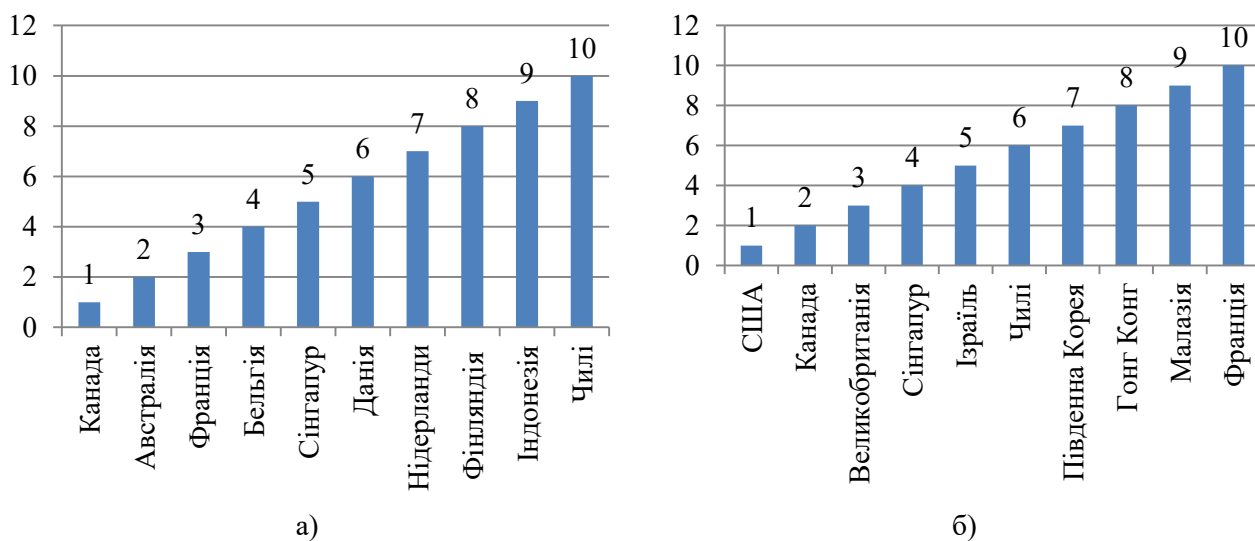

Рис. 3. ТОП-10 країн за розвитком соціального підприємництва у 2016 р. (а) та 2019 р. (б)
Джерело: складено авторами на основі [19]

Підкреслимо, що основною професійною характеристикою соціального підприємця є прагнення до створення соціально значущого результату, а не отримання прибутку від створення бізнесу. Відповідно, прагнення соціальних змін (радикальних або інкрементальних), а не використання ринкових можливостей для власного збагачення є головною метою соціальних підприємств.

На завершення, в якості прикладу успішного соціального підприємництва в Україні та світі відзначимо діяльність підприємств сфери послуг, метою функціонування яких є створення значної кількості робочих місць для фахівців різних напрямів з помірним рівнем заробітної плати. Такий вид діяльності має подвійний соціальний ефект: з одного боку вирішується проблема працевлаштування та забезпечення певного рівня доходу виконавцю послуг, а з другого, – формування витрат замовника послуг та є перспективним для подальшого розвитку в національній економіці. Це потребує формування системи заходів щодо використання чинників розвитку соціального підприємництва та усунення проблем його становлення (відсутність нормативно-правового регулювання; несприйняття суспільством; недосконалість податкової системи; оцінювання соціального впливу тощо).

Висновки та перспективи подальшого розвитку цього напрямку.

1. Проведено дослідження поняття «соціальне підприємництво», проаналізовано відмінності та особливості його моделей. Можна зробити наступний висновок:

- соціальне підприємництво є дієвим інструментарієм вирішення соціальних та індивідуальних завдань: для підприємців – можливість особистого розвитку та самозайнятості, для окремої людини – вирішення соціальної проблеми, а для суспільства – забезпечення соціально-

економічного розвитку, підвищення рівня та якості життя населення, формування позитивного іміджу країни на міжнародному рівні.

2. Визначено, що головними критеріальними ознаками виокремлення моделей соціального підприємства є: соціальна місія, підприємницький підхід, інноваційність, економічна ефективність, самоокупність і фінансова стійкість. Це дозволить сформулювати чіткі вимоги до функціонування соціальних підприємств у національній економіці та визначити напрями державної політики щодо співпраці та регулювання діяльності таких суб'єктів господарювання.

3. Досліджено європейську та американську моделі соціального підприємництва, а саме визначено, що:

– значного поширення набула концептуальна модель, спрямована на отримання прибутку, тоді як діяльність, спрямована на реалізацію, перш за все, соціальних завдань втрачає актуальність;

– для переважної більшості країн Європейського союзу в умовах економічної невизначеності ключову роль відіграють «усталені» підприємства, які тривалий час функціонують на ринку;

– для американської моделі характерним є зростання кількості підприємств-новачків та підтримка приватної ініціативи;

– приватний бізнес спроможний взяти на себе значну частину соціальних проблем, які на сучасному етапі розвитку є компетенцією держави, і отримати всебічну державну підтримку через створення сприятливого середовища для стабільного майбутнього розвитку. Це актуалізує необхідність змін в законодавстві щодо розвитку державно-приватного партнерства як механізму співпраці підприємств і держави в реалізації соціальних завдань.

4. Виділено основні професійні характеристики соціального підприємця, а саме: високий рівень відповідальності за результати наслідки власних рішень, креативність щодо ефективного розподілу наявних ресурсів для реалізації соціальної місії, ініціативність, динамічність, рішучість та готовність до змін, а також здатність прийняття рішень в умовах невизначеності та ризику.

5. Виходячи з вищезазначеного, доцільною є розробка рекомендацій щодо розвитку соціального підприємництва в національній економіці, що передбачає активізацію розвитку соціальних підприємств на субрегіональному рівні – об'єднаних територіальних громад та інших соціально-економічних утворень, які дозволять створити основу для вирішення соціальних проблем у сфері освіти, охорони здоров'я, довкілля, рекреації територій тощо. Основою успішного розвитку соціальних підприємств є розробка національних стратегій розвитку соціального підприємництва, які сприятимуть координації зусиль всіх зацікавлених сторін. Чітко визначена, злагоджена та скоординована праця дозволить вирішити проблему системно.

Перспективами подальшого розвитку в цьому напрямку досліджень є визначення концептуальних основ та побудова національної моделі соціального підприємництва, враховуючи особливості менталітету та соціально-економічного середовища діяльності підприємств.

Література

1. Farinha L., Sebastião J. R., Sampaio C., Lopes J. Social innovation and social entrepreneurship : discovering origins, exploring current and future trends. *International Review on Public and Nonprofit Marketing*. 2020. No. 17 (1). Pp. 77–96.

2. Agustina T., Budiasih Y., Ariawan K. E., Gorovoy S. A. Role of social entrepreneurship in business management. *Journal of Critical Reviews*. 2020. No. 7 (1). Pp. 257–262.

3. Sahasranamam S., Nandakumar M. K. Individual capital and social entrepreneurship : Role of formal institutions. *Journal of Business Research*. 2020. Vol. 107. Pp. 104–117. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2018.09.005>.

4. Коновалова М. В., Хариніна О. М. Соціальне підприємство як інноваційний спосіб вирішення соціальних проблем. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Економічні науки*. 2016. Вип. 11. С. 461–466. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkpnue_2016_11_64.

5. Лункіна Т. І., Іваненко Г. Ю. Особливості розвитку соціального підприємництва: закордонний досвід. *Електронне наукове фахове видання з економічних наук «Modern Economics»*. №15 (2019). С. 142–147. URL: <https://modecon.mnau.edu.ua>.

6. Dahiya V. S. Social entrepreneurship as an antidote to state and market failure. *Economic and Political Weekly*. 2019. Vol. 54. Issue 51. URL: <https://www.epw.in/engage/article/social-entrepreneurship-antidote-to-state-and-market-failure> (accessed 24 January 2020).

7. Corner P. D., Kearins K. Scaling-up social enterprises. The effects of geographic context. *Journal of Management and Organization*. 2018. Pp. 1–19. DOI: <https://doi.org/10.1017/jmo.2018.38>.
8. Gauthier C., Shanahan G., Daudigeos T., Ranville A. & Dey P. Tackling economic exclusion through social business models : a typology. *International Review of Applied Economics*. 2020. DOI: <https://doi.org/10.1080/02692171.2019.1707785>.
9. Prochazkova T. & Noskova M. An application of input-output analysis to social enterprises : a case of the Czech Republic. *Journal of Entrepreneurship in Emerging Economies*. 2020. Vol. ahead-of-print. No. ahead-of-print. DOI: <https://doi.org/10.1108/JEEE-08-2019-0114>.
10. Кожемяченко О.О., Солосіч О. С., Голуб М. О. Соціальне підприємництво: світовий досвід та аспекти становлення в Україні. *Сучасні проблеми економіки і підприємництва*. 2018. № 21. С. 140–149.
11. Zulkefly N. A., Ghani N. A., Alquliti W. Identification of variables in predicting trends in social entrepreneurship. International Conference Computer Science and Engineering. *Journal of Physics : Conference Series*. 26–27 April 2019. Padang, Indonesia. Vol. 1339 (1). DOI: <https://doi.org/10.1088/1742-6596/1339/1/012025>.
12. Горішна Н. М. Феномен соціального підприємництва: сутність і критерії. *Науковий Вісник Ужгородського університету. Серія : «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2016. Випуск 2 (39). С. 58–61.
13. Roslan H., Hamid M., Ijab T. & Bukhari S. Social entrepreneurship learning model in higher education using social network analysis. International Conference Computer Science and Engineering. *Journal of Physics : Conference Series*. 26–27 April 2019. Padang, Indonesia. Vol. 1339 (1). DOI: <https://doi.org/10.1088/1742-6596/1339/1/012029>.
14. Прищак М. Д., Лесько О. Й. Психологія управління в організації. Вінниця: ВНТУ, 2016. 150 с.
15. The social enterprise sector : a conceptual framework / Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), Local Economic and Employment Development Programme (LEED Programme). URL: <http://www.oecd.org/regional/leed/37753595.pdf> (accessed 16 January 2020).
16. Byungchae J. The practical intelligence of social entrepreneurs : managing the hybridity of social enterprises. *Entrepreneurship Research Journal*. 2020. Vol. 10 (1). Pp. 1–19. DOI: <https://doi.org/10.1515/erj-2018-0007>.
17. Global Report 2016/17 (2017). Global Entrepreneurship Monitor, 179 p. URL: <https://www.gemconsortium.org/file/open?fileId=49812> (accessed 20 January 2020).
18. 2019/2020 Global Report (2020). Global Entrepreneurship Monitor, 232 p. URL: <https://www.gemconsortium.org/file/open?fileId=50443> (accessed 15 January 2020).
19. The best country to be a social entrepreneur in 2019. URL: <https://www.forbes.com/sites/khaitran/2019/10/26/the-best-country-to-be-a-social-entrepreneur-in-2019/#112f2b6edd37> (accessed 26 January 2020).
20. Шаповалова Т. В. Соціальне підприємництво – шлях до створення інноваційного бізнесу. Київ : Друкарський двір Олега Федорова, 2018. 272 с.

References

1. Farinha, L., Sebastião, J. R., Sampaio, C. & Lopes, J. (2020). Social innovation and social entrepreneurship: discovering origins, exploring current and future trends. *International Review on Public and Nonprofit Marketing*, 17 (1), 77–96.
2. Agustina, T., Budiasih, Y., Ariawan, Kembauw, E., Gorovoy, S. A. (2020). Role of social entrepreneurship in business management. *Journal of Critical Reviews*, 7 (1), 257–262.
3. Sahasranamam, S., Nandakumar, M. K. (2020). Individual capital and social entrepreneurship: Role of formal institutions. *Journal of Business Research*, 107, 104–117. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2018.09.005>.
4. Konovalova, M. V., Kharynina, O. M. (2016) Sotsialne pidpriemstvo yak innovatsiyni sposib vyrishennia sotsialnykh problem [*Social enterprise as an innovative way of solving social problems*]. *Visnyk Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka. Ekonomichni nauky*, № 11, S. 461–466. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkpnuen_2016_11_64 (accessed 15 March 2020) [in Ukrainian]
5. Lunkina, T. I., Ivanenko, H. Yu. (2019) Osoblyvosti rozvytku sotsialnoho pidpriemnytstva: zakordonnyi dosvid [Features of the development of social entrepreneurship: foreign experience]. *Elektronne naukove fakhove vydannia z ekonomichnykh nauk «Modern Economics»*, 5, 142–147. URL: <https://modecon.mnau.edu.ua>. (accessed 15 March 2020) [in Ukrainian]

6. Dahiya, V. S. (2019). Social entrepreneurship as an antidote to state and market failure. *Economic and Political Weekly*, 54 (51). Retrieved from: <https://www.epw.in/engage/article/social-entrepreneurship-antidote-to-state-and-market-failure> (accessed 24 January 2020).
7. Corner, P. D., Kearins, K. (2018). Scaling-up social enterprises. The effects of geographic context. *Journal of Management and Organization*, 1–19. DOI: <https://doi.org/10.1017/jmo.2018.38>.
8. Gauthier, C., Shanahan, G., Daudigeos, T., Ranville, A. & Dey P. (2020). Tackling economic exclusion through social business models: a typology. *International Review of Applied Economics*. DOI: <https://doi.org/10.1080/02692171.2019.1707785>.
9. Prochazkova, T. & Noskova, M. (2020). An application of input-output analysis to social enterprises: a case of the Czech Republic. *Journal of Entrepreneurship in Emerging Economies*, Vol. ahead-of-print, No. ahead-of-print. DOI: <https://doi.org/10.1108/JEEE-08-2019-0114>.
10. Kozhemiachenko, O. O., Solosich, O. S., Holub, M. O. (2018) Sotsialne pidpriemnytstvo: svitovyi dosvid ta aspekty stanovlennia v Ukraini [*Social entrepreneurship: world experience and aspects of becoming in Ukraine*]. Suchasni problemy ekonomiky i pidpriemnytstvo – Modern problems of economy and entrepreneurship. № 21. S.140–149 [in Ukrainian]
11. Zulkefly, N. A., Ghani, N. A. & Alquliti, W. (2019). Identification of variables in predicting trends in social entrepreneurship. International Conference Computer Science and Engineering. *Journal of Physics: Conference Series*. 26–27 April 2019. Padang, Indonesia, 1339 (1). DOI: <https://doi.org/10.1088/1742-6596/1339/1/012025>.
12. Horishna, N. M. (2016) Fenomen sotsialnoho pidpriemnytstva: sutnist i kryterii [*The phenomenon of social entrepreneurship: essence and criteria*]. Naukovyi Visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: «Pedagogika. Sotsialna robota» – Naukovyi Visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Series: «Pedagogy. Social robot». Vypusk 2 (39). S. 58–61. [in Ukrainian]
13. Roslan, H., Hamid, M., Ijab, T. & Bukhari, S. (2019). Social entrepreneurship learning model in higher education using social network analysis. International Conference Computer Science and Engineering. *Journal of Physics: Conference Series*. 26–27 April 2019, Padang, Indonesia, 1339 (1). DOI: <https://doi.org/10.1088/1742-6596/1339/1/012029>.
14. Pryshchak, M. D., Lesko, O. Y. (2016) Psykhohohiia upravlinnia v orhanizatsii [Management Psychology in Organization]. Vinnytsia: VNTU, 2016. 150 s. [in Ukrainian]
15. The social enterprise sector : a conceptual framework / Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), Local Economic and Employment Development Programme (LEED Programme). URL: <http://www.oecd.org/regional/leed/37753595.pdf> (accessed 16 January 2020).
16. Byungchae, J. (2020). The practical intelligence of social entrepreneurs: managing the hybridity of social enterprises. *Entrepreneurship Research Journal*, 10 (1), 1–19. DOI: <https://doi.org/10.1515/erj-2018-0007>.
17. Global Report 2016/17 (2017). Global Entrepreneurship Monitor, 179 p. Retrieved from: <https://www.gemconsortium.org/file/open?fileId=49812> (accessed 20 January 2020).
18. 2019/2020 Global Report (2020). Global Entrepreneurship Monitor, 232 p. Retrieved from: <https://www.gemconsortium.org/file/open?fileId=50443> (accessed 15 January 2020).
19. The best country to be a social entrepreneur in 2019. Retrieved from: <https://www.forbes.com/sites/khaitran/2019/10/26/the-best-country-to-be-a-social-entrepreneur-in-2019/#112f2b6edd37> (accessed 26 January 2020).
20. Shapovalova, T. V. (2018). Sotsialne pidpriemnytstvo – shliakh do stvorennia innovatsiinoho biznesu [*Social entrepreneurship is a way to create innovative business*], Kyiv: Drukarskyi dvir Oleha Fedorova, 272 s. [in Ukrainian]

АНАЛІЗ, АУДИТ, ОБЛІК ТА ОПОДАТКУВАННЯ

УДК 334.7:330.3(476)

JEL Classification: L260; O100

Антипенко Надежда,
к.э.н., доцент кафедры менеджмента, учета и финансов,
Минский филиал РЭУ им. Г. В. Плеханова, г. Минск, Республика Беларусь
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2402-494X>
antipenko_nadya@mail.ru

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕТОДОЛОГИЧЕСКИХ ПОДХОДОВ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ СУБЪЕКТОВ ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ БЕЛАРУСЬ

Объект исследования. Объектом исследования являются процессы устойчивого развития бизнес-субъектов в аспекте цифровой трансформации экономики Республики Беларусь. Одним из наиболее проблемных мест является сохранение достойного уровня конкурентоспособности хозяйствующих субъектов и экономики в целом.

Методология. Информационной базой исследования являются нормативно-законодательные акты Республики Беларусь, материалы научной периодической прессы и интернет-ресурсов. При проведении исследования использовались методы наблюдения (при исследовании оцифровывания экономических процессов), сравнения и систематизации (при выявлении влияния факторов на современное состояние экономики), дедукции (при определении основных проблем в области цифровизации функционирования субъектов хозяйствования), логического обобщения, что позволило сформулировать выводы и предложения.

Результаты. На основании эмпирических обобщений в статье определены основные направления устойчивого развития бизнес-субъектов под влиянием современных информационных и цифровых технологий, выявлены основные тенденции, проблемы и перспективы. Доказано, что это обеспечивается за счет детального анализа, обобщения и систематизации компонентов устойчивого развития цифровой трансформации экономики Республики Беларусь. Результаты литературного анализа позволили сделать выводы, о необходимости применения модифицированных подходов к управлению субъектами хозяйствования в целях их устойчивого развития в условиях цифровой трансформации экономики. Предложены мероприятия по достижению устойчивого развития субъектов хозяйствования и экономики страны в целом.

Научная новизна. В статье доказывается особая роль использования современных инновационных подходов и механизмов к мониторингу бизнес-субъектов в условиях цифровой экономики Республики Беларусь.

Практическая и (или) теоретическая значимость. Полученные результаты ориентированы на применение онлайн-сервисов, онлайн-платформ и поддержание процесса принятия эффективных управленческих решений, в дальнейшем могут быть использованы для достижения устойчивого роста коммерческих структур и бизнес-сообществ как в мировой, так и в белорусской практике.

Ключевые слова: цифровая трансформация, устойчивое развитие, криптовалюта, бизнес-процессы, биткоины, цифровой знак (токен), менеджмент.

Antipenko Nadezhda,
Cand. Sc. (Econ.), Assoc. Prof., Department of Management, Accounting and Finance,
Minsk branch of REU named after G. V. Plekhanova, Minsk, Republic of Belarus
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2402-494X>
antipenko_nadya@mail.ru

IMPROVEMENT OF METHODOLOGICAL APPROACHES OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF ECONOMIC SUBJECTS IN THE REPUBLIC OF BELARUS

Object of study. The object of the study are the processes of sustainable development of business entities in the aspect of digital transformation of the economy of the Republic of Belarus. One of the most problematic areas is maintaining a decent level of competitiveness of economic entities and the economy as a whole.

Methodology. The information base of the research is the regulatory legal acts of the Republic of Belarus, materials of scientific periodicals and Internet resources related to the achievement of sustainable development of business entities in the Republic of Belarus in the context of digitalization. The methods of observation (in the study of the digitization of economic processes), comparison and systematization (in identifying the influence of factors on the current state of the economy), deduction (in determining the main problems in the digitalization of the functioning of business entities), logical generalization, which made it possible to formulate conclusions and offers have been used in the study.

Results. Based on empirical generalizations, the main directions of sustainable development of business entities under the influence of modern information and digital technologies have been identified as well as the main trends, problems and prospects have been determined in the article. It has been ensured by a detailed analysis, synthesis and systematization of the components of sustainable development of the digital transformation of the economy in the Republic of Belarus. The results of the literary analysis have made it possible to draw conclusions about the need to apply modified approaches to managing business entities for their sustainable development in the context of digital transformation of the economy. Measures have been proposed to achieve sustainable development of business entities and the country's economy as a whole.

Scientific novelty. The special role of using modern innovative approaches and mechanisms for monitoring business entities in the digital economy of the Republic of Belarus has been proved in the article.

Theoretical and (or) practical significance. The practical significance lies in the fact that understanding the underlying reasons that hinder the development of the digital economy, and a balanced combination of economic and administrative leverage, allows for sustainable growth of business entities using various online services, online platforms that support the process of making effective management decisions. The results obtained will then be used to achieve sustainable growth of commercial structures and business communities both in the world and in Belarusian practice.

Keywords: digital transformation, sustainable development, crypto currency, business processes, bitcoin, digital sign (token), management.

Антипенко Надія,

*к.е.н., доцент кафедри менеджменту, обліку і фінансів,
Мінська філія РЕУ ім. Г. В. Плеханова, м. Мінськ, Республіка Білорусь
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2402-494X>
antipenko_nadya@mail.ru*

УДОСКОНАЛЕННЯ МЕТОДОЛОГІЧНИХ ПІДХОДІВ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ В РЕСПУБЛІЦІ БІЛОРУСЬ

Об'єкт дослідження. Об'єктом дослідження є процеси сталого розвитку бізнес-суб'єктів в аспекті цифрової трансформації економіки Республіки Білорусь. Одним з найбільш проблемних місць є збереження гідного рівня конкурентоспроможності господарюючих суб'єктів і економіки в цілому.

Методологія. Інформаційною базою дослідження є нормативно-законодавчі акти Республіки Білорусь, матеріали наукової періодичної преси та інтернет-ресурсів. При проведенні дослідження використовувалися методи спостереження (при дослідженні оцифровування економічних процесів), порівняння та систематизації (при виявленні впливу факторів на сучасний стан економіки), дедукції (при визначенні основних проблем в області цифровізації функціонування суб'єктів господарювання), логічного узагальнення, що дозволило сформулювати висновки і пропозиції.

Результати. На підставі емпіричних узагальнень у статті визначено основні напрямки сталого розвитку бізнес-суб'єктів під впливом сучасних інформаційних і цифрових технологій, виявлено основні тенденції, проблеми та перспективи. Доведено, що це забезпечується за рахунок детального аналізу, узагальнення та систематизації компонентів сталого розвитку цифрової трансформації економіки Республіки Білорусь. Результати літературного аналізу дозволили зробити висновки, про необхідність застосування модифікованих підходів до управління суб'єктами господарювання з метою їх сталого розвитку в умовах цифрової трансформації економіки. Запропоновано заходи щодо досягнення сталого розвитку суб'єктів господарювання та економіки країни в цілому.

Наукова новизна. У статті доводиться особлива роль використання сучасних інноваційних підходів і механізмів до моніторингу бізнес-суб'єктів в умовах цифрової економіки Республіки Білорусь.

Практична та (або) теоретична значущість. Отримані результати, що орієнтовані на застосування онлайн-сервісів, онлайн-платформ і підтримку процесу прийняття ефективних управлінських рішень, в подальшому можуть бути використані для досягнення стійкого зростання комерційних структур і бізнес-співтовариств як у світовій, так і в білоруській практиці.

Ключові слова: цифрова трансформація, сталий розвиток, криптовалюта, бізнес-процеси, біткоіни, цифровий знак (токен), менеджмент.

DOI: 10.32680/2409-9260-2020-1-2-274-275-41-52

Постановка проблемы в общем виде.

Цифровизация экономики Республики Беларусь создает высокотехнологическую информационную среду поддержки бизнес-моделей и экосистем, обеспечивающую социально-гуманитарные приоритеты и устойчивое экономическое развитие. Появляются новые бизнес-процессы, информационные ресурсы становятся факторами в создании стоимости. Для

автоматизации ведения бухгалтерского учета, анализа и менеджмента используются различные онлайн-сервисы, онлайн-платформы, поддерживающие процесс принятия управленческих решений, базирующиеся на его данных.

В стране реализуется целый комплекс работ, направленных на развитие и широкое применение информационно-коммуникационных технологий в отраслях экономики. Наиболее активно реализуются проекты, связанные с созданием, внедрением и развитием сетевой инфраструктуры государственных органов управления и бизнеса в целом. Это необходимо для обеспечения автоматизированного взаимодействия единой национальной платформы ресурсов с выходом в глобальные информационные сети. Однако, успешному развитию технологий, лежащих в основе становления цифровой экономики, способствует имплементация искусственного интеллекта, робототехники, облачных вычислений, аналитики мегаданных и трехмерной печати. С учетом указанного исследование подходов к оценке эффективности деятельности бизнес-структур, разработка новых методологических подходов для их управления и функционирования под влиянием современных информационных технологий является актуальным.

Объект исследования и анализ существующих решений проблем.

Объектом исследования являются процессы устойчивого развития субъектов хозяйствования в условиях цифровой трансформации экономики Республики Беларусь. Одним из наиболее проблемных мест является сохранение достойного уровня конкурентоспособности хозяйствующих субъектов и экономики в целом.

С целью формирования рекомендаций по развитию цифровых технологий, глобализации стандартов, разработки новых форм регулирования исследован вопрос совершенствования методологических подходов к устойчивому развитию бизнес-структур в Республике Беларусь. Основные направления совершенствования методологического инструментария цифровизации национальной экономики Республики Беларусь предполагают масштабные программы развития всех отраслей, позволяющих достигать устойчивого развития субъектов хозяйствования. Особенно остро возникает вопрос о необходимости применения модифицированных подходов к управлению субъектами хозяйствования в целях их устойчивого развития в условиях цифровой трансформации экономики. В связи с чем требуется применения инновационных подходов для эффективного функционирования бизнес-субъектов и достижения устойчивого развития.

Отметим, что традиционных форм и методов квалифицированного анализа, управленческого (финансового) учета и мониторинга недостаточно для поддержания и достижения устойчивого развития в постоянно изменяющейся и обладающей существенной неопределенностью внешней среде. Внедрение инновационных методологических инструментов с использованием информационных технологий является благоприятным фактором формирования внутренних и внешних конкурентных преимуществ и необходимым условием достижения устойчивого роста. Проблемам достижения устойчивого развития субъектов хозяйствования в условиях цифровизации и экономики в целом, посвящены исследования ведущих ученых.

Так, по мнению авторов [1, с. 45] успешное функционирование экономики, обусловлено устойчивым развитием всех ее отраслей, которое может быть достигнуто только в результате эффективного функционирования первичных структур всей экономической системы – коммерческих компаний. Ученые [2, с. 16–17] подчеркивают, что устойчивое развитие бизнес-субъектов определяется не только экономической эффективностью, но и такими факторами, как наличием актуальной стратегии развития и эффективной системы управления, реагирующей на изменения во внешней и внутренней среде. В своей работе ученые [3, с. 18–19] обращают внимание на вопросы, затрудняющее внедрение концепции устойчивого развития (недостаток качественной информации, на основе которой компании смогут принимать стратегические управленческие решения).

Ученые в научной работе [4, с. 302] основательно освещают вопрос о том, что в современном мире наблюдается трансформация среды, которая приводит к изменению экономических отношений и необходимости внедрения цифровых решений во все сферы социально-экономической системы.

В своих исследованиях авторы [5, с. 122] уделяют особое внимание оцифровыванию экономических процессов. По мнению исследователей [6, с. 165] совершенствование цифровых технологий на предприятиях в развивающихся странах обуславливает повышение их конкурентоспособности. Отдельные авторы [7, с. 288] подробно описывают механизм влияния цифровых технологий на микро- и макроуровнях экономики, что создает предпосылки для изменения функционала бизнес-процессов.

Однако отметим, что реализация существующих подходов к методологическому инструментарию эффективного управления субъектов хозяйствования существенно не обеспечит их устойчивое развитие в долгосрочной перспективе. Поэтому решение проблем обеспечения стабильности деятельности и устойчивого экономического развития необходимо преодолевать путем разработки дифференцированных подходов к повышению эффективности деятельности каждого отдельно взятого субъекта хозяйствования. Применение нестандартных решений и инновационных инструментов аккумулирует концепция устойчивого развития в условиях цифровой трансформации, что позволяет адаптировать современные тенденции мировой экономики, процессы глобализации, развития технологий в Республике Беларусь.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы.

Большинство исследований по проблемам достижения устойчивого развития субъектов хозяйствования в условиях цифровой трансформации посвящено созданию цифровых платформ и цифровых инфраструктур, что значительным образом преобразовало бизнес-среду и предпринимательство. Учеными выделены механизмы влияния цифровых технологий на инвестиционную деятельность на микро- и макроуровнях экономики, рассмотрены новые возможности для управленцев и предпринимателей. Следовательно, цифровые технологии могли бы служить общей концептуальной платформой, которая позволяет решать проблемы устойчивого развития на разных уровнях хозяйствования и экономики страны в целом.

Среди наименее исследованных аспектов являются выбор аналитического инструментария управленческих решений с позиций достижения устойчивого развития бизнес-субъектов в условиях цифровизации экономики Республики Беларусь. Указанное обстоятельство требует разработки информационно-аналитического обеспечения, позволяющего определить степень достижения поставленных финансовых и нефинансовых целей долгосрочного развития, а также намерения и успешность усилий компании по обеспечению ее долгосрочной устойчивости.

Формулировка цели статьи и задач исследования.

Целью исследования является обоснование необходимости совершенствования методологических подходов к управлению и функционированию бизнес-структур под влиянием современных информационных технологий. Раскрытию цели способствует решение следующих задач:

1. Исследовать тенденции изменений и составляющих современных подходов к управлению и информационному обеспечению управленческого менеджмента как ключевого фактора достижения устойчивого роста.
2. Провести оценку влияния факторов на современное состояние отраслей белорусской экономики.
3. Определить основные проблемы в области цифровизации функционирования субъектов хозяйствования Республики Беларусь.
4. Разработать рекомендации по достижению устойчивого развития субъектов хозяйствования и экономики страны в целом.

Изложение основного материала исследования с полным обоснованием полученных научных результатов.

Для Республики Беларусь цифровизация является уникальной возможностью перехода к ее долгосрочному устойчивому экономическому росту. За период с 2016–2020 гг. в Республике Беларусь реализуется 21 государственная программа по развитию и углублению цифровой экономики. Основными направлениями развития цифрового информационного рынка являются:

- создание и развитие интегрированных информационных систем, позволяющих иметь открытый доступ к релевантной информации в глобальном масштабе для всех заинтересованных субъектов вне зависимости от их местонахождения, создание условий для использования электронных услуг, стимулирующих их востребованность;
- увеличение объема производства и безопасного потребления высокотехнологичных и наукоемких товаров и услуг в различных сферах жизни общества и повышение эффективности деятельности организаций, ориентированных на производство и реализацию товаров и услуг как на внутреннем, так и на внешнем рынке.

Важнейшими результатами реализации государственных программ Республики Беларусь выступают:

- совершенствование системы управления и правового регулирования процессами информатизации;
- дальнейшее развитие государственной системы правовой информации для совершенствования электронной правовой коммуникации между гражданами, бизнесом и государством;
- создание государственной информационной системы, содержащей исчерпывающую информацию об административных процедурах в отношении юридических лиц и индивидуальных предпринимателей;
- разработка интегрированной информационной системы управления и контроля во всех сферах социально-экономической жизни общества.

В условиях цифровизации экономики Республики Беларусь возникает потребность использования современных подходов к управлению и информационному обеспечению управленческого менеджмента как ключевого фактора достижения устойчивого роста.

Необходимость в эффективном стратегическом менеджменте бизнес-структур Республики Беларусь предполагает разработку современных управленческих решений для достижения устойчивого развития. Выбор управленческих решений с позиций достижения устойчивого развития вызывает необходимость совершенствования аналитического инструментария мониторинга бизнес-субъектов Республики Беларусь. Стратегические цели субъектов хозяйствования, прежде всего, направлены на укрепление собственного положения на рынке, а так же повышение прибыльности и финансовой устойчивости, эффективное управление организацией и др. [8, с. 39].

Аналитический инструментарий стратегического менеджмента и управленческого учета, сочетая в себе значительно число концепций и моделей, позволяет обеспечивать высший менеджмент необходимой информацией для устойчивого развития компании [9, с. 46].

Для выработки целесообразных стратегических решений субъекта управления необходимо получать качественную информацию о функционально-параметрических стадиях (снабжение, производство и сбыт), а также внешних факторах (конкуренты, поставщики, потребители, каналы продаж и др.), что приводит к рациональности стратегического менеджмента и создает предпосылки для изменения бизнес-процессов. Под воздействием факторов внешней среды особое внимание уделяется аналитическим методам оценки клиентов, конкурентов и их позиций, а также анализ внутреннего потенциала бизнес-субъектов, что способствует цифровизации экономики Республики Беларусь. Нужно отметить, что цифровизация не является единственным трендом в мировой практике. На различных стадиях функционирования бизнес-субъектов предпринимательской деятельности происходит переход от простой автоматизации существующих технологий к инновациям, на основе модифицированных, конвергентных технологий.

Тенденции современной экономики свидетельствуют о том, что обеспечение стабильности деятельности и устойчивости экономического развития является одной из значимых проблем для белорусских компаний. В современных условиях рынка риск неоплаты или несвоевременной оплаты счетов, потеря потенциальных клиентов, невостребованность товаров и услуг повышается, что приводит к ухудшению финансового состояния бизнес-субъектов. Оперативное, своевременное реагирование и принятие адекватных мер реализуется при осуществлении систематического анализа и мониторинга посредством бухгалтерского (финансового) учёта клиентов компании [10, с. 46]. Под воздействием нововведений государств и цифровизации общества, сфера бизнеса вынуждена адаптировать свою конъюнктуру, модифицируя структуру компаний, расширяя ассортимент товаров и услуг, повышая эффективность управленческой деятельности. В этих условиях современным субъектам хозяйствования необходимо создавать и развивать собственный цифровой потенциал, который позволит обеспечить конкурентоспособность компании и оперативно реагировать на факторы бизнес-среды.

В Республике Беларусь основные направления устойчивого развития рекомендует Национальная стратегия устойчивого социально-экономического развития (далее СНУР) и определяет ряд взаимосвязанных и взаимодополняющих составляющих: человека как личности и генератора новых идей, конкурентоспособной экономики и качества экологии с учетом внешних и внутренних угроз долгосрочного устойчивого развития.

СНУР Республики Беларусь до 2030 года определяет также этапы и направления перехода республики к постиндустриальному обществу на основе инновационного развития цифровой экономики, обеспечивающей всестороннее развитие человеческого потенциала, повышение качества жизни и обеспечение благоприятной для развития окружающей среды.

Сегодня бизнес-субъекты Республики Беларусь активно включаются в процесс интернетизации и кибернетизации бизнес-процессов на основе интеллектуальных производств под индивидуальный заказ. В 2017 г. была принята Концепция создания условий для цифровой трансформации промышленности стран, входящих в Евразийский экономический союз (далее ЕАЭС), которая предполагает синхронизировать программы цифровизации всех стран-членов ЕАЭС. Приоритетными направлениями для бизнес-субъектов в цифровизации экономик стран-участниц ЕАЭС названы практически все отрасли.

С этой целью разработаны сквозные проекты по созданию цифровой платформы взаимодействия хозяйствующих субъектов стран-членов ЕАЭС, Евразийской сети трансфера технологий и сети промышленной кооперации и субконтракции, реализация которых предусмотрена до 2025 года.

Современное состояние отраслей белорусской экономики можно характеризовать как неустойчивое, что связано с влиянием как внешних, так и внутренних факторов. Внешние факторы определяются существенными изменениями в конъюнктуре мирового рынка, санкциями в отношении предприятий-партнеров, социальной нестабильностью во многих регионах мира, которые не позволяют их рассматривать как целевые рынки. Внутренние факторы определяются значительной изношенностью основных производственных активов, недогрузкой мощностей, недостаточным ростом производительности труда, низким уровнем инноваций и неэффективным управлением [10, с. 47].

Новые условия деятельности меняют характер и содержание бизнес-процессов и расширяют возможности повышения финансовой устойчивости бизнес-субъектов через внедрение цифровых инноваций в свою производственно-финансовую деятельность.

Поэтому в условиях цифровой трансформации национальной экономики, необходим дифференцированный подход к повышению эффективности деятельности каждого отдельно взятого субъекта экономики, так как в основе эффективности деятельности бизнес-субъекта лежит финансовая устойчивость, а между показателями текущего финансового состояния и долгосрочными перспективами экономической устойчивости существуют устойчивые причинно-следственные связи.

С внедрением в компании цифровых технологий многие бизнес-процессы требуют разработки интегрированной управленческой системы, которая аккумулирует информацию о функционировании как отдельных подразделений, так и компании в целом. Цифровизация меняет не только функционально-параметрические характеристики эффективной деятельности бизнес-субъектов и устойчивого их развития, но и создает предпосылки для изменения функционала бизнес-процессов.

В условиях современной глобализации финансовые аналитики сталкиваются с новыми, ранее неисследованными вопросами, такими, например, как: операции в криптовалютах, цифровая отчетность, таксономия Международных стандартов финансовой отчетности (далее МСФО), внедрение облачных инструментов для ведения клиентских карточек. В настоящее время в бизнес-процессах компаний фигурируют такие понятия как «цифровая подпись», «криптовалюта», «персональные электронные кошельки», «биткоин», «ICO», «технология блокчейн», «смарт-контракт» и т.д. Данное обстоятельство совершенно оправдано, так как информационные технологии захватывают отрасли экономики (производство, сферы оказания различных услуг, торговлю, сельское хозяйство) и все сферы жизнедеятельности человека на различных уровнях [10, с. 46].

В современную экономику внедряются новейшие технологии, связанные в том числе с появлением криптовалют и технологии «блокчейн». С целью достижения устойчивого роста и привлечения иностранного капитала в соответствии с Декретом Президента Республики Беларусь № 8 от 27.12.2017 р. «О развитии цифровой экономики» определены отношения, связанные с обращением криптовалют, цифровых знаков (токенов) на территории Республики Беларусь. Кроме того, этим нормативно-законодательным документом также уточнены необходимые льготные условия для внедрения в экономику Республики Беларусь технологии «блокчейн» и иных цифровых технологий.

В частности, под криптовалютой согласно с п. 4 приложения 1 к Декрету Президента Республики Беларусь № 8 от 21.12.2017 г. «О развитии цифровой экономики» (далее Декрет № 8), понимается «биткоин», иной цифровой знак (токен), используемый в международном обороте в качестве универсального средства обмена [11–14].

В мировой практике цифровые активы принято называть криптовалютой. Однако, Комитет МСФО не признал их монетарным активом.

В частности, в МСФО отдельный Стандарт (International Accounting Standards (далее IAS), IAS № 21 «Влияние изменений валютных курсов» указывает, что неотъемлемым признаком монетарной статьи является право получать (или обязанность предоставлять) фиксированное или определяемое

количество валютных единиц, т.е. деньгами или денежными эквивалентами криптовалюту решено не признавать.

При этом в МСФО (IAS) № 38 «Нематериальные активы» определяются как «идентифицируемый не денежный актив, не имеющий физической формы». Идентифицируемым является актив, если он отделен от предприятия, т.е. может быть продан, передан, лицензирован, сдан в аренду, обменен.

По мнению Комитета МСФО владение криптовалютой более всего соответствует определению нематериального актива на том основании, что:

- 1) она может быть отделена от держателя и продана или передана индивидуально;
- 2) она не дает держателю права на получение фиксированного или определенного количества денежных единиц.

Очевидно, что если решение Комитета с некой формальной точки зрения и выглядит по-своему логично, то с точки зрения практики операций с криптовалютами оно довольно спорно, ведь криптовалюты признаются средством платежа и это придает им статус денег (монетарных активов).

По имеющимся сведениям на ресурсе глобальной компьютерной сети Интернет <https://coinmarketcap.com/all/views/all> в настоящее время существует более 5 000 видов криптовалют. Среди данных криптовалют первых десять позиций занимают криптовалюты, которые приведены в табл. 1.

Таблица 1

Список первых десяти позиций криптовалют по состоянию на 20.04.2020 года

Вид криптовалюты	Рыночная капитализация криптовалюты в долларах США	Стоимость за одну единицу криптовалюты в долларах США	Количество криптовалюты, находящейся в обращении
Bitcoin	131 872 300 775	7 192,19	18 335 487 BTC
Ethereum	20 188 376 018	182,54	110 594 184 ETH
XRP	8 479 249 402	0,192318	44 089 620 959 XRP
Tether	6 402 970 263	1,01	6 361 032 509 USDT
Bitcoin Cash	4 327 658 868	235,39	18 385 081 BCH
Bitcoin SV	3 603 547 984	196,02	18 383 783 BSV
Litecoin	2 765 151 171	42,84	64 551 256 LTC
Binance Coin	2 526 820 109	16,25	155 536 713 BNB
EOS	2 419 629 491	2,62	921 944 263 EOS
Tezos	1 621 525 559	2,29	707 687 567 XTZ

Источник: составлено автором на основе [9]

Также, криптовалюты можно классифицировать по масштабам использования и по выполнению ими функций, а именно: криптовалюты на платформе и криптовалюты приложения.

Криптовалюты на платформе являются разработкой большого количества программистов и разработчиков. С ее помощью развиваются и решаются миллионы задач, а также она востребована миллионами пользователями и ни одной тысячей компаний.

Для решения определенных и точечных задач разрабатываются криптовалюты приложения. Данные криптовалюты более эффективны в определенном сегменте их использования [15, с. 296].

Кроме того, криптовалюты можно классифицировать с точки зрения их электронного исходного кода, являющегося их основным базисом с набором функциональных характеристик. Следовательно, по функциональным параметрам криптовалюты подразделяются на «Bitcoin», «Altcoin», «Stablecoins».

Вместе с тем, следует рассмотреть значение токена, являющегося также одним из элементов цифрового знака. Так, под токеном следует понимать электронный актив, который приобретается за криптовалюту или фиатные деньги (евро, доллары, рубли и другие мировые валюты). Токен представляет один из финансовых инструментов, посредством которого инвестор имеет возможность получить определённые товары или услуги интересующей компании, а также право на часть доли прибыли или возможность осуществлять управление в данной компании. Токены, как и криптовалюта, функционируют на платформе распределенного реестра. Главное отличие токена от криптовалюты заключается в том, что криптовалюта используется в качестве оплаты за определенные работы, товары и услуги, а токен, в свою очередь, используется как инструмент или способ влияния инвестора на финансово-экономическую деятельность компании.

Существуют следующие виды токенов:

- equity tokens (в переводе с английского языка – токены на капитал), которые представляет собой цифровые активы, дающие их держателю право на капитал компании;
- utility tokens (в переводе с английского языка – полезные токены), которые представляют собой цифровые активы, дающие право их держателям получать продукты, работы и услуги определенной компании;
- asset-backed tokens (в переводе с английского языка – токены, обеспеченные активами), которые представляют собой цифровые активы, обеспеченные каким-либо реально существующими активами (за исключением драгоценных металлов и недвижимого имущества).

Токены для продажи создаются (эмитируются) стартапами различных компаний посредством ICO (Initial Coin Offering – первичное предложение монет). Компания создает продукт или проект и выставляет на публичную продажу свои токены через ICO-биржи, которые приобретает инвестор. В том случае, если продукт или проект оказывается успешным, то компания получает прибыль, а инвестор, в свою очередь, получает дивиденды, которые соразмерны выкупленным инвестором токенам. Таким образом, осуществляется функционирование токенов в современной экономике.

Одним из острых вопросов устойчивого развития бизнес-субъектов является правовое регулирование криптовалют, то есть, определение их правового статуса. Ввиду того, что криптовалюты обладают своей широкомасштабностью, то есть их использование выходят за пределы границ государств, то в настоящее время на международной арене отсутствуют универсальные юридически закрепленные стандарты в их регулировании. Каждое государство для правового регулирования криптовалют использует свои подходы. Одни государства, такие как Китай и Боливия, ввели категорический запрет на обращение криптовалют на их территории. Другие государства – Республика Беларусь, Канада, Австралия, Финляндия, Германия, Швеция и др. разработали и приняли свои законы, регулирующие обращение криптовалют на их территории. Однако, некоторые государства заняли нейтральную позицию [16–20].

В свою очередь, в Республике Беларусь в соответствии Декретом Президента Республики Беларусь № 8 от 27.12.2017 г. «О развитии цифровой экономики» цифровой знак (токен), в который, как мы ранее указали, входят криптовалюты определен правовой статус криптовалюты, являющейся аналогом цифрового знака (токена). Согласно концепции Декрета цифровой знак (токен) является цифровым товаром (услугой) [13].

Основным условием перехода бизнес-субъектов к использованию цифровых технологий является быстрое и всестороннее внедрение инноваций в области информационных технологий, основным ресурсом которых является информация, составляющая основу цифровой экономики.

Однако в Республике Беларусь большинство бизнес-субъектов сталкиваются с существенными проблемами в области цифровизации своей деятельности. В первую очередь, это связано с отсутствием организационного опыта, достаточного количества квалифицированных специалистов и отсутствием взаимодействия между разными подразделениями организации [8, с. 46].

Помимо этих проблем при внедрении цифровых технологий можно отметить также проблему некомпетентности пользователей и отсутствие заинтересованности в работе с использованием цифровых технологий. Кроме того, большинство хозяйствующих субъектов не имеют стратегий развития, связанных с внедрением и использованием цифровых технологий.

Такая ситуация в белорусской экономике связана с недостаточным развитием информационно-коммуникационной инфраструктуры и неготовностью сотрудников субъектов хозяйствования к использованию информационных систем.

Так, по данным Белстата, в 2018 г. использование информационных технологий в Республике Беларусь свидетельствует о следующем:

- только 22,3% обследованных организаций использовали облачные сервисы;
- 25,3% организаций осуществляли электронные продажи товаров (работ, услуг) по заказам, переданным посредством специальных форм, размещенных на веб-сайте, Экстрнете или с использованием системы автоматизированного обмена сообщениями;
- электронные закупки с помощью таких сервисов осуществляли 34,7% организаций;
- в Беларуси лишь 16,6% административных процедур, осуществляемых в отношении субъектов хозяйствования, реализуются в электронном виде.

Можно также отметить высокую стоимость цифровых систем и отсутствие в компаниях достаточных средств на их внедрение, дальнейшее использование и обслуживание. Кроме того, уверенность руководства организаций в том, что цифровизацией в организации должны заниматься специалисты в области цифровых технологий, является в корне неверной, так как, в первую очередь,

цифровая трансформация предполагает не только внедрение и использование новых информационных технологий, но что важнее, трансформацию всех бизнес-процессов и внедрение новой системы управления в организации. Именно понимание такого подхода позволяет получить преимущества на целевом рынке и стать более конкурентоспособным, так как цифровая трансформация касается всех сторон деятельности организации, а не только информационного отдела [9, с. 47].

Исходя из этого, для бизнеса в условиях цифровой экономики происходят изменения в конкурентной борьбе, условиях работы с клиентами, а также появляются новые формы бизнеса, источники прибыли и факторы конкурентоспособности.

Значительный прогресс в области науки оказал влияние на условия работы с покупателями, дал возможность широкого применения искусственного интеллекта, позволяющего анализировать наши интересы и прогнозировать поведение. Данные схемы строятся на основании информации, оставленной пользователем в цифровом пространстве, например, при посещении веб-сайтов, социальных сетей и др. В результате, все это дает возможность бизнесу проводить углубленный анализ потребностей клиента с целью индивидуализации маркетинга. С помощью индивидуализированной обработки информации появляется возможность создавать индивидуализированные сегменты рынка. Для бизнеса данные методы обходятся довольно дешево.

В результате перехода к цифровой экономике в Республике Беларусь происходят изменения в конкурентных условиях. Например, конкуренты могут стать партнерами, объединяясь на базе цифровых платформ.

Кроме того, стоит отметить возникновение такого явления как «конкурентный подрыв», суть которого заключается в неожиданном появлении конкурентных преимуществ у новичка рынка, посредством «стартапов», а также доступа к глобальным цифровым платформам с целью проведения исследований, развития, быстрых продаж и дистрибуции, маркетинга. Источником конкурентного подрыва может послужить способность пересекать границы отраслей с помощью информационных технологий. В связи с этим появляется возможность на межотраслевом уровне использовать клиентские базы, инфраструктуру и технологии с целью получения преимущества. Из этого можно сделать вывод что, конкурентный подрыв заставляет компании постоянно быть инновационными, то есть постоянно перестраиваться и меняться с целью получения преимуществ в конкурентной борьбе.

В условиях цифровизации экономики Республики Беларусь появляются новые источники прибыли. Ими становятся продукты, усовершенствованные с помощью анализа полученных данных. Бизнес может оказывать большое влияние на качество товара и повышение его стоимости, применяя цифровые способы получения данных. Получая полную информацию о режиме работы, а также износа, бизнес может контролировать постоянное состояние качества товара. Например, с помощью дистанционных обновлений программного обеспечения повышают ценность уже используемого телефона. Исходя из этого новым источником конкурентоспособности, а также новым источником дохода становится цифровой капитал [17–20]. Исследователи цифровой и информационной экономики наблюдают рост, а также увеличение вклада цифрового капитала в создание нового продукта по отношению к доле труда, что вызывает неизбежное совершенствование деловой среды компаний. Распространение цифровых технологий и их повсеместное использование облегчает работу, прежде всего снижая издержки. Это означает появление дополнительных источников прибыли, а также создание конкурентных преимуществ.

Выводы и перспективы дальнейшего развития в этом направлении.

1. Проведено исследование методологических подходов к управлению и функционированию бизнес-структур для их устойчивого развития в условиях цифровой экономики Республики Беларусь. Согласно исследованию, приходим к выводу, что цифровизация стала одним из важнейших факторов роста национальной и глобальной экономики. Определено, что использование инновационных технологий ведет к таким положительным эффектам, как: создание новых отраслей экономики; улучшение делового и финансового климата; повышение уровня жизни в стране и др. Однако нужно отметить, что дальнейшее развитие информационно-коммуникационных технологий и процессов цифровизации белорусской экономики требуют совершенствования методологических подходов к оценке устойчивого развития субъектов хозяйствования.

2. Определены внутренние и внешние факторы, влияющие на современное состояние отраслей белорусской экономики и устойчивое развитие отдельных субъектов хозяйствования. Установлено, что национальные нормативные правовые акты в области цифровизации призваны укрепить потенциал создания стоимости, получения выгод цифровизации и использования преимуществ

цифровых технологий, обеспечив справедливое распределение полученных выгод от цифровых данных. Это актуализирует внедрение цифровых технологий с целью получения информации из независимых и объективных источников, сведения к минимуму влияния субъективных факторов при учете, анализе и интерпретации результатов финансово-экономической деятельности и устойчивости бизнес-субъектов.

3. Выявлены основные проблемы в области цифровизации функционирования субъектов хозяйствования Республики Беларусь, такие как: отсутствие организационного опыта; недостаточное количество квалифицированных специалистов; высокая стоимость цифровых систем, что в конечном итоге приводит снижению конкурентных преимуществ белорусской экономики, обеспечивающих перспективы развития на основе инноваций. Это способствует разработке мероприятий для устойчивого развития бизнес-субъектов на современном этапе цифровизации экономики Республики Беларусь, формированию информационной технологичности, определяемой быстротой сбора, обработки, анализа и применения фактической информации, используемой для оперативного мониторинга и принятия решений по вопросам перспективного развития.

4. Исходя из вышеуказанного, целесообразной является разработка рекомендаций по достижению устойчивого развития субъектов хозяйствования и экономики страны в целом, а именно: органичное сочетание квалифицированного мониторинга, применение четких методических рекомендаций управленческого учета, методических инструментов и генерации нестандартных творческих аналитических подходов в условиях оцифровывания данных.

Перспективами дальнейшего исследования в этом направлении являются вопросы, связанные с изучением специфики процессов устойчивого развития в социально-экономических системах. Полученные результаты в дальнейшем будут использованы для достижения устойчивого роста коммерческих структур и бизнес-сообществ, как в мировой, так и в белорусской практике.

Литература

1. Гранберг А. Г. *Основы региональной экономики*. 4-е изд. Москва : ГУ ВШЭ, 2017. 495 с. С. 35–205.
2. Головенчик Г. Г., Ковалев М. М. Цифровая трансформация и экономический рост. *Журнал Белорус. гос. ун-та. Экономика*. 2018. № 1 (28). С. 15–28.
3. Паньшин Б. Цифровая экономика : особенности и тенденции развития. *Наука и инновации*. 2016. № 3. С. 17–20.
4. Richter C., Kraus S., Durst S., Giselbrecht C. Digital entrepreneurship : Innovative business models for the sharing economy. *Creativity and Innovation Management*. 2019. Vol. 26. Issue 3. Pp. 300–310.
5. Valenduc G., Vendramin P. Digitalisation, between disruption and evolution. *Transfer*. 2017. Vol. 23. Issue 2. Pp. 121–134. DOI: 10.1177/1024258917701379.
6. Ansong E., Boateng R. Surviving in the digital era – business models of digital enterprises in a developing economy. *Digital Policy, Regulation and Governance*. 2019. Vol. 21. Issue 2. Pp. 164–178.
7. Cascio W. F. Training trends : Macro, micro, and policy issues. *Human Resource Management Review*. 2019. Vol. 29. Issue 2. Pp. 284–297.
8. Антипенко Н. А. Информативность стратегического управленческого учета и его значение для устойчивого развития бизнес-субъектов. *Бухгалтерский учет и анализ*. 2019. № 12. С. 38–47.
9. Антипенко Н. А. Особенности устойчивого развития бизнес-субъектов в условиях цифровизации экономики Республики Беларусь. *Бухгалтерский учет и анализ*. 2020. № 1. С. 46–50.
10. Антипенко Н. А., Бусыгин Д. Ю. Цифровой знак (токен) как объект аудиторской проверки в условиях цифровой экономики. *Бухгалтерский учет и анализ*. 2019. № 3. С. 46–51.
11. *О развитии цифровой экономики* : Декрет Президента Республики Беларусь № 8 от 21.12.2017 г. URL: http://president.gov.by/ru/official_documents_ru/view/dekret-8-ot-21-dekabrja-2017-g-17716 (дата обращения: 16.01.2020).
12. *Доклад о цифровой экономике 2019. Создание стоимости и получение выгод: последствия для развивающихся стран* / Обзор конференции организации объединенных наций по торговле и развитию, ЮНКТАД. 2019. URL: https://unctad.org/en/PublicationsLibrary/der2019_overview_ru.pdf (дата обращения: 09.01.2020).
13. Национальная стратегия устойчивого социально-экономического развития Республики Беларусь на период до 2030 года. *Экономический бюллетень НИЭИ Министерства экономики Республики Беларусь*. 2015. № 4. С. 11–12.

14. Концепция Национальной стратегии устойчивого развития Республики Беларусь на период до 2035 года / Министерство экономики Республики Беларусь. URL: <https://www.economy.gov.by/uploads/files/ObsugdaemNPA/Kontseptsija-na-sajt.pdf> (дата обращения: 13.01.2020).
15. Поппер Н. *Цифровое золото : невероятная история биткойна* / Пер. с англ. Москва : Вильямс, 2016. 368 с.
16. Регулирование криптовалюты. Исследование опыта разных стран. URL: <http://www.eurasiancommission.org/ru/act/dmi/workgroup/Documents/digest> (дата обращения: 22.01.2020).
17. Тапскотт Д. *Технология блокчейн : Что движет финансовой революцией сегодня*. Москва : Эксмо, 2018. 448 с.
18. Могайар У. *Блокчейн для бизнеса*. Москва : Эксмо, 2018. 103 с.
19. Muhammad A. I. *Future of accounting profession : Three major changes and implications for teaching and research* / International Federation of Accountants (IFAC) : website. URL: <https://www.ifac.org/global-knowledge-gateway/business-reporting/discussion/future-accounting-profession-three-major> (accessed 15 January 2020).
20. *Future-fit accountants. CFO & finance function roles for the next decade* / IFAC. URL: <https://www.ifac.org/system/files/publications/files/IFAC-Future-Fit-Accountant-ROLES-V5-Singles.pdf> (accessed 17 January 2020).

References

1. Granberg, A. G. (2017). *Osnovy regionalnoy ekonomiki*. 4-e izd. [Fundamentals of the regional economy; 4th ed.]. Moskva: GU VSHE, 35–205 [in Russian]
2. Golovenchik, G. G., Kovalev, M. M. (2018). Tsifrovaya transformatsiya i ekonomicheskiy rost [Digital transformation and economic growth]. Zhurnal Belorusskogo gosudarstvennogo universiteta. Ekonomika – Journal of Belarusian State University. Economy, 1 (28), 15–28 [in Russian]
3. Panshin, B. (2016). Tsifrovaya ekonomika: osobennosti i tendentsii razvitiya [Digital economy: features and development trends]. Nauka i innovatsii – Science and innovation, 3, 17–20 [in Russian]
4. Richter, C., Kraus, S., Durst, S., Giselsbrecht, C. (2019). Digital entrepreneurship: Innovative business models for the sharing economy. *Creativity and Innovation Management*, 26, 3, 300–310.
5. Valenduc, G., Vendramin, P. (2017). Digitalisation, between disruption and evolution. *Transfer*. 23, 2, 121–134. DOI: 10.1177/1024258917701379.
6. Ansong, E., Boateng, R. (2019). Surviving in the digital era – business models of digital enterprises in a developing economy. *Digital Policy, Regulation and Governance*, 21, 2, 164–178.
7. Cascio, W. F. (2019). Training trends : Macro, micro, and policy issues. *Human Resource Management Review*, 29, 2, 284–297.
8. Antipenko, N. A. (2019). Informativnost strategicheskogo upravlencheskogo ucheta i ego znachenie dlya ustoychivogo razvitiya biznes-subyektov [Information content of strategic management accounting and its significance for sustainable development of business entities]. *Bukhgalterskiy uchet i analiz – Accounting and analysis*, 12, 38–47 [in Russian]
9. Antipenko, N. A. (2020). Osobennosti ustoychivogo razvitiya biznes-subyektov v usloviyakh tsifrovizatsii ekonomiki Respubliki Belarus [Features of sustainable development of business entities in the context of the economy digitalization of the Republic of Belarus]. *Bukhgalterskiy uchet i analiz – Accounting and analysis*, 1, 46–50 [in Russian]
10. Antipenko, N. A., Busygin, D. Yu. (2019). Tsifrovoy znak (token) kak obyekt auditorskoy proverki v usloviyakh tsifrovoy ekonomiki [Digital sign (token) as an object of audit check in the conditions of a digital economy]. *Bukhgalterskiy uchet i analiz – Accounting and analysis*, 3, 46–51 [in Russian]
11. O razvitii tsifrovoy ekonomiki: Dekret Prezidenta Respubliki Belarus, No. 8, 21.12.2017 [On the development of the digital economy: Decree of the President of the Republic of Belarus No. 8, 21.12.2017]. Retrieved from: http://president.gov.by/ru/official_documents_ru/view/dekret-8-ot-21-dekabrja-2017-g-17716 (accessed 16 January 2020) [in Russian]
12. Doklad o tsifrovoy ekonomike 2019. Sozdanie stoimosti i poluchenie vygod: posledstviya dlya razvivayushchikhsya stran [Digital economy report 2019. Value creation and benefit: implications for developing countries]. Obzor konferentsii organizatsii obyedinennykh natsiy po trgovle i razvitiyu, YUNKTAD – Review of the United Nations Conference on Trade and Development, UNCTAD. Retrieved from: https://unctad.org/en/PublicationsLibrary/der2019_overview_ru.pdf (accessed 09 January 2020)

[in Russian]

13. Natsionalnaya strategiya ustoychivogo sotsialno-ekonomicheskogo razvitiya Respubliki Belarus na period do 2030 goda (2015) [*The national strategy for sustainable socio-economic development of the Republic of Belarus for the period until 2030*]. Ekonomicheskiy byulleten NIEI Ministerstva ekonomiki Respubliki Belarus – Economic Bulletin NIEI of the Ministry of Economy of the Republic of Belarus, 4, 11–12 [in Russian]

14. Kontseptsiya Natsionalnoy strategii ustoychivogo razvitiya Respubliki Belarus na period do 2035 goda [*The concept of the National Strategy for Sustainable Development of the Republic of Belarus for the period until 2035*]. Ministerstvo ekonomiki Respubliki Belarus – Ministry of Economy of the Republic of Belarus. Retrieved from: <https://www.economy.gov.by/uploads/files/ObsugdaemNPA/Kontseptsija-na-sajt.pdf> (accessed 13 January 2020) [in Russian]

15. Popper, N. (2016). Tsifrovoe zoloto: neveroyatnaya istoriya Bitkoina. Per. s angl. [*Digital gold: the incredible history of Bitcoin. Trans. from Eng.*]. Moskva: Vilyams, 368 s. [in Russian]

16. Regulirovanie kriptovalyuty. Issledovanie opyta raznykh stran [*Regulation of cryptocurrency. Study of the experience of different countries*]. Retrieved from: <http://www.eurasiancommission.org/ru/act/dmi/workgroup/Documents/digest> (accessed 22 January 2020) [in Russian]

17. Tapscott, D. (2018). Tekhnologiya blokcheyn: Chto dvizhet finansovoy revolyutsiei segodnya [*Blockchain technology: What drives the financial revolution today*]. Moskva: Eksmo, 448 s. [in Russian]

18. Mogayar, W. (2018). Blokcheyn dlya biznesa [Blockchain for business]. Moskva: Eksmo, 103 s. [in Russian]

19. Muhammad, A. I. Future of Accounting Profession: Three Major Changes and Implications for Teaching and Research. International Federation of Accountants (IFAC): website. Retrieved from: <https://www.ifac.org/global-knowledge-gateway/business-reporting/discussion/future-accounting-profession-three-major> (accessed 15 January 2020).

20. *Future-fit accountants. CFO & finance function roles for the next decade*. IFAC. Retrieved from: <https://www.ifac.org/system/files/publications/files/IFAC-Future-Fit-Accountant-ROLES-V5-Singles.pdf> (accessed 17 January 2020).

Лемеш Валентина,
к.э.н., доцент кафедры бухгалтерского учета,
анализа и аудита в отраслях народного хозяйства,
Белорусский государственный экономический университет, г. Минск, Республика Беларусь
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1348-8642>
red55@mail.ru

НАУЧНОЕ ОБОСНОВАНИЕ РЕГУЛИРОВАНИЯ ДОГОВОРНЫХ ОТНОШЕНИЙ В СЛУЧАЯХ ОБЯЗАТЕЛЬНОГО ПРОВЕДЕНИЯ АУДИТА

Объект исследования. Объектом исследования выступают процессы правового регулирования отношений в сфере аудиторской деятельности Республики Беларусь. Одним из наиболее проблемных мест является отсутствие выработанного научного подхода к регулированию договорных отношений, в том числе при конкурсном производстве заключения договоров на оказание аудиторами услуг по обязательному аудиту годовой бухгалтерской (финансовой) отчетности.

Методология. Информационной базой исследования выступили законодательство и научные публикации, посвященные проблемам регулирования договоров на оказание услуг по аудиту годовой бухгалтерской (финансовой) отчетности. При проведении исследования использованы общенаучные и специальные методы познания: обзор нормативных правовых актов и научных авторских материалов, регламентирующих порядок осуществления аудиторской деятельности и оказание услуг аудиторами в Республике Беларусь и за рубежом, сравнения и систематизации при выявлении проблем на преддоговорной и договорной стадии по обязательному аудиту годовой бухгалтерской (финансовой) отчетности и перечню обязательного аудита, что в совокупности позволило определить пути их решения.

Результаты. На основании эмпирических обобщений в статье подчеркивается важность совершенствования договорных отношений в области конкурсного производства на преддоговорной стадии договора на оказание аудиторских услуг по обязательному аудиту годовой бухгалтерской (финансовой) отчетности. Отмечено, что существует ряд проблем в области договорных отношений по обязательному аудиту годовой бухгалтерской (финансовой) отчетности, основными из которых являются отсутствие нестоимостных критериев при выборе победителя в конкурсном производстве и отсутствие лиц, получающих господдержку в перечне лиц, подпадающих под обязательный аудит; обоснована необходимость выработки комплексной оценки при проведении конкурсного производства на преддоговорной стадии договора на оказание аудиторских услуг по обязательному аудиту годовой бухгалтерской (финансовой) отчетности для заказчика аудиторских услуг, доля в уставных фондах которых принадлежит Республике Беларусь или находится в республиканской собственности.

Научная новизна. Научная новизна заключается в обосновании необходимости расширения перечня случаев обязательного проведения аудита для субъектов хозяйствования, которые получают государственную поддержку. Полученные результаты исследования стали основой для разработки системы нефинансовых показателей при проведении процедуры закупки таких услуг при конкурсном производстве.

Практическая и (или) теоретическая значимость. Практическая значимость полученных результатов заключается в том, что они могут быть использованы для совершенствования действующего законодательства в сфере регулирования аудиторской деятельности в Республике Беларусь. Это позволит повысить уровень доверия пользователей к финансовой информации, предоставляемой в бухгалтерской (финансовой) отчетности; улучшить качество аудиторских услуг, будет способствовать позитивному отношению к профессии аудитора.

Ключевые слова: годовая бухгалтерская (финансовая) отчетность, обязательный аудит, договор, цена предложения, конкурсная процедура, нестоимостные критерии, принцип независимости.

Lemesh Valentina,
Cand. Sc. (Econ.), Assoc. Prof., Department of Accounting,
Analysis and Audit in the Sectors of the National Economy,
Belarusian State Economic University, Minsk, Republic of Belarus
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1348-8642>
red55@mail.ru

SCIENTIFIC JUSTIFICATION OF REGULATION OF CONTRACTUAL RELATIONS IN CASES OF MANDATORY AUDIT

Object of study. The object of the study are the processes of legal regulation of relations in the field of audit activities of the Republic of Belarus. One of the most problematic areas is the lack of a developed scientific approach to the regulation of contractual relations, including in bankruptcy proceedings for the conclusion of contracts for the provision of services by auditors for the mandatory audit of annual accounting (financial) statements.

Methodology. The information base of the research have been legislation and scientific publications devoted to the problems of regulation of contracts for the provision of services for the audit of annual accounting (financial) statements. During the study, general scientific and special methods of cognition have been used: a review of regulatory legal acts and scientific copyright materials regulating the procedure for the implementation of auditing activities and the provision of services by auditors in the Republic of Belarus and abroad, comparison and systematization when problems have been identified at the pre-contractual and contractual stage for the mandatory audit accounting (financial) statements and the list of statutory audit, which together have made it possible to determine the ways to solve them.

Results. Based on empirical generalizations, the importance of improving contractual relations in the field of bankruptcy proceedings at the pre-contractual stage of the contract for the provision of audit services for the obligatory audit of the annual accounting (financial) statements has been emphasized in the article. It has been noted that there are a number of problems in the field of contractual relations for the mandatory audit of annual accounting (financial) statements, the main of which are the absence of non-cost criteria when choosing a winner in bankruptcy proceedings and the absence of persons receiving state support in the list of persons subject to mandatory audit; substantiated the need to develop a comprehensive assessment when conducting bankruptcy proceedings at the pre-contractual stage of the contract for the provision of audit services for the mandatory audit of the annual accounting (financial) statements for the customer of audit services, the share in the statutory funds of which belongs to the Republic of Belarus or is in republican ownership.

Scientific novelty. Scientific novelty lies in the scientific substantiation of the need to expand the list of cases of mandatory audits for business entities that receive state support. The gained results of the study have become the basis for the development of a system of non-financial indicators when carrying out the procedure for purchasing such services in bankruptcy proceedings.

Practical and (or) theoretical significance. The practical significance of the obtained results lies in the fact that they can be used to improve the current legislation in the field of regulation of audit activity in the Republic of Belarus. This will increase the level of user confidence in the financial information provided in the accounting (financial) statements; improve the quality of audit services, will contribute to a positive attitude towards the auditing profession.

Keywords: annual accounting (financial) statements, statutory audit, contract, offer price, tender procedure, non-cost criteria, principle of independence.

Лемеш Валентина,

*к.е.н., доцент кафедри бухгалтерського обліку,
аналізу та аудиту в галузях народного господарства,*

*Білоруський державний економічний університет, м. Мінськ, Республіка Білорусь
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1348-8642>*

red55@mail.ru

НАУКОВЕ ОБГРУНТУВАННЯ РЕГУЛЮВАННЯ ДОГОВІРНИХ ВІДНОСИН У ВИПАДКАХ ОБОВ'ЯЗКОВОГО ПРОВЕДЕННЯ АУДИТУ

Об'єкт дослідження. Об'єктом дослідження є процеси правового регулювання відносин у сфері аудиторської діяльності Республіки Білорусь. Одним з найбільш проблемних місць є відсутність виробленого наукового підходу до регулювання договірних відносин, в тому числі при конкурсному виробництві укладення договорів на надання аудиторськими послуг з обов'язкового аудиту річної бухгалтерської (фінансової) звітності.

Методологія. Інформаційною базою дослідження виступили законодавство і наукові публікації, присвячені проблемам регулювання договорів на надання послуг з аудиту річної бухгалтерської (фінансової) звітності. При проведенні дослідження використані загальнонаукові та спеціальні методи пізнання: огляд нормативних правових актів і наукових авторських матеріалів, що регламентують порядок здійснення аудиторської діяльності та надання послуг аудиторськими в Республіці Білорусь та за кордоном, порівняння та систематизації при виявленні проблем на переддоговірній та договірній стадії з обов'язкового аудиту річної бухгалтерської (фінансової) звітності та переліку обов'язкового аудиту, що сукупно дозволило визначити шляхи їх вирішення.

Результати. На підставі емпіричних узагальнень у статті підкреслюється важливість вдосконалення договірних відносин в області конкурсного виробництва на переддоговірній стадії договору на надання аудиторських послуг з обов'язкового аудиту річної бухгалтерської (фінансової) звітності. Відзначено, що існує низка проблем в області договірних відносин з обов'язкового аудиту річної бухгалтерської (фінансової) звітності, основними з яких є відсутність неваріаційних критеріїв при виборі переможця в конкурсному виробництві та відсутність осіб, які отримують держпідтримку в переліку осіб, які підпадають під обов'язковий аудит; обґрунтовано необхідність вироблення комплексної оцінки при проведенні конкурсного виробництва на переддоговірній стадії договору на надання аудиторських послуг з обов'язкового аудиту річної бухгалтерської (фінансової) звітності для замовника аудиторських послуг, частка в статутних фондах яких належить Республіці Білорусь або знаходиться в республіканській власності.

Наукова новизна. Наукова новизна полягає в обґрунтуванні необхідності розширення переліку випадків обов'язкового проведення аудиту для суб'єктів господарювання, які отримують державну підтримку. Отримані

результати дослідження стали основою для розробки системи нефінансових показників при проведенні процедури закупівлі таких послуг при конкурсному виробництві.

Практична та (або) теоретична значущість. Практична значущість отриманих результатів полягає в тому, що вони можуть бути використані для вдосконалення чинного законодавства у сфері регулювання аудиторської діяльності в Республіці Білорусь. Це дозволить підвищити рівень довіри користувачів до фінансової інформації, яка надається в бухгалтерській (фінансовій) звітності; поліпшити якість аудиторських послуг, сприятиме позитивному ставленню до професії аудитора.

Ключові слова: річна бухгалтерська (фінансова) звітність, обов'язковий аудит, договір, ціна пропозиції, конкурсна процедура, невартисні критерії, принцип незалежності.

DOI: 10.32680/2409-9260-2020-1-2-274-275-53-68

Постановка проблемы в общем виде.

В международной и отечественной практике для повышения доверия к информации, содержащейся в бухгалтерской (финансовой) отчетности, привлекаются независимые специалисты – аудиторы. В Республике Беларусь в последнее время все чаще при заключении договоров на аудит, в том числе обязательный аудит годовой бухгалтерской (финансовой) отчетности, объявляются конкурсы среди потенциальных исполнителей таких услуг. Однако до настоящего времени остается ряд нерешенных проблем в отношении процедур закупки аудиторских услуг по обязательному аудиту годовой бухгалтерской (финансовой) отчетности для некоторых субъектов хозяйствования. Такое положение дел, с одной стороны, в некоторых случаях приводит к тому, что аудит проводят «свои» аудиторы, а именно те, под кого изначально устанавливаются критерии отбора победителя объявляемого конкурса на оказание таких услуг, а с другой стороны, – к демпингу и, как следствие, к низкому качеству результата проведенного аудита. Все это в совокупности не способствует повышению качества оказываемых аудиторскими услугами, а так же их статуса в нашей стране. С учетом указанного исследование подходов, направленных на повышение качества оказываемых аудиторских услуг, разработка и внедрение показателей отбора претендентов в конкурсном производстве на оказание аудиторских услуг по обязательному аудиту являются актуальными.

Объект исследования и анализ существующих решений проблем.

Объектом исследования выступают процессы правового регулирования отношений в сфере аудиторской деятельности Республики Беларусь. Одним из наиболее проблемных мест является отсутствие выработанного научного подхода к регулированию договорных отношений, в том числе при конкурсном производстве заключения договоров на оказание аудиторскими услугами по обязательному аудиту годовой бухгалтерской (финансовой) отчетности в Республике Беларусь.

С целью формирования рекомендаций по разработке подходов в сфере закупок аудиторских услуг на конкурсной основе исследованы вопросы, связанные с заключением, исполнением договоров на оказание аудиторских услуг по обязательному аудиту годовой бухгалтерской (финансовой) отчетности и демпингом на них.

Следует отметить, что вопросам теории и практики аудита в Республике Беларусь недостаточно уделяется внимания со стороны академической науки, что подтверждается отсутствием защищенных докторских диссертаций. Однако некоторыми авторами все же рассматривались некоторые теоретические подходы в этой сфере.

Так, в 2010–2013 гг. рассматривались проблемы, связанные с договорными отношениями на оказание аудиторских услуг в Республике Беларусь; обоснована правовая природа договора оказания аудиторских услуг и проанализированы его элементы, а также установлены нормативные пробелы и коллизии. Однако не рассматривались проблемы, возникающие при конкурсном производстве для выбора победителя на заключение договора на закупку аудиторских услуг по обязательному аудиту годовой бухгалтерской (финансовой) отчетности. Объяснялось это тем, что на данный вид услуг не предусматривались обязательность конкурсного производства. Также не анализировались критерии в отношении субъектов хозяйствования, подпадающих под условия проведения обязательного аудита.

В научных кругах рассматриваются вопросы правового регулирования аудиторской деятельности, в том числе в области договорных отношений. Так, российским ученым по результатам его исследования природы договора на оказание аудиторских услуг отмечается, что договор об оказании аудиторских услуг в общем виде – это сделка, согласно которой одна сторона (исполнитель) обязуется по поручению другой стороны (заказчика) оказать аудиторские услуги, а заказчик обязуется оплатить эти услуги [1, с. 57–61]. Однако аспекты заключения договора на обязательный аудит годовой бухгалтерской (финансовой) отчетности на конкурсной основе не рассматривались.

При этом другим ученым, исследовавшим особенности договоров на оказание аудиторскими услуг, уточняется, что под предметом договора на оказание аудиторских услуг следует понимать деятельность аудиторской организации или индивидуального аудитора по проведению аудита и оказанию сопутствующих аудиту услуг, по результатам которой выдается аудиторское заключение [2, с. 76–78]. Данным автором также не анализируются аспекты заключения договоров при конкурсном производстве. Отметим, в настоящее время в Республике Беларусь не используется термин «сопутствующие услуги».

Согласно источнику [3, с. 180–184] понятия «аудиторские услуги» и «аудиторская деятельность» нельзя рассматривать как тождественные. Под аудиторскими услугами следует понимать возмездные услуги аудитора по осуществлению аудита. Аудиторская деятельность является более широким понятием и помимо аудиторских услуг включает в себя «сопутствующие аудиту услуги» и «прочие, связанные с аудиторской деятельностью услуги». Отметим, что для отечественного аудита законодательством выделяются аудит бухгалтерской и (или) финансовой отчетности, иные аудиторские услуги и профессиональные услуги [4 ст. 21].

В связи с этим ученым предлагается законодателю вернуться к императивному регулированию аудиторской деятельности в тех аспектах, которые требуют унификации действий аудитора и делают процесс проведения аудита проще и понятнее для обеих сторон – аудиторской организации и аудируемого лица [5, с. 56–60]. Мы присоединяемся к данной позиции автора.

Анализ тенденций в мировой практике заключения контрактов на услуги выполнен в работе [6, с. 6–19], в которой отмечается, что в глобальной экономике государства стремятся сохранить отечественного производителя и предоставить ему наиболее благоприятные условия по сравнению с конкурентами, но продолжают сохраняться некоторые проблемы, препятствующие дальнейшему повышению эффективности системы государственных закупок.

Таким образом, учеными рассматривались договорные отношения в области аудиторской деятельности, но они акцентировали внимание на сущность договора об оказании аудиторских услуг, определение его правовой природы, а также дискуссионные вопросы о предмете, сторонах и других условиях исследуемого договора, а также на общие проблемы в области закупок услуг.

Проблемы оценки стоимостных диапазонов при заключении договоров на проведение аудита, в том числе обязательного, достаточно глубоко исследованы в научных трудах отечественных ученых [7, с. 355–359]. Ими рассмотрены вопросы демпинга в Республике Беларусь, но предлагаемые ими рекомендации к настоящему времени были лишь частично учтены разработчиками нормативно-правовых актов в части изменения показателя по объему обязательного аудита.

По мнению авторов [8], система рейтинговой оценки, сформировавшаяся по результатам исследований ведущих ученых, не всегда соответствовала действительности. Также это относится к вопросам расширения перечня критериев лиц, подпадающих под условия проведения обязательного аудита с целью обеспечения необходимого объема аудиторских услуг на территории Республики Беларусь.

В исследовании [9, с. 40–41] анализируются ценовые разбежки при использовании конкурсного производства на закупку аудиторских услуг. Делается акцент лишь на то, что может влиять на принятие решения в пользу победителя проводимого организаторами конкурса. Однако ученым не рассматриваются критерии отбора в конкурсе на закупку аудиторских услуг, в том числе по обязательному аудиту годовой бухгалтерской (финансовой) отчетности в Республике Беларусь как таковые вообще. В отношении перечня лиц, подпадающих под условия проведения обязательного аудита, то они также не были предметом исследования в трудах данного автора.

Следует отметить, что исследование проблемы демпинга характерно не только для белорусского рынка аудиторских услуг, но и Российской Федерации, что подтверждается работами. Выбор аудитора, исходя из ценовой характеристики, уступает критерию качества и эффективности проверки [10, с. 272–274]. В Российской Федерации, как и в Республике Беларусь, организатор зачастую назначает неадекватную начальную цену контракта, не учитывающую реальные трудозатраты, так как порядок определения начальной цены контракта в законе не определен. Результаты аудита юридических лиц, полностью или частично подконтрольных государству, имеют общественную значимость. Общество должно быть заинтересовано в получении качественного аудита, а значит, должны быть разработаны существенные меры по борьбе с демпингом [11, с. 367–371].

Таким образом, особое внимание в анализируемых научных работах уделено проблемам прикладного характера в складывающихся договорных отношениях между заказчиком и потенциальным исполнителем аудиторских услуг, а также стоимостных критериев при их заключении.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы.

Проведенный анализ публикаций позволил выявить ряд нерешенных проблем на стадии конкурсного производства в Республике Беларусь: большинство исследований по проблемам договорных отношений в области аудита по оказанию аудиторских услуг по обязательному аудиту годовой бухгалтерской (финансовой) отчетности (далее – ГБФО) посвящено проблема демпинга, что в результате влияет на качество оказываемых аудиторских услуг. Однако в анализируемых работах нет конкретных предложений по решению данного вопроса. В Беларуси не выработаны подходы к предоставлению Министерством финансов полной информации по государственной статистической отчетности 1-аудит (Минфин) «Отчет о работе аудиторской организации» для формирования предложений по участию в конкурсном производстве по ценовому фактору. Среди наименее исследованных аспектов являются проблемы, возникающих при выборе победителя в конкурсе на заключение договора на закупку аудиторских услуг по обязательному аудиту ГБФО. Указанное требует разработки конкретных мероприятий и критериев, направленных на повышение качества оказываемых аудиторских услуг и доверия к их исполнителям. Не включены в перечень лиц, обязанных проводить обязательный аудит субъекты хозяйствования, получающие государственную поддержку. Такое положение дел иногда приводит к неэффективному использованию получаемых от государства льгот.

Формулировка цели статьи и задач исследования.

Целью статьи является анализ случаев обязательного аудита ГБФО в связи с необходимостью разработки научного подхода к правовому регулированию отношений при конкурсном производстве на заключение договора на закупку аудиторских услуг. Достижению поставленной цели способствует решение следующих задач:

1. Исследовать тенденции изменений в отношении субъектов хозяйствования, подпадающих под обязательный аудит ГБФО, уточнение круга лиц, подпадающих под эту процедуру.
2. Проанализировать законодательство в области преддоговорной работы, в том числе конкурсного производства на закупку аудиторских услуг по обязательному аудиту ГБФО и дать оценку их соответствия текущим потребностям Республики Беларусь с целью предложения нестоимостных критериев.
3. Провести анализ и дать оценку требований, предъявляемых к претендентам на участие в конкурсном производстве на закупку аудиторских услуг по обязательному аудиту ГБФО с целью предложений по требованиям к претендентам на оказание аудиторских услуг по ГБФО.
4. Определить взаимосвязь между критериями по обязательному аудиту в отношении субъектов хозяйствования, подпадающих под обязательный аудит ГБФО и требованиям к лицам, оказывающим такие услуги с целью определения круга лиц для участия в конкурсном производстве.
5. Сформулировать направления и дать предложения по отбору победителя в конкурсном производстве на заключение договора на закупку аудиторских услуг по обязательному аудиту ГБФО.

Изложение основного материала исследования с полным обоснованием полученных научных результатов.

Чтобы перейти к непосредственному рассмотрению заявленной в статье темы, уточним: в Республике Беларусь обязательный аудит бухгалтерской и (или) финансовой отчетности – аудит бухгалтерской и (или) финансовой отчетности, обязательность проведения которого установлена Законом Республики Беларусь «Об аудиторской деятельности» и иными законодательными актами [4, п. 1 ст. 22].

Правовое регулирование отношений в области аудиторской деятельности основывается на Конституции Республики Беларусь и осуществляется в соответствии с Законом «Об аудиторской деятельности», иными законами, актами Президента Республики Беларусь и принятыми в соответствии с ними иными актами законодательства (далее – законодательство об аудиторской деятельности), а также международными договорами Республики Беларусь и международно-правовыми актами, составляющими право Евразийского экономического союза (далее – ЕвроЗЭС) [4, ст. 4].

Например, «Модельный закон об аудиторской деятельности» (Принят в г. Санкт-Петербурге 16.04.2015) (далее – Модельный закон). Согласно п. 5 ст. 2 Закона Республики Беларусь от 17.07.2018 № 130-З «О нормативных правовых актах» законодательные акты – Конституция Республики Беларусь, законы, декреты и указы Президента Республики Беларусь, т.е. приведенные на рис. 1 уровни I и III.

Наряду с приведенными могут использоваться локальные нормативные правовые акты (далее – ЛНПА) различного уровня.

Следовательно, из всего правового массива необходимо выделить только те ситуации, которые регулируются правовыми актами этих трех уровней применительно к ситуации обязательного аудита.

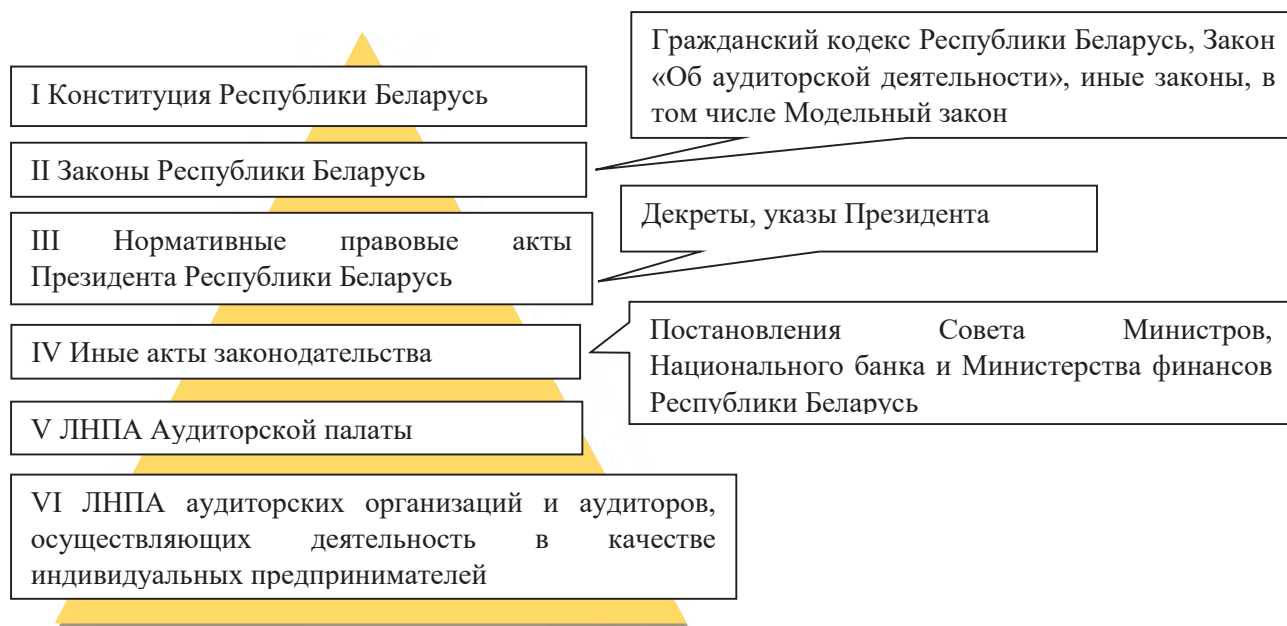

Рис. 1. Правовое регулирование отношений в сфере аудиторской деятельности в Республике Беларусь

Источник: составлено автором на основе [4]

С учетом указанного выше, сгруппирован по определенным критериям и представлен в табл. 1 круг лиц, непосредственно подпадающих под обязательный аудит в Республике Беларусь.

Согласно данным, представленным в табл. 1, сделаем вывод, что законодатель предусмотрел обязательность проведения аудита практически во всех ситуациях, когда возможное банкротство указанных в ней лиц, либо по ситуациям, при которой последствия по ней могут неблагоприятно сказаться на тех, с кем выстроены отношения в расчетах и, в первую очередь, государства, как гаранта целого ряда прав в соответствии с Конституцией Республики Беларусь.

Однако, считаем, что в данный перечень необходимо включить тех, кто пользуется государственной поддержкой из средств бюджета различного уровня, в том числе по целевым программам. Реализация этого предложения на практике позволит более эффективно использовать бюджетные средства и усилить контроль за их целевым расходованием.

Еще одним важным аспектом, вытекающим из данных табл. 1, являются различные требования в отношении отчетности, концепция подготовки которой регулируется законодательством Республики Беларусь, так и Международным стандартам финансовой отчетности (далее – МСФО).

Применение МСФО в нашей стране в настоящее время основывается на требованиях Директивы Президента Республики Беларусь от 31.12.2010 № 4 «О развитии предпринимательской инициативы и стимулировании деловой активности в Республике Беларусь»; постановления Совета Министров Республики Беларусь, Национального банка Республики Беларусь от 19.08.2016 № 657/20 «О введении в действие на территории Республики Беларусь МСФО и их Разъяснений, принимаемых Фондом Международных стандартов финансовой отчетности», Закона Республики Беларусь «О бухгалтерском учете и отчетности» и других. С учетом подписанного Договора о ЕвроЗЭС в перспективе в рамках союза будет функционировать единый рынок аудиторских услуг. Такой подход предполагает выработку мер по унификации законодательства, в том числе по применению МСФО и МСА.

Поскольку аудит является коммерческим видом экономической деятельности, то отношения с партнерами выстраиваются на договорных условиях. Впервые в отечественной практике самостоятельным нормативным правовым актом, регулирующим договорные отношения между заказчиком аудиторских услуг и аудиторской организацией (аудитором индивидуальным предпринимателем) был Стандарт аудиторской деятельности «Договор и условия проведения аудиторской проверки», разработанный и утвержденный Аудиторской палатой Республики Беларусь 14.08.1997. Этот документ регулировал общие подходы к заключению договора на аудиторские услуги.

Он не имел юридической силы, поскольку не прошел государственную регистрацию, но был значительным шагом для урегулирования проблемных аспектов в области существенных условий договора на оказание аудиторских услуг. Однако на тот момент не проводились закупки аудиторских услуг и, соответственно, в нем никак не рассматривались аспекты конкурсного производства на

заключение договора на закупку аудиторских услуг по обязательному аудиту годовой бухгалтерской (финансовой) отчетности.

Таблица 1

Ситуации обязательного аудита, которые регулируются правовыми актами в Республике Беларусь

Критерии обязательного аудита	Требование законодательного акта к лицам, подпадающим под обязательный аудит	Законодательный акт, которым регламентирован обязательный аудит
1	2	3
Вид экономической деятельности / Организационно-правовая форма	<p>Ежегодное проведение обязательного аудита годовой индивидуальной и консолидированной (в случае ее составления) бухгалтерской и (или) финансовой отчетности, составленной в соответствии с законодательством Республики Беларусь:</p> <p>акционерными инвестиционными фондами;</p> <p>Национальным банком;</p> <p>банками, банковскими группами, банковскими холдингами, биржами;</p> <p>страховыми организациями и брокерами;</p> <p>организациями, осуществляющими гарантированное возмещение банковских вкладов (депозитов) физических лиц;</p> <p>профессиональными участниками рынка ценных бумаг;</p> <p>управляющими организациями инвестиционных фондов;</p> <p>специальными финансовыми организациями;</p> <p>застройщиками при долевом строительстве;</p> <p>резидентами парка высоких технологий.</p>	<p>[12 ч. 2 п. 1, ст. 97 Гражданского кодекса Республики Беларусь (далее – ГК); ч. 1 ст. 88 Закона «О хозяйственных обществах»; 4 ст. 22]</p> <p>[4 ст. 22]</p> <p>[4 ст. 22]</p> <p>[4 ст. 22]</p> <p>[4 ст. 22; 19 абз. 21 ст. 1 Закона «О товарных биржах»]</p> <p>[4 ст. 22]</p> <p>[4 ст. 22]</p> <p>[4 ст. 22]</p> <p>[4 ст. 22; абз. 12 п. 2, п. 9 Указа «О долевом строительстве»]</p> <p>[4 ст. 22; п. 17 Декрета «О парке высоких технологий»]</p>
Вид сделки	<p>Определение в договоре продажи предприятия состава и стоимости продаваемого предприятия на основе полной инвентаризации, проводимой в соответствии с установленными правилами такой инвентаризации.</p>	[12 ст. 532]
	<p>Представление в таможенный орган подтверждения расходов в рамках международных проектов.</p> <p>Подтверждение значений финансовой устойчивости на предмет достоверности их расчета и сведений, на основании которых они рассчитаны, выданного аудиторской организацией либо государственным органом, осуществляющим государственное регулирование бухгалтерского учета и бухгалтерской и (или) финансовой отчетности.</p>	[4 абз. 3 п. 56]
	<p>Представление в таможенный орган подтверждения расходов в рамках международных проектов.</p> <p>Подтверждение значений финансовой устойчивости на предмет достоверности их расчета и сведений, на основании которых они рассчитаны, выданного аудиторской организацией либо государственным органом, осуществляющим государственное регулирование бухгалтерского учета и бухгалтерской и (или) финансовой отчетности.</p>	[4 абз. 3 п. 56]

Продолжение табл. 1

1	2	3
Требования к публикации отчетности	Проведение ежегодного обязательного аудита годовой индивидуальной и консолидированной (в случае ее составления) бухгалтерской (финансовой) отчетности акционерных обществ, обязанных публиковать для всеобщего сведения годовой отчет.	[4 ст. 22]
	Раскрытие информации акционерным обществом, в соответствии с законодательством о ценных бумагах, которое обязано ежегодно проводить аудит годовой бухгалтерской (финансовой) отчетности.	[12 ч. 1 п. 5 ст. 103]
	Ежегодная публикация открытым акционерным обществом для всеобщего сведения годовой отчет, бухгалтерский баланс, счет прибыли и убытков.	[12 ч. 2 п. 1 ст. 97]
	Опубликование обществом с ограниченной ответственностью годовой бухгалтерской (финансовой) отчетности.	[12 п. 5 ст. 90]
	Раскрытие информации о хозяйственном обществе в средствах массовой информации.	[15 ч. 5 ст. 64]
	Раскрытие, публикация в печатных средствах массовой информации и размещение банком / головной организацией банковской группы и (или) банковского холдинга информации о своей деятельности (отчетность о своей деятельности, годовая бухгалтерскую (финансовую) отчетность / консолидированная отчетность о деятельности банковской группы и (или) банковского холдинга, годовая консолидированная бухгалтерская (финансовая) отчетность) вместе с аудиторским заключением, составляемым по результатам аудита, в принадлежащих ему помещениях; на своем официальном сайте в сети Интернет. Представление такой информации по требованию клиентов и других заинтересованных пользователей в объеме и порядке, установленных Национальным банком.	[ст. 119-1 Банковского кодекса Республики Беларусь]
	Публикация в печатных средствах массовой информации (или) размещение на официальном сайте в сети Интернет (или) доведение до сведения неопределенного круга лиц иным образом, определенным республиканским органом государственного управления, осуществляющим государственное регулирование рынка ценных бумаг, эмитентом, осуществившим эмиссию эмиссионных ценных бумаг, за исключением акций закрытого акционерного общества, на едином информационном ресурсе рынка ценных бумаг, годового отчета в срок не позднее одного месяца после его утверждения.	[ч. 3 и 4 ст. 55 Закона «О рынке ценных бумаг»]
Требования к публикации отчетности	Публикация страховыми организациями, страховыми брокерами годовой индивидуальной отчетности вместе с аудиторским заключением по этой отчетности.	[12 п. 1 ст. 828]
Особые режимы функционирования	Ежегодное проведение обязательного аудита годовой индивидуальной и консолидированной (в случае ее составления) бухгалтерской и (или) финансовой отчетности, резидентами Парка высоких технологий.	[4 ст. 22; 26]
Объем выручки	Ежегодное проведение обязательного аудита достоверности годовой бухгалтерской (финансовой) отчетности юридических лиц, у которых объем выручки от реализации товаров (выполнения работ, оказания услуг) за предыдущий отчетный год превышает 500 000 базовых величин (на 31 декабря предыдущего отчетного года).	[14 ст. 22]

Источник: составлено автором на основе [4; 12]

Следует отметить, что в Республике Беларусь изначально на уровне регулятора аудиторской деятельности было принято решение не применять МСА, а разработать НПАД, учитывающие особенности развития национальной экономики. В ноябре 2001 года было утверждено НПАД «Порядок заключения договоров оказания аудиторских услуг» (далее – НПАД № 106), задачами которого являлись:

- определение условий и порядка подготовки договора между исполнителем и заказчиком;
- определение прав, обязанностей, ответственности исполнителя и заказчика при заключении договора.

Им также регламентировалось, что договор заключается в соответствии с требованиями ГК.

Пунктом 2 статьи 733 ГК, действовавшей на момент принятия НПАД № 106, отмечалось, что нормы главы 39 «Возмездное оказание услуг» применяются к договорам оказания услуг связи, медицинских, ветеринарных, аудиторских, консультационных, информационных услуг, услуг по обучению, туристическому обслуживанию и иных. Как видим, отдельной статьи по регулированию договорных отношений в ГК не предусмотрено.

В действовавшей на тот момент редакции первого Закона Республики Беларусь от 08.11.1994 № 3373-ХІІ «Об аудиторской деятельности» 18 декабря 2002 года вводится статья 9 «Договор оказания аудиторских услуг», определяющая существенные условия договора, а в 2011 году наличие этой статьи в указанном законе позволило Министерству финансов Республики Беларусь (далее – МФ) отменить НПАД № 106 и до настоящего момента взамен ничего не принято.

В настоящее время оказание аудиторских услуг осуществляется на основании договора оказания аудиторских услуг, заключенного в соответствии с требованиями Закона «Об аудиторской деятельности» и иных актов законодательства между аудиторской организацией или аудитором, осуществляющим деятельность в качестве индивидуального предпринимателя и заказчиком аудиторских услуг [4, п. 1 ст. 25]. При согласовании условий договора и осуществлении аудиторской деятельности следует руководствоваться в том числе [4, ст. 24]:

- НПАД;
- внутренними правилами аудиторской деятельности, принятыми Аудиторской палатой;
- внутренними правилами аудиторской деятельности аудиторской организации, аудитора, осуществляющим деятельность в качестве индивидуального предпринимателя;
- МСА. К ним относится, в частности, МСА 210 «Согласование условий аудиторских заданий» (далее – МСА 210).

Заказчики аудиторских услуг в нашей стране являются аудируемые лица, собственник имущества (учредители, участники) аудируемых лиц, а также иные заинтересованные лица, заключившие с согласия аудируемого лица (если иное не предусмотрено законодательством Республики Беларусь) с аудиторской организацией, аудитором, осуществляющим деятельность в качестве индивидуального предпринимателя договор оказания аудиторских услуг [4, абз. 8 ст. 2].

Следует отметить, что с марта 2012 г. республиканские унитарные предприятия, государственные органы, государственные объединения, иные юридические лица, имущество которых находится в государственной собственности, либо хозяйственные общества, в уставных фондах которых более 25% акций (долей) находится в собственности Республики Беларусь или Республики Беларусь и административно-территориальных единиц, осуществляют закупки, за исключением государственных закупок, товаров (работ, услуг) (закупки за счет собственных средств) в том числе в качестве заказчика аудиторских услуг [15, пп. 1.1].

В отечественной аудиторской практике в ряде случаев в конкурсной документации устанавливались такие требования, которые для конкретного вида аудита годовой бухгалтерской (финансовой) отчетности не являлись обязательными, что ограничивало доступ исполнителей к участию в процедуре закупки и противоречило нормам права [16, подп. 2.5]. В итоге, такое положение дел, в ряде случаев приводило к демпингу и недобросовестной конкуренции.

В настоящее время, для таких заказчиков аудиторских услуг (республиканские унитарные предприятия, государственные органы, государственные объединения, иные юридические лица, имущество которых находится в государственной собственности, либо хозяйственные общества, в уставных фондах которых более 25% акций (долей) находится в собственности Республики Беларусь или Республики Беларусь и административно-территориальных единиц) устанавливаются более жесткие требования при заключении договоров: они осуществляют закупки за счет собственных средств с применением конкурсов, электронных аукционов и других видов конкурентных процедур закупок, а также процедуры закупки из одного источника [15, подп. 2.1].

Заказчики аудиторских услуг (республиканские унитарные предприятия, государственные органы, государственные объединения, иные юридические лица, имущество которых находится в государственной собственности, либо хозяйственные общества, в уставных фондах которых более 25% акций (долей) находится в собственности Республики Беларусь или Республики Беларусь и административно-территориальных единиц) обязаны установить в документации о закупке в составе требований к участвующим в закупках аудиторским организациям и аудиторам – индивидуальным предпринимателям следующие обязательные требования [16, подп. 1.3]:

- 1) наличие сведений об участниках в реестре аудиторов, аудиторов – индивидуальных предпринимателей, аудиторских организаций;
- 2) представление участниками информации, подтверждающей соблюдение ими принципа независимости;
- 3) установлен запрет на установление организациями в документации о закупке определенных требований.

Однако из этого правила есть исключения: запрет не применяется в случаях, когда:

- 1) осуществляются закупки за счет собственных средств аудиторских услуг по проведению обязательного аудита годовой бухгалтерской (финансовой) отчетности, составленной в соответствии с МСФО;
- 2) в рамках одной процедуры одновременно осуществляется закупка за счет собственных средств аудиторских услуг по проведению обязательного аудита годовой бухгалтерской (финансовой) отчетности, составленной в соответствии с законодательством Республики Беларусь, и годовой финансовой отчетности, составленной в соответствии с МСФО;
- 3) такие требования являются требованиями внешних пользователей отчетности.

Таким образом, в настоящее время, по общему правилу оказание аудиторских услуг осуществляется на основании договора оказания аудиторских услуг, заключенного в соответствии с требованиями действующего Закона Республики Беларусь «Об аудиторской деятельности» и иных актов законодательства Республики Беларусь между аудиторской организацией или аудитором – индивидуальным предпринимателем и заказчиком аудиторских услуг [14, ст. 19].

Как видим, оказание аудиторских услуг, в том числе аудит, могут проводить как аудиторские организации, так и аудиторы – индивидуальные предприниматели. Однако в ряде случаев есть ограничение в отношении субъектов, осуществляющих аудит годовой бухгалтерской (финансовой) отчетности (табл. 2).

Таблица 2

Ограничения в отношении субъектов, осуществляющих аудит годовой БФО в Республике Беларусь

Требование законодательного акта	Чем регламентировано ограничение
Обязательный аудит годовой бухгалтерской (финансовой) отчетности, составляемой в соответствии с МСФО, проводится только аудиторскими организациями	[4 ч. 8 ст. 17]
Аудиторская организация для проведения аудита годовой бухгалтерской (финансовой) отчетности Национального банка Республики Беларусь определяется Президентом Республики Беларусь по предложению Национального банка Республики Беларусь из нескольких организаций на срок не более пяти лет	ч. 2 п. 88 Устава Национального банка, утвержденного Указом Президента Республики Беларусь от 13.06.2001 № 320
Для проведения аудита годовой бухгалтерской (финансовой) отчетности хозяйственного общества, в том числе в отношении его филиалов и представительств, хозяйственное общество вправе, а в случаях и порядке, установленных действующим законодательством, обязано привлечь аудиторскую организацию (аудитора - индивидуального предпринимателя)	ч. 1 ст. 61 Закона «О хозяйственных обществах»

Источник: составлено автором на основе [4]

Еще одним очень важным аспектом является соблюдение требований претендентов со стороны будущего исполнителя договора оказания аудиторских услуг по ГБФО.

Так, до заключения договора оказания аудиторских услуг с новым заказчиком, аудитор должен определить, не приведет ли выбор этого заказчика к возникновению угроз нарушения основных принципов аудиторской деятельности [17, п. 28].

Организации-заказчики по проекту договора на оказание аудиторских услуг, обязаны в документации о закупке установить критерий «цена предложения», а также не менее трех нестоимостных критериев оценки и сравнения предложений участников (далее – нестоимостные критерии), при формировании которых могут учитываться [16, подп. 1.5]:

- наличие у участников (либо у их работников) опыта проведения аудита отчетности в сфере деятельности заказчика либо у организаций, сопоставимых по объему деятельности с заказчиком (в случае их наличия);

- соответствие организации внутренней оценки качества работы аудиторов, осуществляемой участниками, требованиям национальных правил аудиторской деятельности и международных стандартов аудиторской деятельности;

- результаты (при наличии) проведенной Министерством финансов проверки соблюдения законодательства об аудиторской деятельности и (или) осуществленной Аудиторской палатой внешней оценки качества работы участников;

- иная информация для формирования нестоимостных критериев.

Оценка и сравнение предложений участников проводятся в соответствии с критерием «цена предложения» и нестоимостными критериями в зависимости от их удельного веса, установленного организацией в документации о закупке. При этом удельный вес критерия «цена предложения» должен составлять не менее 40, но не более 50%. Удельный вес каждого из нестоимостных критериев не должен превышать 20% [16, ч. 1 подп. 1.6 п. 1].

По результатам конкурса возможны два варианта (рис. 2):

- конкурс состоялся;
- конкурс не состоялся.

Победителем конкурентной процедуры закупки определяется лицо, предложившее лучшие условия в соответствии с критериями и способом оценки и сравнения, указанными в документации о закупке [19, ч. 1 подп. 2.9 п. 2].

Однако на практике нередки случаи, когда несколько участников получают равную оценку. В этом случае при оценке и сравнении предложений участников по решению организации допускается проведение с участниками, получившими равную максимальную оценку по нестоимостным критериям, переговоров по снижению цены, в ходе которых эти участники могут уменьшить заявленную ими стоимость услуг, но не более чем на 20% от первоначальной цены предложения [4, ч. 2 подп. 1.6; 28 п. 1].

Сравнение предложений участников по критерию «цена предложения» производится без учета включенного в цену предложения НДС, в случае если в соответствии с законодательством заказчик вправе принять данный налог к вычету [4, ч. 3 подп. 1.6 п. 1].

По общему правилу организация признает конкурентную процедуру закупки несостоявшейся, если [16, подп. 2.12; 18 п. 2]:

- поступило менее двух предложений на участие в процедуре закупки;
- в результате отклонения предложений их осталось менее двух;
- отклонены все предложения, в том числе как содержащие экономически невыгодные для заказчика условия;

- победитель процедуры закупки не подписал договор на закупку;

- до заключения договора на закупку проверкой уполномоченных органов (организаций) были выявлены нарушения в проведении процедуры закупки и результаты проверки не обжалованы организацией в установленном порядке.

В том случае, когда конкурс будет признан несостоявшимся, такие организации вправе применить процедуру закупки из одного источника [4, подп. 1.2 п. 1].

Уточним, в Беларуси под процедурой закупки из одного источника понимается способ выбора поставщика (подрядчика, исполнителя), при котором организация предлагает заключить договор на закупку только одному поставщику (подрядчику, исполнителю) [4, ч. 1 подп. 2.2 п. 2].

Согласно источнику [18], «основной массив закупок аудиторских услуг в 2019 году вписывается в диапазон 1500–3000 руб. Как правило, это аудит сравнительно небольших предприятий с отчетностью по национальным стандартам. Самая низкая стоимость аудита в исследуемом массиве – 600 руб. за отчетность по национальному стандарту и 18 500 руб. – за МСФО, а самый дорогой контракт на рынке аудиторских услуг – аудит отчетности Национального банка, сумма договора – 1015000 руб.».

Рис. 2. Процедура определения победителя конкурса на закупку аудиторских услуг в Республике Беларусь

Источник: составлено автором на основе [15; 16]

В отношении критерия «цена предложения», как отмечалось ранее, существовала и продолжает существовать порочная практика демпинга. Так, анализируя данную проблему в научном труде [6] авторы критиковали возможность установления минимальных и максимальных цен, считая эффективной мерой по борьбе с демпингом при проведении тендеров отклонение заказчиками аудита минимальных и максимальных ценовых предложений, поступивших от участников тендера, аргументируя это тем, что «трудоемкость аудита должна в конечном итоге определяться не заказчиком аудита, а исполнителем». Ими предлагалось воспользоваться публикуемым в отечественной прессе рейтингом аудиторских организаций.

Проведенный автором анализ в [19], с целью выявления показателей нестоимостного критерия для возможности применения в рейтинговой оценке, позволил сделать вывод о том, что не все аудиторские организации добросовестно относятся к информации, предоставляемой ими для рейтинга, активно используя ее в качестве рекламы (табл. 3).

Таблица 3

Показатели объема аудиторских услуг аудиторских организаций и место в рейтинге по этому показателю

Аудиторская организация	Рейтинг 1		Рейтинг 2		Отклонение, руб.
	Сумма выручки, руб.	Место	Сумма выручки, руб.	Место	
1	2	3	4	5	6
ООО «АСБ Консалт»	705 654	8	705523	8	131
ООО «АудитБизнесКонсалт»	416 851	13	417351	15	500
ОДО «ПрофАудитКонсалт»	288 832	20	604119	10	315287

Продолжение табл. 3

1	2	3	4	5	6
ООО «БелАудитАльянс»	304 457	18	329343	19	24886
ОДО «КлассАудит»	251 797	22	259000	22	7203
ООО «АкмиАудит»	172 391	27	102140	27	70251

Источник: [8]

Здесь не лишним будет напомнить, что, руководствуясь принципом профессиональности поведения в соответствии с п. 11 НПАД «Профессиональная этика лиц, оказывающих аудиторские услуги» [17]:

– аудитор должен соблюдать законодательство по аудиторской деятельности и избегать действий, которые дискредитируют или могут дискредитировать его профессию либо являются действиями, которые можно расценить как отрицательно влияющие на репутацию профессии;

– при предложении и продвижении своей кандидатуры и услуг аудитор не должен: преувеличивать уровень услуг, которые он может предоставить, свою квалификацию и опыт; давать пренебрежительные отзывы о работе других аудиторов или проводить необоснованные сравнения своей работы с работой других аудиторов; стимулировать потенциального заказчика с целью выбора своей кандидатуры в качестве исполнителя аудиторских услуг; участвовать совместно с заказчиком в выработке критериев для определения победителя в конкурсах (иных видах процедуры закупок) на оказание аудиторских услуг.

По мнению ряда авторов, кроме рейтинга заказчика аудиторских услуг, должны учитывать следующие критерии:

– имеющиеся у аудиторской организации отзывы клиентов, свидетельствующие о высоком качестве выполненных аудиторской организацией аудиторских услуг;

– опыт и историю работы аудиторской организации;

– положительный опыт защиты интересов клиентов в судах, по результатам проверок контрольных органов и т.п.;

– численность аудиторской организации и стабильность ее кадрового состава;

– заявленную квалификацию аудиторов, стаж и опыт их работы, в том числе в данной аудиторской организации;

– стабильное финансовое состояние аудиторской организации;

– наличие бизнес-технологий (бизнес-процессов) проведения аудиторских проверок (наличие системы внутреннего контроля, регламентация процессов проверки, консультационное сопровождение клиента в ходе проверки и т.д.);

– предпочтения, предоставляемые аудиторской организацией в случае выбора ее в качестве исполнителя (бесплатное консультирование клиента в течение определенного периода по вопросам учёта и налогообложения; предоставление возможности бесплатного участия в семинарах, проводимых аудиторской организацией; обеспечение клиента информацией о типичных ошибках, выявляемых аудиторской организацией в ходе аудиторских проверок и т.п.);

– наличие страхового полиса добровольного страхования профессиональной ответственности аудиторов» [9].

С учетом изложенного, напрашивается предложение: информацию для рейтинга должно представлять Министерство финансов, поскольку именно ему представляется государственная статистическая отчетность 1-аудит (Минфин) даже в более широком спектре, чем предлагалось выше «Отчет о работе аудиторской организации». Это позволило бы принимать соответствующие меры к лицам, нарушим требования в части достоверности предоставляемой им информации, а также аккумулировать сведения, достоверно отражающие предоставляемую информацию, в том числе для принятия регулятором соответствующих решений.

Комплексный учёт этих критериев позволяет заказчику выбрать ту аудиторскую организацию, работа с которой обеспечит достижение приемлемого показателя «цена-качество».

Выводы и перспективы дальнейшего развития в этом направлении.

1. Проведено исследование тенденций изменений в отношении субъектов хозяйствования, подпадающих под обязательный аудит годовой бухгалтерской (финансовой) отчетности в Республике Беларусь, обосновано и предложено введение обязательного аудита в отношении субъектов

хозяйствования, получающих государственную поддержку из бюджетных ресурсов различного уровня. Из чего сделан вывод, что:

– необходимым является введение обязательного аудита в отношении субъектов хозяйствования, получающих государственную поддержку из бюджетных ресурсов различного уровня. Реализация данного предложения на практике позволит более эффективно использовать бюджетные средства и усилить контроль за их целевым расходованием, исключив возможное злоупотребление и коррупцию.

2. В результате проведенной оценки соответствия нормативных правовых актов в сфере преддоговорной работы текущим потребностям Республики Беларусь определено, что:

– не урегулированы условия заключения договоров, в том числе на обязательный аудит ГБФО в части конкурсного производства;

– не предусмотрено включение в перечень лиц, подпадающих под критерий обязательного аудита ГБФО лиц, получающих государственную поддержку.

Это актуализирует необходимость принятия НПАД, регулирующих договорные отношения между заказчиком и исполнителем аудиторских услуг, аналогично МСА 210 «Согласование условий аудиторских заданий».

3. Проведен анализ требований, предъявляемых к претендентам на участие в конкурсном производстве на закупку аудиторских услуг по обязательному аудиту годовой бухгалтерской (финансовой) отчетности, а именно определено, что:

– в отношении претендентов на участие в конкурсном производстве, в том числе с долей государственной собственности, нарушившим устанавливаемые регулятором обязанности и профессиональные этические нормы, необходимо предусмотреть более жесткие меры в отношении возможности дальнейшего оказания аудиторских услуг. Это будет способствовать повышению качества оказываемых аудиторских услуг.

4. Установлена взаимосвязь между критериями по обязательному аудиту в отношении субъектов хозяйствования, подпадающих под обязательный аудит годовой бухгалтерской (финансовой) отчетности и требованиями к лицам, оказывающим такие услуги, а именно:

– наличие у участников (либо у их работников) опыта проведения аудита отчетности организаций, относящихся к сфере деятельности заказчика либо сопоставимых по объему деятельности с заказчиком;

– наличие по результатам проведенной внешней оценки качества аудита проверки несоблюдение (нарушение) участниками законодательства об аудиторской деятельности.

5. Исходя из вышесказанного, целесообразно разработать рекомендации, направленных на:

– исключение в стоимостных критериях по отбору победителя в конкурсном производстве на заключение договора на закупку аудиторских услуг по обязательному аудиту ГБФО возможности выбора претендента по наименьшей предложенной на конкурсе стоимости;

– в качестве нестоимостных критериев оценки и сравнения предложений использовать следующие нестоимостные критерии: внутренняя оценка качества, внешняя оценка качества, соблюдение законодательства об аудиторской деятельности, опыт проведения аудита;

– разработку Министерством финансов и Аудиторской палатой по согласованию с наблюдательным советом по аудиторской деятельности методических рекомендаций по оценке и сравнению организациями предложений участников, включая формирование нестоимостных критериев;

– обоснование необходимости размещения в открытом доступе на сайте Министерства финансов Республики Беларусь и или Аудиторской палаты информации, получаемой в официальной статистической отчетности 1-аудит.

Перспективами дальнейшего развития в этом направлении являются научные исследования, результаты которых будут способствовать повышению качества и эффективности аудита, расширению международных экономических связей, углублению интеграционных процессов в Республики Беларусь с учетом перехода к единому рынку аудиторских услуг в рамках ЕвроЗЭС.

Литература

1. Маевская Е. Н. Договор об оказании аудиторских услуг. *Международный журнал экспериментального образования*. 2019. № 6. С. 57–61.

2. Леус М. В. Договор на оказание аудиторских услуг. *Теория и практика общественного развития*. 2015. № 4. С. 76–78.

3. Бородин Д. Е. *Правовая реализация аудиторской деятельности в Российской Федерации* : материалы Всероссийской науч.-практ. конф. / Под общ. ред. С. Е. Туркулец. Хабаровск : Дальневосточный государственный университет путей сообщения, 2016. С. 180–184.

4. Об аудиторской деятельности : Закон Республики Беларусь № 56-3 от 12.07.2013 г. URL: <https://ilex-private.ilex.by/view-document/BELAW/186158/#M100687> (дата обращения: 10.01.2020).
5. Смагина А. Ю. Проблемы правового регулирования аудиторской деятельности в РФ в связи с применением международных стандартов аудита. *Таврический научный обозреватель*. 2016. № 10. С. 56–60.
6. Беляева Е. А. Тенденции развития контрактной системы государственных закупок за рубежом. *Экономический журнал*. 2019. № 1 (53). С. 6–19.
7. Коротаяев С. Л., Немеровец А. В. Актуальные проблемы аудита в Республике Беларусь: демпинг. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія : Економіка. 2015. Вип. 1 (45). Т. 2. С. 355–359.
8. Лемеш В. Н. *Рейтинг и контроль качества аудита в Республике Беларусь* [Электронный ресурс]: Алгоритм / авторский материал от 31.01.2020 / ИПС ЭКСПЕРТ: флеш версия, 2020. 1 электрон. флеш накопитель.
9. Коротаяев С. Л. Уйти от ценового диктата. *Финансы. Учет. Аудит*. 2015. № 12. С. 40–41.
10. Балацкая Е. А. *Политика демпинга в сфере аудиторских услуг* : сб. науч. трудов XIII Всероссийской научно-практической конференции / Под ред. М. М. Шабановой. 2016. С. 184–185.
11. Никифорова С. В., Хачатрян А. Р., Агабекян А. Л. Демпинг как проблема развития аудита в РФ. *Новая экономика и региональная наука*. 2016. № 3 (6). С. 367–371.
12. Гражданский кодекс Республики Беларусь : Закон, Кодекс № 218-3 от 07.12.1998. URL: <https://ilex-private.ilex.by/view-document/BELAW/186853/#M110307> (дата обращения: 03.01.2020).
13. Лемеш В. Н. *Вновь изменения в регулировании аудиторской деятельности*. URL: <https://ilex-private.ilex.by/view-document/BEPI/81208/#M100034> (дата обращения: 08.01.2020).
14. Лемеш В. Н. *Изменения в форме 1-аудит (Минфин)* / ИПС «Нормативка.by» портал «buhgalter.by». URL: <https://normativka.by/lib/search/sid/e98853ac1ec04ace821076ee7bf047f> (дата обращения: 10.01.2020).
15. *О совершенствовании отношений в области закупок товаров (работ, услуг) за счет собственных средств* : Постановление Совета Министров Республики Беларусь № 229 от 15.03.2012 г. URL: <https://ilex-private.ilex.by/view-document/BELAW/189488/#M100002> (дата обращения: 26.12.2019).
16. *О вопросах закупок товаров (работ, услуг), аттестации и подтверждения квалификации аудиторов* : Постановление Совета Министров Республики Беларусь от 28.12.2019 № 936. URL: <https://ilex-private.ilex.by/view-document/BELAW/188549/#M100001> (дата обращения: 04.01.2020).
17. *Национальные правила аудиторской деятельности «Профессиональная этика лиц, оказывающих аудиторские услуги»* : Постановление Министерства финансов Республики Беларусь № 189 от 19.12.2007 г. URL: <https://ilex-private.ilex.by/view-document/BELAW/189004/#M100326> (дата обращения: 26.12.2019).
18. Наривончик Д. *Сколько белорусские предприятия платят за аудиторские услуги*. URL: <https://neg.by/novosti/otkrytj/skolko-belorusskie-predpriyatiya-platyat-za-auditorskie-uslugi?highlight=аудит+2020> (дата обращения: 05.01.2020).
19. Лемеш В. Н. Отчет 1-аудит за 2018 год должен быть представлен с учетом изменений. *Главный бухгалтер*. 2018. № 42. С. 74–79.

References

1. Maevskaya, E. N. (2015). Dogovor ob okazanii auditorskikh uslug [*Audit agreement*]. *Mezhdunarodnyy zhurnal eksperimentalnogo obrazovaniya – International journal of experimental education*, 6, 57–61 [in Russian]
2. Leus, M. V. (2015). Dogovor na okazanie auditorskikh uslug [*Audit agreement*]. *Teoriya i praktika obshchestvennogo razvitiya – Theory and practice of social development*, 4, 76–78 [in Russian]
3. Borodin, D. E. (2016). Pravovaya realizatsiya auditorskoy deyatelnosti v Rossiyskoy Federatsii: materialy Vserossiyskoy nauchno-prakticheskoy konferentsii [*Legal implementation of audit activities in the Russian Federation: materials of the All-Russian scientific and practical conference*], S. E. Turkulets (Ed.), Habarovsk: Dalnevostochnyy gosudarstvennyy universitet putey soobshcheniya, 180–184 [in Russian]
4. Ob auditorskoy deyatelnosti: Zakon Respubliki Belarus No. 56-Z, 12.07.2013 [*On audit activity: Law of the Republic of Belarus No. 56-3, 12.07.2013*]. Retrieved from: <https://ilex-private.ilex.by/view-document/BELAW/186158/#M100687> (accessed 10 January 2020) [in Russian]
5. Smagina, A. Yu. (2016). Problemy pravovogo regulirovaniya auditorskoy deyatelnosti v RF v svyazi s primeneniem mezhdunarodnykh standartov audita [*Problems of legal regulation of audit activity in*

the Russian Federation in connection with the application of international auditing standards]. Tavrisheskiy nauchnyy obozrevatel – Tavrishesky scientific observer, 10, 56–60 [in Russian]

6. Belyaeva, E. A. (2019). Tendentsii razvitiya kontraktnoi sistemy gosudarstvennykh zakupok za rubezhom [*Trends in the development of the contractual system of public procurement abroad*]. Ekonomicheskii zhurnal – Economic journal, 1 (53), 6–19 [in Russian]

7. Korotaev, S. L., Nemerovets, A. V. (2015). Aktualnye problemy audita v Respublike Belarus: demping [*Actual problems of audit in the Republic of Belarus: dumping*]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu – Scientific bulletin of Uzhgorod University, Seriya: Ekonomika, 1 (45), 2, 355–359 [in Russian-Ukrainian]

8. Lemesh, V. N. (2020). Reyting i kontrol kachestva audita v Respublike Belarus: Algoritm / Avtorskii material ot 31.01.2020, IPS EKSPERT: flesh versiya [in Russian]

9. Korotaev, S. L. (2015). Uyti ot tsenovogo diktata [*Get away from the price dictate*]. Finansy. Uchet. Audit – Finance. Accounting. Audit, 12, 40–41 [in Russian]

10. Balatskaya, E. A. (2016). Politika dempinga v sfere auditorskikh uslug [*Dumping policy in the field of audit services*]. Sbornik nauchnykh trudov XIII Vserossiyskoy nauchno-prakticheskoy konferentsii. M. M. Shabanova (Ed.), 184–185 [in Russian]

11. Nikiforova, S. V., Hachatryan, A. R. & Agabekyan, A. L. (2016). Demping kak problema razvitiya audita v RF [*Dumping as a problem in the development of audit in the Russian Federation*]. Novaya ekonomika i regionalnaya nauka – New economics and regional science, 3 (6), 367–371 [in Russian]

12. Grazhdanskiy kodeks Respubliki Belarus: Zakon, Kodeks, No. 218-Z, 07.12.1998 [*Civil Code of the Republic of Belarus, No. 218-3, 07.12.1998*]. Retrieved from: <https://ilex-private.ilex.by/view-document/BELAW/186853/#M110307> (accessed 03 January 2020) [in Russian]

13. Lemesh, V. N. Vnov izmeneniya v regulirovanii auditorskoy deyatelnosti [*Again changes in the regulation of audit activities*]. Retrieved from: <https://ilex-private.ilex.by/view-document/BEPBI/81208/#M100034> (accessed 08 January 2020) [in Russian]

14. Lemesh, V. N. Izmeneniya v forme 1-audit (Minfin). IPS «Normativka.by» portal «buhgalter.by» [*Changes in the form 1-audit (Ministry of Finance). ISS «Normativeka.by» portal «buhgalter.by»*]. Retrieved from: <https://normativka.by/lib/search/sid/e98853ac1ec04ace821076ee7bf047f> (accessed 10 January 2020) [in Russian]

15. O sovershenstvovanii otnosheniy v oblasti zakupok tovarov (rabot, uslug) za schet sobstvennykh sredstv: Postanovlenie Soveta Ministrov Respubliki Belarus, No. 229, 15.03.2012 [*On improving relations in the field of procurement of goods (works, services) at the expense of its own funds: Resolution of the Council of Ministers of the Republic of Belarus, No. 229, 15.03.2012*]. Retrieved from: <https://ilex-private.ilex.by/view-document/BELAW/189488/#M100002> (accessed 26 December 2019) [in Russian]

16. O voprosakh zakupok tovarov (rabot, uslug), attestatsii i podtverzhdeniya kvalifikatsii auditorov: Postanovlenie Soveta Ministrov Respubliki Belarus, No. 936, 28.12.2019 [*On issues of procurement of goods (works, services), certification and confirmation of the qualifications of auditors: Resolution of the Council of Ministers of the Republic of Belarus, No. 936, 28.12.2019*]. Retrieved from: <https://ilex-private.ilex.by/view-document/BELAW/188549/#M100001> (accessed 04 January 2020) [in Russian]

17. Natsionalnye pravila auditorskoy deyatelnosti «Professionalnaya etika lits, okazyvayushchikh auditorskie uslugi»: Postanovlenie Ministerstva finansov Respubliki Belarus, No. 189, 19.12.2007 [*National rules of auditing «Professional ethics of persons providing audit services»: Resolution of the Ministry of Finance of the Republic of Belarus, No. 189, 19.12.2007*]. Retrieved from: <https://ilex-private.ilex.by/view-document/BELAW/189004/#M100326> (accessed 26 December 2019) [in Russian]

18. Narivonchik, D. Skolko belorusskie predpriyatiya platyat za auditorskie uslugi [*How much do Belarusian companies pay for audit services*]. Retrieved from: <https://neg.by/novosti/otkrytj/skolko-belorusskie-predpriyatiya-platyat-za-auditorskie-uslugi?highlight=аудит+2020> (accessed 05 January 2020) [in Russian]

19. Lemesh, V. N. Otchet 1-audit za 2018 god dolzhen byt predstavlen s uchedom izmeneniy [*2018 audit report 1 should be submitted with amendments*]. Glavnyy bukhgalter – Chief Accountant, 42, 74–79 [in Russian]

Alekseyenko Lyudmyla,

*Dr. Sc. (Econ.), Prof., Head of the Department of Management and Administration,
Ivano-Frankivsk Research and Development Institute of Management
Ternopil National Economic University, Ivano-Frankivsk, Ukraine
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4840-0188>
olecolm@ukr.net*

Kosovych Olha,

*Dr. Sc. (Philol.), Prof., Head of the Department of Romano-Germanic Philology,
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, Ternopil, Ukraine
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1651-9769>
olgak2270@gmail.com*

PRUDENTIAL REGULATION OF INSURANCE ACTIVITIES: THEORETICAL AND APPLIED IMPERATIVES IN THE CONTEXT OF FINANCIAL UNCERTAINTY

Object of study. The object of the study are the processes of prudential regulation in the field of insurance. One of the most problematic issues is the lack of developed theoretical and methodological and applied approaches to determining the features of prudential regulation and supervision of insurance activities in terms of financial uncertainty.

Methodology. The information base of the research is the regulations of the National Bank of Ukraine, standards and recommendations of the International Association of Insurance Supervisors and the Committee of European Insurance and Occupational Pensions Supervisors. The basic methods used are the following: dialectical, which allows to explore the combination of factors which are interrelated; analysis, synthesis, induction and deduction (with clarification of the categorical system of research; study of international practice, comparisons and special legal (when considering the legal framework, identifying problems with the functioning of insurance regulation, study of the existing model of supervision), which provided an opportunity to formulate conclusions and develop recommendations to ensure prudential regulation of insurance business.

Results. On the basis of empirical generalizations in the article it has been proved that it is expedient to investigate the prudential regulation of insurance activities in terms of the system of regulation of insurance activities aimed at ensuring the stability of the insurance system (macroprudential regulation), as well as protecting the interests of clients of insurance companies and the financial stability of insurance companies (microprudential regulation). The fact that the development of insurance is characterized by a change in the regulatory framework under the regulatory supervision of the National Bank of Ukraine has been emphasized in the article. The main problems of institutional support of functioning and development of prudential regulation of insurance activity have been determined.

Scientific novelty. The article has proposed to deepen the theoretical approaches to the implementation of prudential regulation of insurance activities in the modernization of the financial market, taking into account the interests and goals of participants in the financial ecosystem.

Theoretical and (or) practical significance. The practical significance lies in the fact that insurance supervision should be based on the principles of financial security control in order to ensure sustainable development of the insurance market; prudential regulation should help control, prevent systemic risks and the main object of attention should be systemically important insurance organizations.

Keywords: spatial development of economy, state regulation, prudential regulation, prudential supervision, insurance business, financial market, financial uncertainty, split.

Алексєнко Людмила,

*д.е.н., професор, завідувачка кафедри управління та адміністрування,
Івано-Франківський навчально-науковий інститут менеджменту
Тернопільського національного економічного університету, м. Івано-Франківськ, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4840-0188>
olecolm@ukr.net*

Косович Ольга,

*д.ф.н., професор, завідувачка кафедри романо-германської філології,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль, Україна*

ПРУДЕНЦІЙНЕ РЕГУЛЮВАННЯ СТРАХОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНІ ІМПЕРАТИВИ В УМОВАХ ФІНАНСОВОЇ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

Об'єкт дослідження. Об'єктом дослідження є процеси пруденційного регулювання та нагляду в сфері страхування. Одним з найбільш проблемних місць є відсутність розроблених теоретичних і методично-прикладних підходів до визначення особливостей пруденційного регулювання та нагляду за страховою діяльністю в умовах фінансової невизначеності.

Методологія. Інформаційною базою дослідження є постанови Національного банку України, стандарти та рекомендації Міжнародної асоціації органів нагляду за страховою діяльністю та Комітету європейських органів нагляду за страхуванням і пенсійними фондами. Основними використаними методами є: діалектичний, що дозволяє досліджувати сукупність у взаємозв'язку; аналіз, синтез, індукція й дедукція (при уточненні категоріального апарату дослідження); вивчення міжнародної практики, порівняння та спеціально-правові (при розгляді нормативно-правової бази, виявленні проблем функціонування страхового регулювання, дослідженні існуючої моделі нагляду), що надало можливість сформулювати висновки та розробити рекомендації щодо забезпечення розвитку пруденційного регулювання страхового бізнесу.

Результати. На підставі емпіричних узагальнень в статті доведено, що доцільно досліджувати пруденційне регулювання страхової діяльності з точки зору системи норм регулювання страхової діяльності, спрямованої на забезпечення стабільності системи страхування (макропруденційне регулювання), а також на захист інтересів клієнтів страхових компаній і фінансову стійкість страхових компаній (мікропруденційне регулювання). Акцентується увага на тому, що розвиток страхування характеризується зміною нормативно-правової бази під регуляторним наглядом Національного банку України. Визначено основні проблеми інституційного забезпечення функціонування та розвитку пруденційного регулювання страхової діяльності.

Наукова новизна. У статті запропоновано поглиблення теоретичних підходів до розвитку пруденційного регулювання страхової діяльності при модернізації фінансового ринку з урахуванням інтересів та цілей учасників фінансової екосистеми.

Практична та (або) теоретична значущість. Практичне значення полягає в тому, що страховий нагляд повинен базуватися на принципах контролю фінансової безпеки з метою забезпечення стійкого розвитку страхового ринку; пруденційне регулювання має сприяти контролю, запобіганню системних ризиків і основним об'єктом уваги мають бути системно значимі страхові організації.

Ключові слова: просторовий розвиток економіки, державне регулювання, пруденційне регулювання, пруденційний нагляд, страховий бізнес, фінансовий ринок, фінансова невизначеність, спліт.

Алексеевко Людмила,

*д.э.н., профессор, заведующая кафедрой управления и администрирования,
Ивано-Франковский учебно-научный институт менеджмента*

Тернопольского национального экономического университета, г. Ивано-Франковск, Украина

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4840-0188>

olecolm@ukr.net

Косович Ольга,

*д.ф.н., профессор, заведующая кафедрой романо-германской филологии,
Тернопольский национальный педагогический университет*

имени Владимира Гнатюка, г. Тернополь, Украина

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1651-9769>

olgak2270@gmail.com

ПРУДЕНЦИАЛЬНОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ СТРАХОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ: ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНЫЕ ИМПЕРАТИВЫ В УСЛОВИЯХ ФИНАНСОВОЙ НЕОПРЕДЕЛЕННОСТИ

Объект исследования. Объектом исследования являются процессы пруденциального регулирования и надзора в сфере страхования. Одним из самых проблемных мест является отсутствие разработанных теоретических и методико-прикладных подходов к определению особенностей пруденциального регулирования и надзора за страховой деятельностью в условиях финансовой неопределенности.

Методология. Информационной базой исследования являются постановления Национального банка Украины, стандарты и рекомендации Международной ассоциации органов надзора за страховой деятельностью и Комитета европейских органов надзора за страхованием и пенсионными фондами. Основными использованными методами являются: диалектический, который позволяет исследовать совокупность во взаимосвязи; анализ, синтез, индукция и дедукция (при уточнении категориального аппарата исследования);

изучение международной практики, сравнения и специально-правовые (при рассмотрении нормативно-правовой базы, выявлении проблем функционирования страхового регулирования, исследовании существующей модели надзора), что позволило сформулировать выводы и разработать рекомендации по обеспечению развития пруденциального регулирования страхового бизнеса.

Результаты. На основании эмпирических обобщений в статье доказано, что целесообразно исследовать пруденциальное регулирование страховой деятельности с точки зрения системы норм регулирования страховой деятельности, направленной на обеспечение стабильности системы страхования (макропруденциальное регулирование), а также на защиту интересов клиентов страховых компаний и финансовую стойкость страховых компаний (микропруденциальное регулирование). Акцентируется внимание на том, что развитие страхования характеризуется изменением нормативно-правовой базы под регуляторным надзором Национального банка Украины. Определены основные проблемы институционального обеспечения функционирования и развития пруденциального регулирования страховой деятельности.

Научная новизна. В статье предложено углубление теоретических подходов к развитию пруденциального регулирования страховой деятельности при модернизации финансового рынка с учетом интересов и целей участников финансовой экосистемы.

Практическая и (или) теоретическая значимость. Практическое значение заключается в том, что страховой надзор должен базироваться на принципах контроля финансовой безопасности с целью обеспечения устойчивого развития страхового рынка; пруденциальное регулирование должно способствовать контролю, предотвращению системных рисков и основным объектом внимания должны быть системно значимые страховые организации.

Ключевые слова: пространственное развитие экономики, государственное регулирование, пруденциальное регулирование, пруденциальный надзор, страховой бизнес, финансовый рынок, финансовая неопределенность, сплит.

DOI: 10.32680/2409-9260-2020-1-2-274-275-69-79

Statement of the problem in general.

The formation of fintech-ecosystems, the development of globalization's ties between states, the risks of global financial crises and their immediate spread through financial channels are the most significant reasons for the development of prudential regulation of insurance activities, covering more and more countries in order to ensure financial stability, trust and transparency of insurance activities.

Implementation of measures to increase financial significance and diversify risks, to strengthen the regulatory perimeter in the field of cybersecurity intensify the process of adaptation of national legislation to international standards of prudential regulation of insurance activities. The above mentioned proves the relevance of research topic, determines its purpose and objectives.

Object of research and analysis of existing solutions to problems.

The object of research are the processes of prudential regulation in the field of insurance. One of the most problematic issues is the lack of developed theoretical and methodological and applied approaches to determining the features of prudential regulation and supervision of insurance activities in terms of financial uncertainty.

In order to form recommendations for the development of methods of prudential regulation of insurance activities, the problems of the subjects of this regulation and their legal status are studied. Particular attention in these works is paid to the problems of changing the characteristics of regulatory regimes, which include quantitative requirements, qualitative requirements, requirements for market discipline, as well as the principles of supervision.

Thus, the emphasis on the problems of supervision is made in a monographic study [1, p. 11]. Scientists note that from a methodological point of view, there are two possible approaches to its implementation: based on risk assessment and based on verification of compliance with certain standards and requirements. The analysis of the world practice of supervising the activities of insurance companies was carried out in the study [2]. The author highlights its types (at the stage of licensing, prudential supervision and business supervision) and notes that the prudential aspects of insurance regulation include supervision of the financial condition and professionalism of insurance companies. The consequences of Solvency II's influence on various aspects of Serbian insurance companies' activities are discussed in [3, p. 49]. Scientists examine in detail the main characteristics of Solvency II and prove that the new directive gives insurance companies the freedom to choose in almost every business segment, provided that the business does not threaten their interests and solvency. Among the reasons for the formation of an effective system of state regulation of the insurance sector in Ukraine are the problems of functioning of insurance companies [4, p. 225, 227], namely: general economic, affecting the development of all sectors of the national economy;

specific and inherent in the insurance market in general; micro-level obstacles. Emphasis is made on the fact that the state plays a supporting role in their leveling. At the same time, it is noted that insurance companies should be interested in reducing the impact of these groups of problems on their activities. According to the source [5, p. 139], “Solvency II introduces [5, c. 139], “Solvency II introduces features to improve a firm’s understanding and management of its risks, which should result in improved resilience to shocks... some of which seek to ensure that firms identify, quantify and manage their risks on a proportionate and forward-looking basis. Other features will provide greater transparency to markets and supervisors” [5, c. 144].

Thus despite a fairly substantial literature on the topic, there are a number of issues requiring in-depth research, in particular the identification and understanding of the essence of prudential regulation of insurance activity in the conditions of formation of the modernization of the national financial market, which should be based on modern theoretical and methodological foundations of the market economy and the insurance market.

Selecting previously unsolved parts of the overall problem.

Most publications on the problems of regulation and supervision of insurance activities focus on the issues ensuring the efficiency of the insurance market, the disclosure of certain problematic aspects of their implementation. At the same time, scientists emphasize the feasibility of eliminating existing problems. However, paying tribute to the scientific achievements of scientists and taking into account the impact of financial globalization, reassessment of economic processes, revision of basic concepts and proposed forecasts, there is a need for specific scientific and methodological developments to improve state regulation of the insurance business, considering the interests and goals of all participants in the financial ecosystem. In particular, a unified (conceptual) approach to understanding the prudential regulation of insurance needs to be developed both in terms of determining its scope and entities engaged in this activity, and in the systematization of measures of prudential regulation and supervision.

Formulation of purpose of the article and research objectives.

The purpose of the article is to develop theoretical foundations for the implementation of prudential regulation of insurance companies. Achieving the goal of the study requires solving the following tasks:

1. Analyze the legal framework for the development of insurance regulation.
2. Characterize the legal status of the supervisor and the functioning of the existing supervisory model.
3. Identify problems of functioning and development of prudential regulation of insurance activity.
4. Develop recommendations for providing the development of prudential regulation of the insurance business.

Presentation of the main research material with a full justification of the obtained scientific results.

In 2020, international cooperation involved political, economic, and regulatory mechanisms to overcome the global emergency. The COVID-19 epidemic dealt an unprecedented blow to the global financial markets: the prices of risky assets fell sharply, and the cost of borrowing increased significantly (especially in high-risk credit markets); emerging economies and border economies experienced a sharpest reversal in portfolio capital flows in the history of official observations; fiscal, monetary and financial policies have been developed to support the economies of countries affected by the pandemic. These volatile market conditions have led to a “flight to quality” [6].

Banks have large amounts of capital and liquidity, and have also undergone stress testing, and liquidity support from central banks has helped reduce financing risks, putting them in a more favorable position than at the beginning of the global financial crisis. However, the stability of banks can be tested in some countries in the face of large market and credit losses, and this may make them reduce the volume of loans to the economy, which will increase the slowdown in activity.

The international nature of financial activity causes a unification of approaches to the activities of financial market participants. In international practice, the basic principles of effective banking supervision have been developed by the Basel Committee on Banking Supervision. The objectives and principles of securities regulation are developed by the International Organization of Securities Commissions. Basic insurance principles and methodologies developed by the International Association of Insurance Supervisors [7–10].

Financial services are defined in international treaties. Financial markets are divided into three sectors: banking services; securities market services; insurance services. Insurance services sometimes include the services of private pension funds.

The development of the modern economy necessitates changes in the forms and principles of regulation of the financial system. Colaert V., Panzavolta M. and Sara de Moor in the publication “The future of the institutional architecture of the European Supervisory Authorities” determine that in the plea for “structural action, two lines of reasoning can be followed: one line consists of arguments that lead to a cross-sectoral structure for European micro-supervision by putting forward the overall assertion that the present, complex sectoral model is not able to absorb the many challenging innovations that lie ahead of Europe and its Member States; the other line of arguments upholds the sectoral structure: it draws attention to the fact that another structure might neither be feasible nor imperative” [11].

In the formation of the unified insurance market in Europe, the signing of the Rome Agreement of 1957 was done. This agreement served as the basis for the formation of a single insurance space and uniform national insurance legislation of the countries of the European Union (EU). The adopted Directives of the EU (from 1973–2020) established:

- the creation of a single conceptual toolkit (for the formation of a single insurance law for the approximation and harmonization of the laws of the Member States of the European Union);
- the principle of dividing insurance companies into life insurance companies and companies dealing with risky types;
- common legal grounds that determine the procedure and conditions for the establishment of insurance organizations (requirements for the size of the authorized capital, business plans, personnel of insurance organizations);
- a unified classification of types of insurance for licensing and insurance supervision;
- unified rules and composition of the formation of insurance reserves (investment, unified rules for assessing and controlling the financial stability of insurance companies);
- determination of the functions of supervisory authorities, differentiation of powers between the supervisory authorities of the Member States of the EU;
- removal of control of supervisory authorities in the field of pricing and development of insurance products.

The rules of a single license for insurance activity (single license), valid in any member state of the EU, were also introduced [7–10].

A stable financial system requires protection of the interests of policyholders and beneficiaries. The insurance industry is changing under the influence of global, social and technological changes in the economy. The world economy has accumulated vast international experience in insurance supervision and the formation of a prudential insurance regulation system. In formalizing the system of financial regulation of insurance activities, the mechanism of prudential regulation should be used.

The use of instruments of state regulation of insurance should be consistent with the strategic goals of economic and financial market development. In the economic literature there are three levels of state regulation in insurance:

- macroregulation – adoption of legislation governing the implementation of insurance activities; development of programs, of insurance development strategies; provision of state guarantees;
- ensuring a fair competition;
- microregulation – state supervision of the activities of insurance entities [12, p. 69]. Regulation in institutional theory is presented in the form of a “principal-agent”. The state as a principal gives authority to the agent represented by the mega-regulator.

At the international level, in the field of supervision in the financial services sectors, relevant international regulations, standards and guidance are applied.

The type of regulation of insurance activity is prudential (from the English prudential – prudent, cautious) regulation, through which the state monitors compliance by insurance companies with the norms and rules of insurance activities, compulsory licensing, as well as the supervision of insurance organizations in order to identify and to deter violations.

The Solvency II mandate requires insurance agencies: 1) to hold capital comparable to their risk profiles to ensure that they have enough money related assets to withstand monetary challenges; 2) insurance companies need to set up a sufficient and straightforward administration framework; 3) insurance companies need to lead their own risk and solvency evaluation all the time. The mandate empowers managers to survey and assess whether insurance agencies agree to the principles; requires these organizations to answer to administrative specialists and uncover data freely.

Guideline (EU) 2015/35 (known as the Solvency II appointed guideline), sets out itemized necessities for applying the Solvency II system. It is the center of the single prudential guideline book for protection and reinsurance firms. The Solvency II appointed guideline covers, in addition to other things: 1) resources and liabilities valuation, including the long-term ensure measures; 2) how to set the degree of capital for resource classes an insurer is planning to invest in; 3) the qualification of insurers' own reserves to cover capital prerequisites; 4) how insurance agencies ought to be overseen and represented; 5) evaluating the proportionality of non-EU nations' solvency systems with EU standards; 6) standards on the utilization of "inward models" to compute prerequisites on solvency capital; 7) explicit standards identified with insurance companies; 8) streamlined strategies and exclusions to make Solvency II simpler to apply for smaller assurers.

Solvency II standards acquaint prudential prerequisites custom fitted with the particular dangers which every assurer bears. They advance transparency, interpersonal comparisons and competitive capacity in the insurance division. The system comprises of a directory, executing rules and technical rules. The Solvency II order (corrected by the Omnibus II mandate), turned out to be completely relevant to European insurers and reinsurers on 1 January 2016. It covers 3 primary zones, identified with capital prerequisites, risk administration and administrative standards [13].

The mandate requires insurance agencies 1) to hold capital according to their risk profiles to ensure that they have enough monetary assets to withstand money related challenges; 2) insurance agencies need to set up a sufficient and straightforward administration framework and direct their own risk and solvency evaluation all the time. The order empowers directors to survey and assess whether insurance agencies conform to the guidelines, requires these organizations to answer to administrative specialists and unveil data freely.

Under the Solvency II order the European Commission: 1) can embrace designated and actualizing acts, including specialized measures and data for the figuring of specialized arrangements and fundamental own assets; 2) the Commission is at present thinking about checking on the Solvency II designated guideline. The Solvency II assigned guideline was changed by Regulation (EU) 2016/467 as a major aspect of the Commission's capital markets association activity to expel hindrances to interest in the EU and channel cash-flow to foundation and long-term feasible ventures.

The alterations to the Solvency II appointed guideline intend to make better motivations for assures to put resources into those activities: 1) under the new guideline, "qualifying foundation ventures" will shape an unmistakable resource class and will profit by a fitting, lower risk adjustment; interests in European Long-Term Investment Funds and values exchanged on multilateral exchanging offices will likewise profit by lower capital charges; 2) further to the progressions on "foundation ventures", Delegated guideline (EU) 2017/1542 presented another class ("infrastructure corporates") in the advantages that can profit by a lower risk alignment; 3) further to the progressions on "foundation ventures", Delegated guideline (EU) 2017/1542 presented another class ("infrastructure corporates") in the advantages that can profit by a lower risk alignment.

Specifically, the new standards will supplant the current qualification between "type 1" and "type 2" securitisation with the differentiation among standardised securitisations (STS) and non-standardised securitisations; supplant the part explicit arrangements on due perseverance and risk maintenance with references to the orchestrated STS structure; present risk touchy capital prerequisites for senior and non-senior tranches of STS; accommodate transitional standards concerning interests in securitisation that were given before utilization of the STS system [7-10; 13].

The study of practical problems of prudential regulation of insurance activities, such as shadow insurance activities, improvement of insurance standards based on international standards and norms, systemic financial crises requires an appropriate conceptual framework and the formation of a unified approach for understanding of prudential regulation and its boundaries.

The global macroeconomic dynamics significantly affects the strategy and activities of insurance companies in Ukraine. The total number of insurance companies in Ukraine on December 31, 2019 was 233, including life insurance companies 1 – 23 companies, non-life insurance companies – 210 companies (on December 31, 2018 – 281 companies, in including life insurance companies – 30 companies, nonlife insurance companies – 251 companies). The number of insurance companies has decreased significantly, so in 2019 compared to 2018, the number of companies decreased by 48 insurance companies, compared to 2017 decreased by 61 insurance companies.

In 2019, the share of gross insurance experience decreased to gross domestic product, which amounted to 1.3%, which is 0.1 percentage points to reduce in comparison with 2018. The share of net insurance victories in relation to gross domestic product was achieved in 2018 and amounted to 1.0%. The share of net

insurance premiums in gross insurance premiums for 2019 was 74.7%, which is 5.0 percentage points more compared to 2018 year [14, p. 1].

In the study [1, p. 9] scientists consider prudential supervision as a component of prudential regulation process, as well as an independent function of the supervisory body, which does not absorb other functions of supervision, but penetrates them, affecting the effectiveness of state regulation. In the universal dictionary-encyclopedia the term “regulation” has a clear definition as the impact on a particular process in order to reduce deviations from its desired course [15]. In order to differentiate regulatory goals, we consider it appropriate to study the prudential regulation of insurance activities, by which we mean the system of regulation of insurance activities aimed at ensuring the stability of the insurance system (macroprudential regulation), as well as protecting the interests of clients of insurance companies and the financial stability of insurance companies (microprudential regulation).

In the segment of prudential supervision of insurance activities, the following was gradually introduced: stress testing and disclosure of information on key risks, which will be conducted by insurers (order of Natskomfinposlug dated from 13.02.2014 No. 484); introduction of the insurance company’s passport with the help of tools and data of the “Integrated Information System”, which contains all the necessary information about the financial institution (data on the founders, key performance indicators, applied measures of influence, etc.); setting of stricter requirements for insurers’ assets and changing of the investment policy of insurers to preserve real assets.

In Ukraine, state regulators paid special attention to improve the system of prudential supervision of insurance companies: they changed regulations in the field of insolvency of insurers (Methods of forming insurance reserves in accordance with types of insurance other than life insurance; Regulations on mandatory criteria and standards of sufficiency, diversification and quality of the insurer’s assets; Methods of insurance reserves’ forming in accordance with type of insurance, other than life insurance and others).

The changes were made to the methods of forming of the reserve for unearned premiums; supplementing of the list of methods of forming the reserve of unearned premiums by the method of “loss ratio”; methods of forming of the reserve of declared but unpaid losses; increase in actuarial methods, which allow the formation of a provision for losses that arose but were not declared; methods of formation of the reserve of losses fluctuations; establishing a methodology for verifying the adequacy of insurance liabilities in accordance with the requirements of International Financial Reporting Standards. The introduction of progressive approaches to the assessment of the insurer’s insurance liabilities should be combined with measures to clean the finances of insurers from low-quality assets.

The issue of taking into account the needs of the insurance market for the formation of insurance reserves, which will more accurately take into account the actuarial nature of the insurer’s obligations under insurance contracts; updating of approaches and methodology for assessing the amount of insurance liabilities in accordance with international experience and International Financial Reporting Standards to verify the adequacy of insurance obligations of the insurer; formation of insurance reserves in accordance with types of insurance, other than life insurance, concerning a correct formation of the volume of insurance liabilities.

The provisions on mandatory criteria and standards of sufficiency, diversification and quality of the insurer’s assets require ensuring compliance with the appropriate level of solvency of the insurer by setting capital requirements; calculation of the asset adequacy ratio by increasing it by the amount of equity; establishment of the standard of capital adequacy of the owner of significant participation; increase the list of assets of acceptable quality for inclusion in such standards.

The purpose of the Strategy for the Development of the Financial Sector of Ukraine until 2025 is to ensure further reform and development of the national financial sector in accordance with leading international practices and implementation of measures provided by the Association Agreement between Ukraine and the EU and other international obligations of Ukraine [16].

It provides obvious benefits for the insurance business: increasing of the financial services competitiveness, ensuring of diversification, maintaining of solvency and improving of the insurance activities efficiency. The reasons for the high level of risks in insurance activities are the lack of transparency of insurance companies, financial interdependence with other participants in the insurance market, as well as competition in the insurance market.

The strategy of modernization of the national financial market in the main areas of financial stability strengthening, financial inclusion expanding and innovations’ introducing actualizes the following positions of development of state regulation of the insurance business.

On September 12, 2019, the Verkhovna Rada of Ukraine adopted the law on improving the functions of state regulation of financial services markets (“Split”), which provides for the liquidation of the National

Commission for State Regulation of Financial Services Markets and the transfer of its functions to the National Bank of Ukraine and the National Securities Commission of securities and stock market.

In 2020, the National Bank of Ukraine received an extension of its mandate to protect the rights of consumers of financial services, increasing of financial literacy, and regulation and supervision of a significant number of non-banking institutions.

During the transition period, during which the functions of regulators will be transferred, special attention will be paid to the procedure for providing administrative services, the peculiarities of supervision, in particular prudential supervision, reporting procedures, and law enforcement.

The National Bank is transforming its internal organizational structure to ensure an effective implementation of the functions of regulating of non-banking financial services markets, which it will receive from July 1, 2020 within the framework of the “Split” project:

1. The National Bank has created two new departments: methodologies for regulating the activities of non-banking financial institutions in the Monetary Stability block and insurance market supervision in the Prudential Supervision block. The Insurance Market Supervision Department will be responsible for prudential supervision of insurance companies, specialized reinsurers and insurance intermediaries, and the Department for Methodology of Regulation of Non-Banking Financial Institutions – for the development and maintenance of regulations and administrative acts on non-banking financial market regulation. These units will facilitate an effective succession of functions from the National Commission for State Regulation of the Financial Services Market.

2. The current structure of the National Bank is being updated: the Department for Supervision of Non-Bank Credit Institutions and the Department for Supervision of Financial Companies have been established within the Department for Supervision of Financial Institutions, and the Department for Inspections of Non-Bank Financial Institutions has been established within the Department for On-Site Inspections. The structure of the Licensing Department has also been completely renewed, which will now include four departments: licensing of credit institutions, licensing of insurance companies, licensing of financial companies and expert-analytical management, as well as the licensing department of payment services.

Under the Memorandum of Understanding and Cooperation, in order to comply with the provisions of the Law on Split, the regulators undertook to: share information and hold regular consultations; coordinate the preparation of draft regulatory acts; organize the transfer of documents, reports, information, messages and other information; opportunity to get acquainted with information systems, databases, software and hardware, and related documentation.

Insurance supervision should be based on the principles of financial security control in order to ensure sustainable development of the insurance market. Prudential regulation should help control and prevent systemic risks. The main object of attention is systemically important insurance organizations. State regulation in the insurance industry is implemented through the application of appropriate measures at the microlevel. The insurance company operates under the influence of insurance, business, investment, currency, and political risks. The implementation of a risk management system is an important element in the formation of a risk-oriented management system of an insurance company.

Conclusions and prospects for further development of this area.

1. The legal framework for the development of insurance regulation is analyzed. From which the following conclusion is made that:

– the current stage of insurance development is characterized by a change in the legal framework for financial and insurance business under the regulatory supervision of the National Bank of Ukraine (Split program), the formation of the White Paper “Future regulation of the insurance market in Ukraine”, changing trends and tendencies in the global financial markets;

– approval by the financial market regulators of the Strategy of Development of the Financial Sector of Ukraine until 2025, Strategy and Program of Action of the National Bank of Ukraine in 2020 [17; 18] and implementation of the main provisions of the United States Agency for International Development, USAID Project “Financial Sector Transformation” allow purposefully form proposals for the creation of an effective system of state regulation of the insurance business in modern conditions of modernization of the financial sector of Ukraine;

– state regulators have recorded the intention to timely and effectively ensure the implementation of the provisions of the law on the Split and the application of ethical standards in professional activities in the process of developing a professional community Code of Professional Ethics for stock market participants.

This will contribute to the introduction and successful operation of a new model of insurance market regulation in Ukraine.

2. The legal status of the supervisor and the functioning of the existing model of supervision are described, namely it is determined that:

- the National Commission for State Regulation of Financial Services Markets was liquidated;
- the internal structure of the National Bank of Ukraine was transformed, its functions of regulating the markets of non-banking financial services were expanded. This will improve the functions of state regulation of financial services markets.

3. It is determined that the basic problems of functioning and development of prudential regulation of insurance activity are:

- the institutional problems of reviewing and filling with new content of state regulation of financial services markets (“Split”), including insurance business (the creation of liquid markets for financial instruments; deregulation of non-bank financial services with low levels risks; ensuring effective legal regulation of insurance intermediaries). This highlights the need to create a complete regulatory and supervisory system which is necessary to maintain a fair, safe and stable insurance sector.

4. Based on the above mentioned, it is necessary to develop recommendations aimed at:

- analysis of the content and fundamentals of the emerging model of a mega-regulator of the financial market and its correlation with other models for the implementation of prudential regulation and supervision in order to identify positive and negative aspects of its application;

- study the applied issues of insurance regulation; application of international capital market infrastructure standards on a consolidated basis (requirements CSDR, EMIR, MIFID II, MIFIR, PFM); insurance regulation in accordance with Solvency II and International Association of Insurance Supervisors principles;

- improvement of state supervision over insurance activities (organization of internal system of risk management and control, ensuring transparency of financial reporting, identification of shortcomings in the activities of insurance companies at the early stages of their development, etc.);

- application of a risk-based approach to regulation and supervision of insurance companies;

- ensuring equal opportunities for the provision of insurance services to all market participants, preventing the monopolization of insurance activities;

- ensuring the information exchange among executive bodies, increasing the effectiveness of macro-prudential supervision by the Ministry of Finance of Ukraine and the National Bank of Ukraine.

Prospects for further development in this area of research are the exploration of the issues of introducing of insurance companies differentiation, regulatory requirements for them and the state of prudential regulation after the introduction of Split standards.

Література

1. Внукова Н. М., Корват О. В., Опешко Н. С. *Пруденційний нагляд у сфері страхування* : монографія. Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2016. 260 с.

2. Крупка Я. Д. Нові аспекти контролю та регулювання діяльності страхових компаній. *Проблеми економіки*. 2019. № 3. С. 240–245. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2019-3-240-245>.

3. Njgomir V., Petrović Z. Pravna regulativa solventnosti osiguravajućih društava u EU – Solventnost II. *Megatrend revija*. 2018. Vol. 15. Br. 1. S. 49–64. DOI: 10.5937/MegRev1801049N.

4. Маргасова В. Г., Дубина М. В., Тунік М. В. Актуальні проблеми розвитку страхового ринку України. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2015. № 2. С. 219–228.

5. Swain R., Swallow D. The Prudential Regulation of Insurers Under Solvency II. *Quarterly Bulletin*. 2015. Pp. 139–152. URL: <https://www.bankofengland.co.uk/-/media/boe/files/quarterly-bulletin/2015/the-prudential-regulation-of-insurers-under-solvency-2.pdf?la=en&hash=7122450C1347D045A6CF5B33C35BFA04E038D0E0> (accessed 20 December 2019)

6. *Global Financial Stability Report* / International Monetary Fund : website. URL: <https://www.imf.org> (accessed 29 December 2019).

7. *International Financial Reporting Standards* / IFRS Foundation : website. URL: <https://www.ifrs.org/issued-standards/list-of-standards> (accessed 23 December 2019).

8. *International Association of Insurance Supervisors* : website. URL: <https://www.iaisweb.org/home> (accessed 22 December 2019).

9. *Committee of European Insurance and Occupational Pensions Authority (EIOPA)* : website. URL: https://europa.eu/european-union/about-eu/agencies/eiopa_en (accessed 22 December 2019).

10. ESRB publishes its ninth annual report / European Systemic Risk Board : website. URL: <https://www.esrb.europa.eu/home/html/index.en.html> (accessed 03 January 2020).
11. Colaert V., Panzavolta M., Sara de Moor. *The future of the institutional architecture of the European Supervisory Authorities* : Master thesis of law, 122 p. URL: https://www.scriptieprijis.be/sites/default/files/thesis/2019-10/MASTERTHESIS_SARADEMOOR_LLM_AY1819.pdf (accessed 25 December 2019).
12. Сплетухов Ю. А., Дюжиков Е. Ф. *Страхование* : учеб. пособ. Москва : Инфра-М, 2016. 311 с.
13. *Risk management and supervision of insurance companies (Solvency 2)* / European Commission : website. URL: https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/banking-and-finance/insurance-and-pensions/risk-management-and-supervision-insurance-companies-solvency-2_en (accessed 21 December 2019).
14. Інформація про стан і розвиток страхового ринку України за 2019 рік / Нацкомфінпослуг : сайт. URL: <https://www.nfp.gov.ua/ua/Informatsiia-pro-stan-i-rozvytok-strakhovoho-rynku-Ukrainy.html> (дата звернення: 28.12.2019).
15. Універсальний словник-енциклопедія. URL: <http://slovoedia.org.ua/29/53407/19359.html> (дата звернення: 24.12.2019).
16. Регулятори фінансового ринку затвердили Стратегію розвитку фінансового сектору України до 2025 року / Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/regulyatori-finansovogo-rynku-zatverdili-strategiyu-rozvitku-finansovogo-sektoru-ukrayini-do-2025-roku> (дата звернення: 24.12.2019).
17. Стратегія Національного банку України. Програма дій 2020 / Національний банк України, 2020. 21 с.
18. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення функцій із державного регулювання ринків фінансових послуг : Закон України № 79-IX від 12.09.2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/79-20#Text> (дата звернення: 20.12.2019).

References

1. Vnukova, N. M., Korvat, O. V. & Opeshko, N. S. (2016). Prudentsiinyi nahliad u sferi strakhuvannia: monohrafiia [*Prudential oversight in the insurance service: monograph*], Kharkiv: Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, 260 s. [in Ukrainian]
2. Krupka, Ya. D. (2019). Novi aspekty kontroliu ta rehuliuвання діяльності strakhovykh kompanii [*New aspects of control and regulation of insurance companies*]. Problemy ekonomiky – Problems of the Economy, 3, 240–245. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2019-3-240-245> [in Ukrainian]
3. Njegomir, V. & Petrović, Z. (2018). Pravna regulativa solventnosti osiguravajućih društava u EU - Solventnost II. *Megatrend revija*, 15 (1), 49–64. DOI: 10.5937/MegRev1801049N.
4. Margasova, V. H., Dubyna, M. V. & Tunik, M. V. (2015). Aktualni problemy rozvytku strakhovoho rynku Ukrainy [*Actual problems of development of the insurance market of Ukraine*]. Problemy i perspektivy ekonomiky ta upravlinnia – Problems and prospects of economics and management, 2, 219–228 [in Ukrainian]
5. Swain, R. & Swallow, D. (2015). The Prudential Regulation of Insurers Under Solvency II. *Quarterly Bulletin*, 139–152. Retrieved from: <https://www.bankofengland.co.uk/-/media/boe/files/quarterly-bulletin/2015/the-prudential-regulation-of-insurers-under-solvency-2.pdf?la=en&hash=7122450C1347D045A6CF5B33C35BFA04E038D0E0> (accessed 20 December 2019).
6. *Global Financial Stability Report*. International Monetary Fund: website. Retrieved from: <https://www.imf.org> (accessed 29 December 2019).
7. *International Financial Reporting Standards*. IFRS Foundation: website. Retrieved from: <https://www.ifrs.org/issued-standards/list-of-standards> (accessed 23 December 2019).
8. *International Association of Insurance Supervisors*: website. Retrieved from: <https://www.iaisweb.org/home> (accessed 22 December 2019).
9. *Committee of European Insurance and Occupational Pensions Authority (EIOPA)*: website. Retrieved from: https://europa.eu/european-union/about-eu/agencies/eiopa_en (accessed 22 December 2019)
10. ESRB publishes its ninth annual report. European Systemic Risk Board: website. Retrieved from: <https://www.esrb.europa.eu/home/html/index.en.html> (accessed 03 January 2020)
11. Colaert, V., Panzavolta, M. & Sara de Moor. *The future of the institutional architecture of the European Supervisory Authorities*: Master thesis of law, 122 p. Retrieved from:

https://www.scripteprijs.be/sites/default/files/thesis/2019-10/MASTERTHESIS_SARADEMOOR_LLM_AY1819.pdf (accessed 25 December 2019)

12. Sleptukhov, Yu. A. & Dyuzhikov, E. F. (2016). Strakhovaniye [*Insurance*]. Moskva: Infra-M, 311 p. [in Russian]

13. *Risk management and supervision of insurance companies (Solvency 2)*. European Commission: website. Retrieved from: https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/banking-and-finance/insurance-and-pensions/risk-management-and-supervision-insurance-companies-solvency-2_en (accessed 21 December 2019).

14. Informatsiia pro stan i rozvytok strakhovoho rynku Ukrainy za 2019 rik [*Information on the state and development of the insurance market of Ukraine for 2019*]. Natskomfinposluzh: sait. Retrieved from: <https://www.nfp.gov.ua/ua/Informatsiia-pro-stan-i-rozvytok-strakhovoho-rynku-Ukrainy.html> (accessed 28 December 2019) [in Ukrainian]

15. Universalnyi slovnyk-entsiklopediia [*Universal dictionary-encyclopedia*]. Retrieved from: <http://slovopedia.org.ua/29/53407/19359.html> (accessed 24 December 2019) [in Ukrainian]

16. Rehulatory finansovoho rynku zatverdily Stratehiiu rozvytku finansovoho sektoru Ukrainy do 2025 roku [*Financial market regulators have approved the Strategy for the development of the financial sector of Ukraine until 2025*]. Yedynyi veb-portal orhaniv vykonavchoi vlady Ukrainy. Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/news/regulyatori-finansovogo-rinku-zatverdili-strategiyu-rozvitku-finansovogo-sektoru-ukrayini-do-2025-roku> (accessed 24 December 2019) [in Ukrainian]

17. Stratehiia Natsionalnoho banku Ukrainy. Prohrama dii 2020 [*Strategy of the National Bank of Ukraine. Action Program 2020*], Natsionalnyi bank Ukrainy – National Bank of Ukraine, 21 s. [in Ukrainian]

18. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo udoskonalennia funksiiv iz derzhavnoho rehuliuвання ryнкiv finansovykh posluzh: Zakon Ukrainy, No. 79-IX, 12.09.2019 [*On amendments to certain legislative acts of Ukraine concerning the improvement of functions on state regulation of financial services markets: Law of Ukraine, No. 79-IX, 12.09.2019*]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/79-20#Text> (accessed 20 December 2019).

Вдовіна Галина,
Голова Комітету з митних питань
Громадської ради при Міністерстві фінансів України,
Голова ГО «Всеукраїнський митний форум», м. Одеса, Україна,
customsforum@ukr.net

Слатвінська Марина,
д.е.н., професор кафедри фінансів,
Одеський національний економічний університет, м. Одеса, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7356-1189>
slatma81@gmail.com

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЗДІЙСНЕННЯ МИТНОГО КОНТРОЛЮ В УКРАЇНІ

Об'єкт дослідження. Об'єктом дослідження є процес здійснення митного контролю в Україні. Одним з найбільш проблемних місць є відсутність комплексного дослідження проблематики здійснення митного контролю в Україні та конкретних напрямів усунення виявлених недоліків, з урахуванням сучасних реалій.

Методологія. Інформаційною базою дослідження є законодавчо-нормативні документи, аналітичні, статистичні дані українських і міжнародних організацій та результати наукових доробок провідних вчених. Під час проведення дослідження використовувалися такі загальнонаукові та спеціальні методи як: порівняння (при здійсненні порівняльної характеристики поняття «митний контроль» та його форм); узагальнення та систематизація (в процесі виявлення проблемних аспектів здійснення митного контролю); спостереження (при дослідженні зарубіжного досвіду); абстрактно-логічний та теоретичного узагальнення (при формулюванні та обґрунтуванні висновків) та ін.

Результати. На підставі емпіричних узагальнень у статті виявлено проблемні аспекти здійснення митного контролю в Україні та, безпосередньо, митного пост-аудиту як форми митного контролю. Доведено, що застосування митного пост-аудиту сприяє фокусуванню на здійсненні митного контролю. Виявлено, що в Митному кодексі України при визначенні поняття «митний контроль» відсутня конкретизація суб'єкта здійснення контролю. Акцентовано увагу на неспроможності нової митниці виключати вірогідність помилок у єдиній автоматизованій інформаційній системі Держмитслужби, необхідності забезпечення митної безпеки, створення сприятливих умов для розвитку зовнішньоекономічної діяльності.

Наукова новизна. Наукова новизна полягає у розробці рекомендацій щодо вирішення наявних проблем у сфері митного контролю в Україні.

Практична та (або) теоретична значущість. Отримані результати в подальшому будуть використані для удосконалення митного контролю в Україні. Практична значущість полягає в тому, що впровадження розроблених рекомендацій дозволить спростити митні процедури та здійснити запровадження митного контролю в Україні відповідно до міжнародних стандартів і практик.

Ключові слова: контроль, митний контроль, митний пост-аудит, порушення митних правил, митне оформлення, пост-митний контроль, форми митного контролю.

Vdovina Galina,
Chairman of the Customs Committee of the
Public Council the Ministry of Finance,
Chairman of the PO «All-Ukrainian Customs Forum», Odessa, Ukraine
customsforum@ukr.net

Slatvinska Maryna,
Dr. Sc. (Econ.), Prof., Department of Finance,
Odessa National Economic University, Odessa, Ukraine
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7356-1189>
slatma81@gmail.com

PROBLEMS AND PROSPECTS OF CUSTOMS CONTROL IN UKRAINE

Object of study. The object of the study is the process of customs control in Ukraine. One of the most problematic areas is the lack of a comprehensive study of the problems of customs control in Ukraine and specific ways to eliminate the identified shortcomings, taking into account modern realities.

Methodology. Legislative and normative documents, analytical, statistical data of Ukrainian and international organizations and the results of scientific achievements of leading scientists have been taken as the information base of the research. Such general and special methods as: comparison (in the implementation of comparative characteristics of

the concept of “customs control” and its forms); generalization and systematization (in the process of identifying problematic aspects of customs control); observation (in the study of foreign experience), abstract-logical and theoretical generalization (in the formulation and justification of conclusions), etc. have been used in the research.

Results. On the basis of empirical generalizations in the article problematic aspects of customs control in Ukraine and, directly, customs post-audit as a form of customs control have been defined. It has been proved that the use of customs post-audit helps to focus on customs control. It has been revealed that in the Customs Code of Ukraine in defining the concept of «customs control» there is no specification of the subject of control. The inability of the new customs to exclude the possibility of errors in the single automated information system of the State Customs Service as well as the need to ensure customs security, creating favorable conditions for the development of foreign economic activity have been emphasized.

Scientific novelty. Scientific novelty is the development of recommendations on the decision of existing problems in the field of customs control in Ukraine.

Practical and (or) theoretical significance. The obtained results will be used in the future to improve customs control in Ukraine. The practical significance lies in the fact that the implementation of the developed recommendations will simplify customs procedures and implement customs control in Ukraine in accordance with international standards and practices.

Keywords: control, customs control, customs post-audit, violation of customs rules, customs clearance, post-customs control, form of customs control.

Вдовина Галина,

*Председатель Комитета по таможенным вопросам
Общественного совета при Министерстве финансов Украины,
председатель ОО «Всеукраинский таможенный форум», г. Одесса, Украина
customsforum@ukr.net*

Слатвинская Марина,

*д.э.н., профессор кафедры финансов
Одесский национальный экономический университет, г. Одесса, Украина
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7356-1189>
slatma81@gmail.com*

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ТАМОЖЕННОГО КОНТРОЛЯ В УКРАИНЕ

Объект исследования. Объектом исследования является процесс осуществления таможенного контроля в Украине. Одним из наиболее проблемных мест является отсутствие комплексного исследования проблематики осуществления таможенного контроля в Украине и конкретных направлений устранения выявленных недостатков, с учетом современных реалий.

Методология. Информационной базой исследования являются законодательно-нормативные документы, аналитические, статистические данные украинских и международных организаций и результаты научных разработок ведущих ученых. При проведении исследования использовались такие общенаучные и специальные методы как: сравнение (при осуществлении сравнительной характеристики понятия «таможенный контроль» и его форм); обобщение и систематизация (в процессе выявления проблемных аспектов осуществления таможенного контроля); наблюдение (при исследовании зарубежного опыта) абстрактно-логический и теоретического обобщения (при формулировании и обосновании выводов) и др.

Результаты. На основании эмпирических обобщений в статье выявлены проблемные аспекты осуществления таможенного контроля в Украине и, непосредственно, таможенного пост-аудита как формы таможенного контроля. Доказано, что применение таможенного пост-аудита способствует фокусированию на осуществлении таможенного контроля. Выявлено, что в Таможенном кодексе Украины при определении понятия «таможенный контроль» отсутствует конкретизация субъекта осуществления контроля. Акцентируется внимание на неспособности новой таможни исключать вероятность ошибок в единой автоматизированной информационной системе Гостаможслужбы, необходимости обеспечения таможенной безопасности, создания благоприятных условий для развития внешнеэкономической деятельности.

Научная новизна. Научная новизна состоит в разработке рекомендаций по решению имеющихся проблем в сфере таможенного контроля в Украине.

Практическая и (или) теоретическая значимость. Полученные результаты в дальнейшем будут использованы для совершенствования таможенного контроля в Украине. Практическая значимость заключается в том, что внедрение разработанных рекомендаций позволит упростить таможенные процедуры и осуществить внедрение таможенного контроля в Украине в соответствии с международными стандартами и практиками.

Ключевые слова: контроль, таможенный контроль, таможенный пост-аудит, нарушение таможенных правил, таможенное оформление, пост-таможенный контроль, формы таможенного контроля.

DOI: 10.32680/2409-9260-2020-1-2-274-275-80-92

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Інституційні перетворення у митній сфері, які відбуваються в умовах модернізації економіки України як відповідь на виклики глобалізації та цифровізації в усьому світі, вимагають злагодженої роботи митних органів та підвищення ефективності митного контролю у всіх його формах. З огляду на зазначене, діяльність митних органів, які реалізують його на практиці, має відповідати вимогам сучасності. Це зумовлено також тим, що забезпечуючи понад 40% щорічних грошових надходжень до бюджету, митні органи працюють в умовах за яких більше третини товарно-грошових потоків у сфері зовнішньої торгівлі перебуває в тіні, а внутрішній ринок оптово-роздрібною торгівлі залежить від тіньового імпорту, який негативно відбивається на законності та прозорості їхньої діяльності.

З метою відповідності викликам сучасності в Україні було реорганізовано Державну фіскальну службу та створено Державну податкову і Державну митну служби. В Єдиному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських організацій Державну митну службу зареєстровано 16 липня 2019 року, а 8 грудня 2019 року їй передано повноваження Державної фіскальної служби з реалізації державної митної політики, державної політики у сфері боротьби з правопорушеннями при застосуванні законодавства з питань державної митної справи. У результаті проведених трансформацій скоротилася кількість регіональних митниць з 26 до 16, створено калькулятор розрахунку платежів при митному оформленні автомобілів, запущено тестовий портал та кол-центр для скарг громадян тощо. Втім, реалії сьогодення свідчать про те, що організаційно-інституційне забезпечення реалізації митного контролю в Україні все частіше є джерелом вразливості фіскальної системи, а усталені практики, інструменти регулювання та прогнозування перестають злагоджено діяти й стають передумовою нових фіскальних деформацій, нових викликів митній безпеці країни.

Динамічність і мінливість сучасного економічного середовища вимагає від митних органів спроможності до протистояння деструктивним впливам та новим викликам і загрозам, адаптація до яких є важливою для забезпечення митної та загалом економічної безпеки країни. Відповідно проблематику даної статті актуалізує нагальна потреба виявлення та систематизації проблемних аспектів і перспектив здійснення митного контролю в Україні. Це дозволить усунути виявлені недоліки та підвищити ефективність здійснення митного контролю, який, у свою чергу, виступає тригером забезпечення митної безпеки країни.

Об'єкт дослідження та аналіз існуючих рішень проблем.

Об'єктом дослідження є процес здійснення митного контролю в Україні. Одним з найбільш проблемних місць є відсутність комплексного дослідження проблематики здійснення митного контролю в Україні та конкретних напрямів усунення виявлених недоліків, з урахуванням сучасних реалій.

З метою формування рекомендацій щодо удосконалення митного контролю в Україні досліджені питання, які лежать в площині законодавчо-нормативних, організаційно-інституційних, інформаційних, кадрових та інших аспектів у сфері митного контролю.

Науковці приділяють увагу визначенню окремих питань забезпечення пріоритетів у справі реформування митного адміністрування, що пов'язані з проведенням митного аудиторського контролю на основі системи аналізу та управління ризиковими ситуаціями і пропонують надати можливість митницям залучати до цього процесу незалежні аудиторські фірми [1].

У науковій літературі здійснюється систематизація видів правопорушень у сфері митного регулювання зовнішньоекономічної діяльності, визначаються мотиви вчинення суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності митних правопорушень, докладно розглядаються форми митного контролю, досліджуються способи попередження та виявлення порушення митних правил, наводиться перелік товарів групи ризику залежно від напрямку переміщення товарів. Автори пропонують «посилення експертної та аналітичної роботи з виявлення ризиків, а також розроблення методик виявлення ризиків... Розробка та впровадження нових програмних продуктів... Боротьба з митними правопорушеннями економічного характеру» [2].

Вченими акцентується увага на проблемах нормативно-правового регулювання митного контролю, його наближенні до європейських норм і стандартів [3], а також встановлюються особливості організації та проведення митного пост-аудиту під час здійснення зовнішньоекономічної діяльності підприємствами і пропонується вдосконалити механізм його реалізації, розробити відповідні методики [4].

Науковці розкривають особливості впровадження системи управління ризиками в межах митного контролю, оцінюють ефективність управління ризиками в митному контролі та виявляють основні причини невиконання, а також пропонують «продовжувати відточувати можливості планування та підходи до управління ризиками для забезпечення всебічної підтримки прийняття рішень для досягнення цілей» [5].

Увага дослідників зосереджена і на організаційно-тактичних засадах діяльності митних органів щодо проблем виявлення та попередження економічної контрабанди [6].

Аналіз літературних джерел надає можливість зробити висновок, що питання організації та здійснення митного контролю сьогодні залишається предметом дискусій. Втім, очевидним є той факт, що дослідження науковців мають фрагментарний, несистемний характер. Це викликає необхідність комплексного дослідження проблемних аспектів здійснення митного контролю в Україні.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми.

Глобалізаційні процеси та виклики цифровізації, а також модернізаційні перетворення у фінансовій системі створили умови, за яких необхідне не лише раціональне організаційно-інституційне забезпечення митного контролю, але й відповідне вимогам сучасності техніко-технологічне, інформаційне та кадрове забезпечення. Останнє вимагає кардинальних заходів і масштабного реформування роботи митних органів та спільних зусиль представників органів влади у різних сферах. Це надасть можливість своєчасно розробляти заходи щодо митного реагування на екзогенні й ендогенні стресори й підвищити ефективність митного контролю в Україні та його адаптивність до швидкоплинних умов часу.

Більшість наукових праць присвячено дослідженню особливостей митного контролю та оцінці його ефективності, розкриттю окремих проблемних аспектів його здійснення. Водночас науковцями робиться акцент на доцільності усунення наявних проблем. Проте, віддаючи належне науковому доробку вчених і зважаючи на швидкоплинність економічних процесів, вплив глобалізації та цифровізації економіки, а також на розрізненість проведених наукових пошуків, виникає необхідність комплексного дослідження процесу здійснення митного контролю в Україні. Це вимагає теоретико-методологічного осмислення проблематики митного контролю; виявлення та систематизації наявних проблем здійснення митного контролю; правової регламентації його форм і визначення ключових понять у нормативних актах; розробки конкретних напрямів та чітких рекомендацій щодо вирішення наявних проблем в сучасних умовах; а також окреслення перспектив здійснення митного контролю в Україні.

Формулювання мети статті та завдань дослідження.

Метою статті є дослідження теоретичних засад, виявлення проблемних аспектів та окреслення перспектив здійснення митного контролю в Україні, розробка рекомендацій щодо напрямів усунення виявлених недоліків. Для досягнення мети потрібно вирішити такі завдання:

1. Дослідити теоретичні аспекти митного контролю та здійснити систематизацію й порівняльну характеристику поняття «митний контроль» і його форм у різних законодавчо-нормативних документах; розкрити проблематику митного контролю в Україні.
2. Проаналізувати статистичні дані щодо порушень митних правил.
3. Сформулювати пропозиції, що дозволять удосконалити митний контроль в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням здобутих наукових результатів.

Проведені трансформації у митній сфері мали як свої позитивні, так і негативні ефекти. У 2020 р. Україна покращила свої позиції у міжнародному рейтингу простоти ведення бізнесу, зайнявши 64 місце, тоді як у 2019 р. 71 місце [7]. Однак, субіндекс «міжнародна торгівля» не змінився, залишившись на позиції 74. Покращення позицій у 2018 р. відзначено і за таким індексом, як індекс ефективності логістики, а саме з 80 місця у 2016 р. на 69 у 2018 р. Проте, зниження відмічено за його субіндексом «інфраструктура» з 84 у 2016 р. до 119 у 2018 р. та «дотримання термінів постачання товарів» з 54 до 56 відповідно. Не зважаючи на покращення загальних позицій за рейтингом простоти ведення бізнесу та рейтингом ефективності логістики, їхні субіндекси доводять необхідність подальших змін у митній сфері. Це пояснюється необхідністю вдосконалення інфраструктури та дотримання термінів постачання товарів, високими витратами часу на оформлення та подання документів через відсутність міжвідомчої співпраці державних контролюючих органів у процесі документообігу.

Варто зазначити, що з метою впровадження в діяльність митних органів України кращих світових практик, удосконалення існуючих процедур, налагодження процесів інституціонального оновлення та розвитку функціональної спроможності Міністерство фінансів України керується концептуальними напрямками реформування системи органів, що реалізують державну податкову та митну політику. Пріоритетними напрямками у частині реалізації державної митної політики встановлено: сприяння безпеці та міжнародній торгівлі, включаючи спрощення та гармонізацію митних процедур; сприяння ефективному справлянню митних платежів; розвиток інфраструктури, електронних технологій та сервісів для міжнародної торгівлі; підвищення ефективності міжнародного митного співробітництва тощо.

Інтеграція України у світову торговельну систему та глобальну економіку потребує гармонізації, приведення національного законодавства у відповідність до загальноприйнятих у міжнародній практиці норм і правил, а також всеосяжного митного партнерства та спрощення митних процедур з одночасним забезпеченням високих показників митної безпеки країни. Це вимагає використання новітніх засобів, інформаційних та соціально-економічних технологій, визначення потреб митниць Держмитслужби у технічних засобах митного контролю, а також аналізу ефективності їхнього використання. Проте, впровадження міжнародних стандартів та новацій у сфері митного контролю відбувається повільними темпами, не зважаючи на те, що митна справа є одним з основних компонентів євроінтеграційних процесів України. Варто зазначити, що повноваження та структура митної складової апарату Державної митної служби та митниць не відповідають зобов'язанням України в рамках угод про асоціацію між Україною та Європейським союзом (далі – ЄС) і про зону вільної торгівлі між Україною та ЄС.

Проведена порівняльна характеристика поняття «митний контроль» та його законодавчо закріплених форм в Митному кодексі України, Митного союзу, ЄС та Міжнародній конвенції про спрощення і гармонізацію митних процедур дає підстави стверджувати, що визначення митного контролю в Митному кодексі України, на відміну від інших документів, не конкретизує суб'єкта здійснення контролю, а саме – митні органи (табл. 1).

Таблиця 1

Порівняльна характеристика поняття «митний контроль» та його законодавчо закріплених форм в Митному кодексі України, Митного союзу, ЄС

Законодавчо-нормативний документ	Визначення поняття «митний контроль»	Форми митного контролю
Митний кодекс України (Ст. 4, Ст. 336)	Сукупність заходів, що здійснюються з метою забезпечення додержання норм Кодексу, законів та інших нормативно-правових актів з питань митної справи, міжнародних договорів України, укладених у встановленому законом порядку	Перевірка документів та відомостей, які надаються митним органам під час переміщення товарів, транспортних засобів комерційного призначення через митний кордон України; митний огляд (огляду та переогляду товарів, транспортних засобів комерційного призначення, огляду та переогляду ручної поклажі та багажу, особистого огляду громадян); облік товарів, транспортних засобів комерційного призначення, що переміщуються через митний кордон України; усне опитування громадян та посадових осіб підприємств; огляд територій та приміщень складів тимчасового зберігання, митних складів, вільних митних зон, магазинів безмитної торгівлі та інших місць, де знаходяться товари, транспортні засоби комерційного призначення, що підлягають митному контролю, чи провадиться діяльність, контроль за якою покладено на митні органи; перевірка обліку товарів, що переміщуються через митний кордон України та/або перебувають під митним контролем; проведення документальних перевірок дотримання вимог законодавства України з питань митної справи, у тому числі своєчасності, достовірності, повноти нарахування та сплати митних платежів; направлення запитів до інших державних органів, установ та організацій, уповноважених органів іноземних держав для встановлення автентичності документів, поданих митному органу; пост-митний контроль.

Продовження табл. 1

<p>Митний кодекс ЄС (Ст. 4, Ст.25)</p>	<p>Спеціальні дії, що виконуються митними органами з метою забезпечення правильного застосування митного законодавства та іншого законодавства, що регулює ввезення, вивезення, транзит, передачу, зберігання та кінцеве використання товарів, переміщуваних між митною територією Співтовариства та іншими територіями, та наявність і переміщення в межах митної території товарів, що не є товарами Співтовариства, та товарів, розміщених у відповідний митний режим для кінцевого використання.</p>	<p>Огляд товарів; відбір проб та зразків товарів; проведення офіційного опитування осіб, що переміщують товари; перевірка автентичності документів, необхідних для переміщення товарів; перевірка достовірності відомостей, зазначених у декларації та інших супроводжувальних документах; перевірка рахунків та інших даних стосовно економічних операторів та інших подібних дій. В основі лежить застосування системи управління ризиками.</p>
<p>Міжнародна конвенція про спрощення і гармонізацію митних процедур (Загальний додаток, Р. 2. та Р. 6. Коментарі до Р. 6 Генерального додатку до Кіотської конвенції)</p>	<p>Сукупність заходів, які здійснюються митною службою з метою забезпечення дотримання митного законодавства</p>	<p>Перевірка документів, необхідних для переміщення товарів і транспортних засобів; догляд переміщених товарів і транспортних засобів; ідентифікація товарів; перевірка багажу та осіб, що його переміщують; особистий догляд осіб; митний аудит, що включає в себе митний пост-аудит та аудит систем учасників міжнародної торгівлі.</p>
<p>Митний кодекс митного союзу в межах Євразійського співтовариства (Пункт 31 Ст. 4, Ст. 110)</p>	<p>Сукупність заходів, що здійснюються митними органами, в тому числі із використанням системи управління ризиками, з метою забезпечення дотримання митного законодавства митного союзу та держав-членів митного союзу.</p>	<p>Перевірка документів і відомостей; усне опитування; отримання пояснень; митний нагляд; митний огляд; митний догляд; особистий митний догляд; перевірка маркування товарів спеціальними марками, а також наявності ідентифікаційних знаків; митний огляд приміщень і територій; облік товарів, що знаходяться під митним контролем; перевірка системи обліку товарів і звітності; митна перевірка.</p>

Джерело: складено авторами на основі [8; 9; 10; 11]

Зокрема, є відмінності й щодо законодавчо закріплених форм митного контролю, що потребує законодавчо-нормативного врегулювання. Окрім виявлених недоліків законодавчо-нормативного характеру, сучасні реалії доводять, що митний контроль має низку суб'єктивних і об'єктивних проблем, які лежать в площині діяльності митної служби. Однією з причин такого стану можна назвати організаційну, структурну та функціональну абсорбцію митної складової у попередні роки (до моменту створення єдиної юридичної особи). Втім, негативні ефекти й досі мають свої відлуння, а перманентні зміни керівного складу митниць, як на державному, так і на регіональному рівнях, лише загострюють проблеми, які назріли у цій сфері.

За даними Державної казначейської служби України (далі – ДКСУ), обсяг надходжень до держбюджету, які адмініструють митні органи, за 2019 рік скоротився порівняно з 2018 роком на 19 млрд. грн. (-5,6%) до 319,9 млрд. грн., що на 32,6 млрд. грн. менше (-9,3%), ніж планувалося. Водночас з 2015 року по 2018 рік зросла кількість справ про порушення митних правил та вартість у справах про порушення митних правил (рис. 1).

За перший місяць 2020 року, митниця запобігла 2880 спробам порушити митні правила на 192 млн. грн., при цьому у 4 рази зріс середній розмір штрафів в одній справі. Збільшилася у 2,5 рази кількість справ із реально вилученими товарами (січень 2020 р. до січня 2019 р.). У 2 рази більше стало відкритих справ із незаконним переміщенням товарів, а також ухиленням від сплати митних платежів. Однак, у січні 2020 р. митні органи виконали план з наповнення державного бюджету на 69,6% [13]. Серед причин недовиконання бюджетного розпису називають укріплення гривні, падіння

цін на сировинні товари, зменшення ставок мита на товари європейського походження в рамках виконання Угоди про Асоціацію з ЄС.

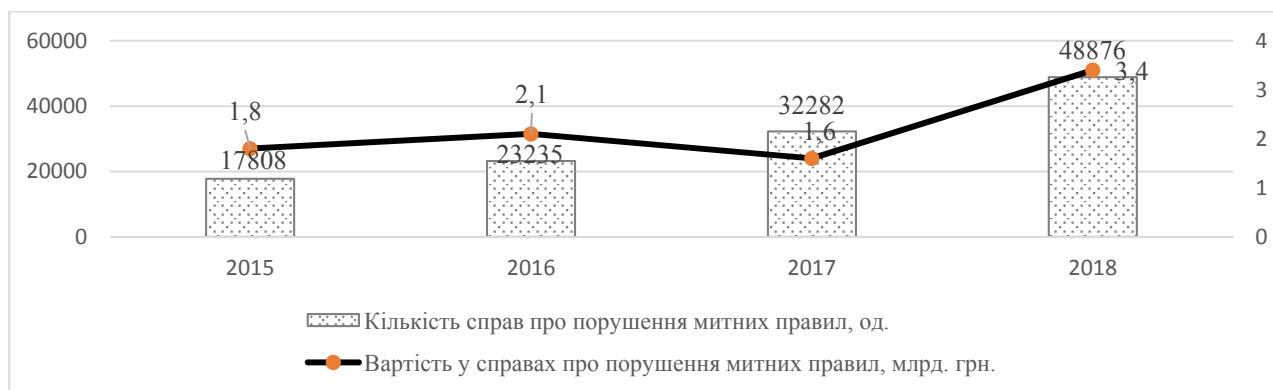

Рис. 1. Кількість справ про порушення митних правил та вартість товарів у них в Україні у 2015–2018 рр.

Джерело: складено авторами за даними [12]

Сьогодні однією з проблем нової митниці є її неспроможність виключити вірогідності помилок у єдиній автоматизованій інформаційній системі Держмитслужби, зокрема, й щодо прийняття та адресації електронних митних декларацій.

За даними прес-служби Державної митної служби України у першому кварталі 2020 року порівняно з аналогічним періодом 2019 року Митниця «склала на 38% більше протоколів про порушення митних правил із реально вилученими предметами правопорушень та на 120% більше справ передала до суду [13]. Зокрема, виявлено правопорушень на 554,6 млн. грн. На 37% до загальної кількості протоколів зросла кількість заведених справ з реально вилученими предметами правопорушень, що вдвічі більше за показник першого кварталу 2019 року. Серед вилучених митницями предметів правопорушень: на 73% більше промислових товарів на суму 134,3 млн. грн.; на 69% більше валюти на суму 28,2 млн. грн.; на 20,03 млн. грн. продовольчих товарів. На 120% більше справ передано на розгляд до суду: 3561 на суму майже 286 млн. грн. За результатами розгляду справ судами накладено стягнень (конфіскація товарів та штрафи) на суму 131 млн. грн.» Водночас на 50% зросла частка протоколів про порушення митних правил, складених щодо посадових осіб, а саме 842 протоколи. Останнє свідчить про низку проблем, що викликані недостатністю кваліфікованих кадрів та професійної компетенції фахівців, а також наявністю корупційної складової.

Однією з актуальних проблем сьогодення, що призводить до значних втрат бюджету, залишається існування контрабандних схем. Наприклад, за період з 2015 по 2019 рр. сумарні втрати (мито, акциз, ПДВ) бюджету через існування контрабандних схем склали відповідно: 2,4 млрд. дол., 2,7 млрд. дол., 3,1 млрд. дол., 3,6 млрд. дол., 4,1 млрд. дол. Тоді як прогноз за цим показником на наступні періоди залишається невтішним, а саме – 4,7 млрд. дол. у 2020 році та 5,2 млрд. дол. у 2021 році [14]. Це потребує посилення уваги до проблематики здійснення митного контролю та розробки рекомендацій щодо підвищення його дієвості.

Зарубіжний досвід свідчить про необхідність всебічного дослідження статистичних даних щодо порушень митних правил, а також щодо необхідності зворотного зв'язку. У цьому напрямку в Україні було запроваджено онлайн-систему скарг на роботу митниці (табл. 2).

За даними перших двох місяців 2020 року, які різняться в регіональному розрізі, можна зробити висновок про наявність недоліків у роботі митниць. Тоді як функціонування такої системи є позитивним аспектом на шляху вдосконалення митного контролю.

Існує думка, що «митні органи повинні переходити від тотального митного контролю за переміщенням товарів до митного контролю, заснованого переважно на процедурах аудиту. Такий контроль дозволить проводити фінансовий аналіз, який здійснюється на основі даних бухгалтерської звітності та призначений для отримання ключових найбільш інформативних параметрів, які дають об'єктивну та точну картину фінансового стану зовнішньоекономічної діяльності суб'єкта. Без розвинутої системи пост-аудиту, тобто віднесення контролю на якийсь час після випуску товарів, говорити про прискорення митних формальностей та спрощення процедур неможливо» [3]. Така точка зору є доцільною, адже на порядку денному постає необхідність партнерства держави і бізнесу,

сприяння міжнародній торгівлі та спрощення її процедур. Крім того, у своїй практичній діяльності митні органи мають справу з фальсифікацією товаросупровідних документів (договорів, контрактів, інвойсів, тощо) та недостовірним заявленням митної вартості ввезеного товару, що, завдяки часовим обмеженням та необхідності отримання фінансової інформації від митних адміністрацій іноземних держав, не вбачається можливим перевірити досконально у процесі митного оформлення товарів.

Таблиця 2

Показники ефективності роботи зі скаргами/зверненнями за перші місяці 2020 року

Митниця	Кількість скарг	Кількість скарг в роботі	Середня оцінка	Середній час обробки, год.	Середній час реакції, год.	% задоволених заявників
Київська	180	37	4,41	50,4	10,9	87,65
Галицька	133	10	4,24	53,2	18,4	87,06
Одеська	69	6	3,98	45,4	13,9	80,00
Волинська	45	6	4,27	108,1	26,3	86,67
Дніпровська	41	3	3,65	50,7	16,3	64,71
Закарпатська	40	4	4,27	78,8	28,4	86,36
Слобожанська	32	2	4,12	86,7	33,1	76,47
Північна	19	1	4,27	57,2	16,5	80,00
Чорноморська	19	5	4,36	61,2	8,8	81,82
Буковинська	17	1	4,80	31,8	11,1	100,00
Подільська	12	1	4,14	67,1	13,0	85,71
Поліська	12	0	4,75	60,7	5,3	100,00
Східна	3	0	5,00	55,4	17,5	100,00
Азовська	2	0	5,00	14,8	3,2	100,00

Джерело: складено авторами за даними [15]

Митний пост-аудит «є невід'ємною частиною системи митного контролю та являє собою комплекс взаємопов'язаних заходів, які здійснюються митними органами з метою проведення перевірок діяльності учасників зовнішньоекономічної діяльності після завершення митного оформлення товарів» [16].

Світова практика доводить, що митний пост-аудит є однією з найбільш розповсюджених форм митного контролю у світі. На конференції ООН з торгівлі та розвитку ЮНКТАД, митний аудит («post-clearance audit») визнано найефективнішою формою митного контролю, питома вага якої повинна складати 80–90%. Для Франції, наприклад, притаманні повномасштабні перевірки митниками лише близько 5% імпорту на кордоні, а решта 95% підлягають контролю протягом 1-3 років після оформлення митних документів. Проводяться формальна (вибіркова) і фундаментальна (суцільна) перевірки. У Великій Британії, де обсяги перевірки визначає митний офіцер, перевіряють, зазвичай, лише ризикових суб'єктів ЗЕД і брокерів, а у Німеччині, крім звичайного митного аудиту (Zollprüfung), є ще аудит преференцій (Präferenzprüfung) і зовнішній аудит (Außenwirtschaftsprüfung), в полі зору якого експорт, імпорт і банківські рахунки. У Канаді – це Multi-програма та Single-програма, а в Японії митний аудит застосовується до так званих контрольованих імпортерів («managed importers»), які сплатили митні збори на суму від 1 млн. єн [17]. Однак, українська практика у цьому напрямку свідчить про законодавчо-нормативну неузгодженість окремих положень та, безпосередньо, відсутність у Митному кодексі визначення поняття «митний пост-аудит».

І хоча наприкінці 2019 року до Митного кодексу ст. 336 «Форми митного контролю» було внесено зміни шляхом додання п. 9, а саме, виокремлено таку форму як пост-митний контроль, однак визначення цього поняття у Митному кодексі, безпосередньо у ст. 4 «Визначення основних термінів і понять» досі відсутнє. Крім того, відсутня регламентація способів митного пост-аудиту, його форм та механізму здійснення.

Відмічаючи позитивні сторони застосування митного пост-аудиту, все ж варто відмітити, що цій формі митного контролю також іманентна низка недоліків, серед яких: домінування фіскальної направленості діяльності митних органів; слабка методологічна база контрольно-перевірочної діяльності, що призводить до практичної неможливості дослідження низки важливих сторін

діяльності суб'єкта; низький рівень матеріально-технічного забезпечення діяльності митних органів; недосконалість нормативно-правового забезпечення та слабке взаємодія підрозділів митного органу в частині реалізації функції митного пост-аудиту.

Щодо проблеми домінування фіскальної направленості діяльності митних органів, то її вирішення можливе завдяки отриманню митними органами вчасної та достовірної попередньої інформації від транспортних операторів; підвищенню ефективності здійснення митного пост-аудиту (в частині організаційно-кадрового забезпечення); створенню електронних систем попереднього обміну інформацією з митними органами інших країн та з державними органами України; спрощенню митної торгівлі шляхом поступового переходу до адміністрування митних платежів за результатами митного пост-аудиту (збільшення його частки).

Для розвитку та ефективного використання митного пост-аудиту в Україні потрібно вирішити певне коло питань, які унеможливають чітке та узгоджене його виконання, автор [4] вважає і виокремлює такі ключові проблеми: співпраця суб'єктів ЗЕД та митних органів; спрямування пост-аудиту на використання людського фактору (тобто здійснення перевірки персоналом митних органів); недостатня матеріальна забезпеченість митного аудитора; досить часті правопорушення, що чинять суб'єкти бізнесу, які здійснюють зовнішньоекономічну діяльність в Україні.

Не менш вагомою є наявність такої проблеми як правильність визначення митної вартості, свідченням чого є зростання кількості судових спорів щодо вирішення даного питання. Це вимагає суттєвого реформування цього інституту за рахунок імплементації ефективних інструментів, які застосовуються в економічно розвинених країнах. Водночас постає потреба у перегляді підходів до оцінки митної вартості товарів, що використовуються в українській практиці та у застосуванні нових джерел цінової інформації, системи управління ризиками, взаємної адміністративної допомоги.

Для української практики в частині правильності визначення митної вартості характерною є не стільки відсутність повноважень митних органів порівнювати заявлену митну вартість з митними вартостями ідентичних або аналогічних товарів, з витратами на виробництво товарів, у тому числі сировини, матеріалів чи комплектуючих виробів, що входять до складу товарів, скільки існуючі механізми, способи та умови реалізації митними органами таких інструментів з огляду на об'єктивні причини, у тому числі – організаційного, фінансового та кадрового характеру. Наприклад, планування фінансування діяльності митних органів здійснюється без врахування потреби у закупівлі каталогів, в яких міститься цінова інформація та без врахування необхідності доступу до електронних каталогів чи сайтів. До того ж, останні, зазвичай, функціонують на платній основі. Проблема загострюється відсутністю ефективної системи прогнозованого, контрольованого організаційного процесу вчасного отримання від митних (чи інших) органів інших держав відповідей на запити щодо підтвердження автентичності документів, які подавалися декларантом при здійсненні митного контролю та митного оформлення товарів. Тоді як цей інструмент контролю правильності визначення митної вартості активно використовується у митних адміністраціях країн-членів Європейського союзу та інших країн-членів Світової організації торгівлі. Існування такого недоліку митного контролю створює передумови для зростання кількості несумлінних підприємців і подання ними до митного оформлення товарів за ціною, яка є в декілька разів нижчою від вартості сировини, з яких вони вироблені. У підсумку, це призводить до порушення балансу інтересів держави (захист економічних інтересів) та інтересів суб'єктів господарювання (забезпечення рівних умов ведення підприємницької діяльності).

Науковцями зазначається, що «нерідко товари на митну територію суміжних держав пропускаються із незаконним звільненням від митного контролю, без відображення в облікових документах митних органів суміжної сторони. Внаслідок цього при здійсненні взаємних звірок митні органи України не можуть одержати підтвердження факту ввезення вантажів на територію суміжної держави, а отже, з'являються підстави для виникнення сумнівів щодо дотримання вимог законодавства співробітниками митних органів» [2]. Вони доводять необхідність удосконалення системи управління ризиками та, безпосередньо, покращення експертної та аналітичної роботи з виявлення ризиків, а також розроблення методик виявлення ризиків. І така необхідність з кожним роком посилюється, вимагає впровадження інформаційних технологій, розробки нових програмних продуктів, які б сприяли удосконаленню митного контролю.

У цьому контексті при нагоді може стати Концепція кордонів SMART, що має за мету заохотити членів Всесвітньої митної організації зануритися у сферу технологій для пошуку рішень щодо полегшення руху людей, товарів, перевезень на кордонах, дотримуючись керівних принципів, а саме: безпечності, вимірності, автоматизації на основі управління ризиками та керованості технологіями [18; 19].

Проблемні аспекти здійснення митного контролю в Україні в умовах поглиблення глобалізаційних викликів і посилення процесів цифровізації, вимагають адаптації національного митного законодавства до митного законодавства Європейського союзу та охоплюють різні аспекти, які лежать в декількох площинах. З метою комплексного підходу до вирішення проблем, що назріли в митній сфері та знижують ефективність митного контролю, їх можна згрупувати за наступними напрямками забезпечення його здійснення, а саме: матеріально-технічне; організаційно-інституційне; кадрове; фінансово-економічне; інформаційне. Це дозволить сконцентрувати увагу на виробленні конкретних заходів щодо удосконалення митного контролю за виокремленими групами.

Варто зазначити, що основними завданнями сьогодення у митній сфері, наряду з дотриманням митних інтересів та забезпеченням митної безпеки і створенням сприятливих умов для розвитку зовнішньоекономічної діяльності, є: збереження належного балансу між митним контролем і спрощенням законної торгівлі, забезпечення реалізації державної політики у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування законодавства з питань державної митної справи, запобігання та протидія контрабанді, боротьба з порушеннями митних правил. У цьому контексті є сенс акцентувати увагу на необхідності перманентного удосконалення системи управління ризиками, що має об'єднувати як методологічні, так і організаційні, інституційні, інформаційні, матеріально-технічні та кадрові аспекти.

Вчені стверджують, що управління ризиками не слід розглядати як статичний процес, а більше як інтерактивний процес, процес в якому інформація постійно оновлюється та переглядається [5]. Погоджуючись з авторами, варто додати, що це ще й багатоітераційний процес, що вимагає злагодженості на всіх стадіях його здійснення.

В науковій літературі, акцентується увага на необхідності підвищення результативності використання технічних засобів, що дозволить отримати інформацію з різних джерел та на необхідності чіткого розмежування функцій і розробці методики координації та взаємодії зі спеціалістами різних державних органів та служб [6].

Поряд із зазначеним вище, має відбуватися посилення експертної та аналітичної роботи з виявлення ризиків та їхнього опрацювання. Водночас вбачається за доцільне здійснювати подальше впровадження інформаційних технологій, електронних сервісів, формування каналів обміну інформацією із зовнішнім середовищем на засадах застосування ІТ-систем, діджитал-технологій; підвищення прозорості інформаційної складової та оновлення техніко-технологічної складової; впровадження системи вертикальних та горизонтальних інформаційних взаємозв'язків.

Висновки та перспективи подальшого розвитку цього напрямку.

1. Доведено, що одним із ключових чинників реалізації ефективної моделі української митниці є повноцінний, однозначний та збалансований за формою, механізмами та способами реалізації митний контроль і, безпосередньо, одна з його ключових форм – митний пост-аудит, що дозволяє забезпечити максимально об'єктивну акцентованість здійснення митного контролю з метою спрощення митних процедур та його запровадження в Україні у відповідності до міжнародних стандартів і практик.

2. Виявлено, що станом на 2020 рік об'єктивною є необхідність перегляду положень Митного кодексу України щодо митного пост-аудиту та їх актуалізації з урахуванням положень асоціації України з Європейським союзом та необхідності адаптації національного митного законодавства до митного законодавства Європейського союзу, врахування відповідних рекомендацій і стандартів Всесвітньої митної організації та Світової організації торгівлі, які були сформовані протягом 2012–2020 років. Йдеться про викладення у новій редакції відповідної глави Митного кодексу України, якою регламентується здійснення митними органами пост-аудиту як форми митного контролю. Водночас, виявлені в процесі дослідження недоліки та проблемні аспекти здійснення митного контролю та, безпосередньо, митного пост-аудиту як форми митного контролю, які лежать у фінансово-економічній та законодавчо-нормативній площинах вимагають застосування комплексного підходу до їхнього усунення.

3. З огляду на вищезазначене, доцільною є розробка рекомендацій щодо усунення виявлених недоліків. У цьому контексті йдеться про необхідність:

- створення інформаційної бази щодо митної вартості товарів, які переміщуються через митний кордон України, на основі знеособленої інформації щодо експортно-імпорتنних операцій;
- лібералізації правил митного оформлення;
- підвищення прозорості та покращення автоматизації митних формальностей й уникнення суб'єктивних чинників;

- розмежування понять митного та податкового пост-аудиту (на законодавчому рівні), з точки зору об'єктів контролю (товарів та транспортних засобів і, відповідно, суб'єктів, які можуть бути об'єктами такого контролю);
 - законодавчого визначення сутності митного пост-аудиту, його способів, форм та механізму реалізації як форми митного контролю виключно Митним кодексом України, зі значним скороченням чи взагалі повною відмовою від використання «відсилочних» норм на положення Податкового кодексу України;
 - розробки та регламентації єдиного, прозорого та зрозумілого всім учасникам процесу механізму здійснення митного пост-аудиту як форми митного контролю з конкретними вимогами та алгоритмом дій з боку бізнесу й посадових осіб митниці;
 - визначення вичерпного переліку документів, які можуть вимагатися під час проведення пост-аудиту (документальних перевірок);
 - вдосконалення процедури контролю правильності визначення митної вартості, приведення її до міжнародних стандартів;
 - визначення на законодавчому рівні ключових понять у сфері митного контролю, наприклад «особи, які прямо або опосередковано приймають участь у здійсненні операцій з товарами» та «треті особи»;
 - акцентування на специфічних та унікальних для митниці об'єктах митного пост-аудиту, які є відмінними від контролю за дотриманням податкового законодавства, таких як здійснення контролю за дотримання заходів нетарифного регулювання, дотримання законодавства у сфері прав інтелектуальної власності, тощо;
 - визначення об'єктивного алгоритму здійснення митного пост-аудиту як форми митного контролю в частині його документування (ініціювання, проведення та оформлення результатів в залежності від наявності підтверджених або прогнозованих порушень, тощо);
 - максимальної адаптації положень національного законодавства, що визначає порядок здійснення митного пост-аудиту, з відповідними положеннями митного законодавства Європейського союзу (Митний кодекс Європейського союзу, імплементаційні регламенти Європейської Комісії, положення національного законодавства окремих країн Європейського союзу з питань здійснення митного пост-аудиту), також відповідних рекомендації та стандартів Світової організації торгівлі та Всесвітньої митної організації.
 - регулярного оприлюднення Держмитслужбою інформації, що стосується митної вартості товарів, які переміщуються через митний кордон України;
 - запобігання корупції у митній сфері та створення ефективної системи аналізу корупційних ризиків;
 - функціонування єдиної системи електронного документообігу між державними органами з метою пришвидшення процесу обміну інформацією;
 - перегляду системи управління ризиками та відкриття системи бізнес-аналітики;
 - запровадження та ефективної роботи порталу відкритих даних, автоматичних сервісів для класифікації та інтеграції з базами інших країн;
 - створення сприятливих умов для спрощення процедури перетину митного кордону й вдосконалення механізму визначення перевірки класифікації товарів і правил справляння митними органами податків та зборів при переміщенні товарів через митний кордон України.
- Реалізація запропонованих напрямів усунення виявлених проблем і недоліків здійснення митного контролю в Україні дозволить у перспективі спростити й прискорити митні формальності та забезпечити лібералізацію відносин між митницею та суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності, запровадити митний контроль в Україні відповідно до міжнародних стандартів і практик.
- Перспективою подальшого дослідження в цьому напрямку є оцінка ефективності митного контролю в Україні.

Література

1. Пашко П. В., Пашко Д. В. Митний аудиторський контроль як пріоритет у справі реформування митного адміністрування. *Реформування податкової системи України відповідно до європейських стандартів* : матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф., 22 грудня 2015 р. Ірпінь : НУДПСУ, 2015. С. 233–248. URL: <http://ndi-fp.nusta.edu.ua/report/communication/20160914114041.pdf> (дата звернення: 20.12.2019).

2. Дьяченко О. В., Вишинська Т. Л., Литвин С. М. Митний контроль як один із засобів виявлення правопорушень у сфері митного регулювання зовнішньої діяльності. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2016. № 2. Т. 1. С. 218–227. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchnu_ekon_2016_2%281%29_43 (дата звернення: 20.12.2019).
3. Фабіянська В. Ю., Блоха А. М. Український митний пост-аудит, наближення до європейських норм та стандартів. *Ефективна економіка*. 2015. № 4. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3988> (дата звернення: 20.12.2019).
4. Шереметинська О. В., Кравець Ю. Т. Особливості проведення митного пост-аудиту в Україні. *Ефективна економіка*. 2016. № 3. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4829> (дата звернення: 20.12.2019).
5. Drobot E. V., Klevleeva A. R., Afonin P. N. & Gamidullaev S. N. Risk management in customs control. *Economy of region*. 2017. Vol. 13. Issue 2. Pp. 551–558. DOI: 10.17059/2017-2-19.
6. Ibragimov Z., Kapsalyamov K., Kapsalyamova S. Problems of organizational-tactical activity of customs authorities in combating economic smuggling on transport. *Procedia Computer Science*. 2019. Vol. 149. Pp. 491–499. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877050919301759> (accessed 10 January 2020).
7. *Doing Business 2020. Comparing Business Regulation in 190 Economies 2020* / World Bank Group. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/32436/9781464814402.pdf> (accessed 27 December 2019).
8. *Митний кодекс України* : Закон, Кодекс України № 4495-VI від 13.03.2012 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text> (дата звернення: 27.12.2019).
9. *International Convention on the simplification and harmonization of customs procedures*. URL: http://www.wcoomd.org/en/topics/facilitation/instrument-and-tools/conventions/pf_revised_kyoto_conv/kyoto_new.aspx (accessed 27 December 2019).
10. *Customs Code of the EAEU*. URL: http://www.eurasiancommission.org/ru/act/tam_sotr/dep_tamoj_zak/SiteAssets/Customs%20Code%20of%20the%20EAEU.pdf (accessed 27 December 2019).
11. *The Union Customs Code*. URL: https://ec.europa.eu/taxation_customs/business/union-customs-code_en (accessed 27 December 2019).
12. *Звітність / Державна казначейська служба України* : сайт. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu> (дата звернення: 10.01.2020).
13. *Державна митна служба України* : сайт. URL: <https://customs.gov.ua> (дата звернення: 10.01.2020).
14. *Аналіз обсягів контрабанди в Україні : обсяги, прямі та непрямі втрати бюджету та економіки*. URL: <https://www.twirpx.com/file/2886590> (дата звернення: 20.12.2019).
15. Онлайн-система скарг на роботу митниці / Державна митна служба України. URL: https://bi.customs.gov.ua/prod/extensions/NC_Complaints/index.html#/analytics (дата звернення: 10.01.2020).
16. Клименко Ю. Ю. Митний пост-аудит в Україні : теорія та практика застосування. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Вип. 3. Том 1. С. 161–166. URL: http://nvppr.in.ua/vip/2019/3/tom_1/29.pdf (дата звернення: 10.01.2020).
17. *Перспективи митного пост-аудиту в Україні*. URL: <https://nv.ua/ukr/biz/experts/perspektivi-mitnogo-postauditu-v-ukrajini-2497492.html> (дата звернення: 20.12.2019).
18. *World Customs Organization* : website. URL: <http://www.wcoomd.org> (accessed 10 January 2020).
19. *Message from the World Customs Organization – International Customs Day 2019*. URL: <http://www.wcoomd.org/en/media/newsroom/2019/january/message-from-the-world-customs-organization-international-customs-day-2019.aspx> (accessed 10 January 2020).

References

1. Pashko, P. V., Pashko, D. V. (2015). Mytnyi audytorskyi kontrol yak prioritytet u spravi reformuvannya mytnoho administruvannya [*Customs audit control as a priority in the reform of customs administration*]. Reformuvannya podatkovoi systemy Ukrainy vidpovidno do yevropejskykh standartiv – Reforming the tax system of Ukraine in accordance with European standards: Proceedings of VII International Scientific and Practical Conference, December 22, 2015. Irpin: NUDPSU, 233–248. Retrieved from: <http://ndi-fp.nusta.edu.ua/report/communication/20160914114041.pdf> (accessed 20 December 2019) [in Ukrainian]
2. Diachenko, O. V., Vyshynska, T. L. & Lytvyn, S. M. (2016). Mytnyi kontrol yak odyin iz zasobiv vyjavlennia pravoporushen u sferi mytnoho rehuliuвання zovnishnoi diialnosti [*Customs control as one of*

the means of detecting offenses in the field of customs regulation of foreign activity]. Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu – Bulletin of Khmelnytskyi National University, 2 (1), 218–227. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchnu_ekon_2016_2%281%29_43 (accessed 20 December 2019) [in Ukrainian]

3. Fabiianska, V. Yu., Blokha, A. M. (2015). Ukrainyskyi mytnyi post-audyт, nablyzhennia do yevropeyskykh norm ta standartiv [*Ukrainian customs post-audit, approximation to European norms and standards*]. Efektyvna ekonomika – Efficient economy, 4. Retrieved from: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3988> (accessed 20 December 2019) [in Ukrainian]

4. Sheremetynska, O. V., Kravets, Yu. T. (2016). Osoblyvosti provedennia mytnoho post-audyту v Ukraini [*Peculiarities of customs post-audit in Ukraine*]. Efektyvna ekonomika – Efficient economy, 3. Retrieved from: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4829> (accessed 20 December 2019) [in Ukrainian]

5. Drobot, E. V., Klevleeva, A. R., Afonin, P. N. & Gamidullaev, S. N. (2017). Risk management in customs control. Ekonomika regiona [*Economy of Region*], 13 (2), 551–558. DOI: 10.17059/2017-2-19.

6. Ibragimov, Z., Kapsalyamov, K., Kapsalyamova, S. (2019). Problems of organizational-tactical activity of customs authorities in combating economic smuggling on transport. *Procedia Computer Science*, 149, 491–499. Retrieved from: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877050919301759> (accessed 10 January 2020).

7. *Doing Business 2020. Comparing Business Regulation in 190 Economies 2020*. Retrieved from: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/32436/9781464814402.pdf> (accessed 27 December 2019).

8. *Mytnyi kodeks Ukrainy: Zakon, Kodeks Ukrainy, No. 4495-VI, 13.03.2012* [*Customs Code of Ukraine: Law of Ukraine, No. 4495-VI, 13.03.2012*]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text> (accessed 27 December 2019) [in Ukrainian]

9. *International Convention on the simplification and harmonization of customs procedures*. Retrieved from: http://www.wcoomd.org/en/topics/facilitation/instrument-and-tools/conventions/pf_revised_kyoto_conv/kyoto_new.aspx (accessed 27 December 2019).

10. *Customs Code of the EAEU*. Retrieved from: http://www.eurasiancommission.org/ru/act/tam_sotr_dep_tamoj_zak/SiteAssets/Customs%20Code%20of%20the%20EAEU.pdf (accessed 27 December 2019).

11. *The Union Customs Code*. Retrieved from: https://ec.europa.eu/taxation_customs/business/union-customs-code_en (accessed 27 December 2019).

12. Zvitnist [*Accounting*]. Derzhavna Kaznacheiska sluzhba Ukrainy: sait – State Treasury Service of Ukraine: website. Retrieved from: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu> (accessed 10 January 2020) [in Ukrainian]

13. Derzhavna mytna sluzhba Ukrainy: sait [*State Customs Service of Ukraine: website*]. Retrieved from: <https://customs.gov.ua> (accessed 10 January 2020) [in Ukrainian]

14. Analiz obsiahiv kontrabandy v Ukraini: obsiahy, priami ta nepriami vtraty biudzhetu ta ekonomiky [*Analysis of the volume of smuggling in Ukraine: volumes, direct and indirect losses of the budget and the economy*]. Retrieved from: <https://www.twirpx.com/file/2886590> (accessed 20 December 2019) [in Ukrainian]

15. Onlain-systema skarh na robotu mytnytsi [*Online system of complaints about the work of customs*]. Derzhavna mytna sluzhba Ukrainy – State Customs Service of Ukraine. Retrieved from: https://bi.customs.gov.ua/prod/extensions/NC_Complaints/index.html#/analytics (accessed 10 January 2020) [in Ukrainian]

16. Klymenko, Yu. Yu. (2019). Mytnyi post-audyт v Ukraini: teoriia ta praktyka zastosuvannia [*Customs post-audit in Ukraine: theory and practice of application*]. Naukovyi visnyk publicnoho ta pryvatnoho prava – Scientific bulletin of public and private law, 3, 1, 161–166. Retrieved from: http://nvppp.in.ua/vip/2019/3/tom_1/29.pdf (accessed 10 January 2020) [in Ukrainian]

17. Perspektyvy mytnoho post-audyту v Ukraini [*Prospects for customs post-audit in Ukraine*]. Retrieved from: <https://nv.ua/ukr/biz/experts/perspektivi-mitnogo-postaudituv-ukrajini-2497492.html> (accessed 20 December 2019) [in Ukrainian]

18. *World Customs Organization: website*. Retrieved from: <http://www.wcoomd.org> (accessed 10 January 2020).

19. *Message from the World Customs Organization – International Customs Day 2019*. Retrieved from: <http://www.wcoomd.org/en/media/newsroom/2019/january/message-from-the-world-customs-organization-international-customs-day-2019.aspx> (accessed 10 January 2020).

Гончаренко Анастасія,
аспірантка кафедри банківської справи,
Одеський національний економічний університет, м. Одеса, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9232-4384>
ovsanikn@gmail.com

ОЦІНКА КОНКУРЕНТНОГО СЕРЕДОВИЩА НА РИНКУ P2P-КРЕДИТУВАННЯ

Об'єкт дослідження. Об'єктом дослідження є ринок кредитних послуг, які здійснюються із використанням технології реєр-to-реєр (P2P). Ураховуючи інноваційність цієї діяльності, одним з найбільш проблемних місць є недостатня кількість розробок стосовно кількісної оцінки масштабів загрози з боку нових учасників кредитного ринку.

Методологія. Інформаційною базою дослідження стали наукові публікації та звіти міжнародних організацій, присвячені проблемам пошуку ресурсів та здійснення P2P-кредитування, а також статистичні дані інтернет-ресурсів стосовно обсягів діяльності FinTech-фірм на окремих сегментах ринку. Використані такі методи дослідження: наукова абстракція, індукція та дедукція, аналіз та синтез (при уточненні категоріального апарату дослідження та визначенні об'єкту аналізу); розрахунок показників ринкової концентрації (при оцінці конкурентного середовища галузі P2P-кредитування).

Результати. На підставі теоретичних узагальнень в статті запропоновано визначення Fintech P2P-кредитування та охарактеризовано основні бізнес-моделі його здійснення. Проведено оцінку конкурентного середовища на ринку P2P-кредитування: встановлено високий рівень концентрації ринку, фокусування Fintech-фірм на певних сегментах та диференціацію кредитних продуктів. Здійснено порівняння обсягів діяльності традиційних банків (на прикладі Citi Group) та електронних кредитних платформ. Визначені конкурентні переваги банків та Fintech-фірм. Доведено необхідність кооперації основних учасників ринку фінансових послуг.

Наукова новизна. У статті удосконалені науково-методичні підходи щодо оцінки концентрації та конкуренції на ринку P2P-кредитування.

Практична та (або) теоретична значущість. Практична значущість дослідження полягає у розробленні рекомендацій щодо подальшої кооперації традиційних банків та Fintech-компаній. Впровадження сформульованих пропозицій сприятиме виробленню найбільш оптимальних форм кооперації банків та Fintech-компаній.

Ключові слова: банк, конкуренція, концентрація, конкурентне середовище, позичка, фінансові технології, P2P-кредитування.

Honcharenko Anastasiia,
Postgraduate Student, Department of Banking,
Odessa National Economic University, Odessa, Ukraine
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9232-4384>
ovsanikn@gmail.com

COMPETITIVE ENVIRONMENT ASSESSMENT IN THE P2P-CREDIT MARKET

Object of study. The object of the study is the market of credit services which are carried out using peer-to-peer (P2P) technology. Given the innovative nature of this activity, one of the most problematic areas is the lack of development to quantify the scale of the threat from new entrants to the credit market.

Methodology. The information base of the research have been scientific publications and reports of international organizations on the problems of finding resources and the implementation of P2P-lending, as well as statistics of Internet resources on the volume of FinTech-firms in certain market segments. The following research methods have been used: scientific abstraction, induction and deduction, analysis and synthesis (when specifying the categorical apparatus of research and determining the object of analysis); calculation of market concentration indicators (when assessing the competitive environment of the P2P lending industry).

Results. Based on theoretical generalizations, the definition of Fintech P2P-lending has been proposed as well as the main business models of its implementation have been described in the article. The competitive environment in the P2P-lending market such as a high level of market concentration has been assessed as well as focus of Fintech-firms on certain segments and differentiation of credit products have been established. The scope of activity of traditional banks (on the example of CitiGroup) and electronic credit platforms has been compared. The competitive advantages of banks and Fintech-firms have been determined. The necessity of cooperation of the main participants of the financial services market has been proved.

Scientific novelty. The scientific and methodological approaches to assessing the concentration and competition in the market of P2P lending have been improved in the article.

Theoretical and practical significance. The practical significance of the study is to develop recommendations for further cooperation between traditional banks and Fintech companies. The implementation of the formulated proposals will contribute to the development of the most optimal forms of cooperation between banks and Fintech companies.

Keywords: bank, competition, concentration, competitive environment, loan, financial technologies, P2P-lending.

Гончаренко Анастасія,
аспірантка кафедри банківського дела,
Одеський національний економічний університет, м. Одеса, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9232-4384>
ovsanikn@gmail.com

ОЦЕНКА КОНКУРЕНТНОЙ СРЕДЫ НА РЫНКЕ P2P-КРЕДИТОВАНИЯ

Объект исследования. Объектом исследования является рынок кредитных услуг, осуществляемых с использованием технологии peer-to-peer (P2P). Учитывая инновационность этой деятельности, одним из самых проблемных мест является недостаточное количество разработок по количественной оценке масштабов угрозы со стороны новых участников кредитного рынка.

Методология. Информационной базой исследования стали научные публикации и отчеты международных организаций, посвященные проблемам поиска ресурсов и осуществления P2P-кредитования, а также статистические данные интернет-ресурсов относительно объемов деятельности FinTech-фирм на отдельных сегментах рынка. Используются следующие методы исследования: научная абстракция, индукция и дедукция, анализ и синтез (при уточнении категориального аппарата исследования и определении объекта анализа) расчет показателей рыночной концентрации (при оценке конкурентной среды отрасли P2P-кредитования).

Результаты. На основании теоретических обобщений в статье предложено определение Fintech P2P-кредитования и охарактеризованы основные бизнес-модели его осуществления. Проведена оценка конкурентной среды на рынке P2P-кредитования: установлен высокий уровень концентрации рынка, фокусирование Fintech-фирм на определенных сегментах и дифференциация кредитных продуктов. Проведено сравнение объемов деятельности традиционных банков (на примере Citi Group) и электронных кредитных платформ. Определены конкурентные преимущества банков и Fintech-фирм. Доказана необходимость кооперации основных участников рынка финансовых услуг.

Научная новизна. В статье усовершенствованы научно-методические подходы к оценке концентрации и конкуренции на рынке P2P-кредитования.

Практическая и (или) теоретическая значимость. Практическая значимость исследования заключается в разработке рекомендаций по дальнейшей кооперации традиционных банков и Fintech-компаний. Внедрение сформулированных предложений будет способствовать выработке наиболее оптимальных форм коопераций банков и Fintech-компаний.

Ключевые слова: банк, конкуренция, концентрация, конкурентная среда, ссуда, финансовые технологии, P2P-кредитования.

DOI: 10.32680/2409-9260-2020-1-2-274-275-93-104

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Стрімкий розвиток цифрових технологій створив підґрунтя для низки суттєвих інновацій у сфері фінансів, виокремивши в архітектурі світової фінансової системи новий сегмент, який отримав назву «фінансові технології» або «Fintech». Зазначимо, що на сьогодні у науковій літературі ще не сформовано єдиного підходу до визначення поняття Fintech, однак переважно під «Fintech» розуміють надання фінансових послуг небанківськими інститутами, які зазвичай відносяться до IT-сектору. За дослідженнями Банку міжнародних розрахунків інтереси представників Fintech зосередженні у напрямку традиційно банківських видів діяльності, а саме розрахункових сервісів (41% від усіх реалізованих у світі проектів), сервісів з організації кредитування та управління капіталом (18% проектів) [1]. При цьому інновації, пов'язані з організацією кредитування, поступово виокремлюються у окремий напрям розвитку, який отримав назву Fintech-кредитування. Вагомою складовою Fintech-кредитування є peer-to-peer або P2P-кредитування. Оскільки кредитування чи не найважливішим напрямом банківського бізнесу, оцінка конкуренції для банків з боку Fintech-фірм зумовлює актуальність проведеного дослідження та його новизну.

Об'єкт дослідження та аналіз існуючих рішень проблем.

Об'єктом дослідження є ринок кредитних послуг, які здійснюються із використанням технології peer-to-peer (P2P). Ураховуючи інноваційність цієї діяльності, одним з найбільш

проблемних місць є недостатня кількість розробок стосовно кількісної оцінки масштабів загрози з боку нових учасників кредитного ринку.

З метою розробки рекомендацій щодо розвитку діяльності банків на ринку P2P-кредитування досліджено проблеми розвитку Fintech в цілому та P2P-кредитування зокрема. Так, у науковій праці [2, с. 585–586] розглядаються питання розвитку Fintech-фірм та загрози втрати конкурентних позицій банками внаслідок цього розвитку; також у статті обґрунтовано необхідність та можливі напрями розвитку партнерства між FinTech-фірмами та традиційними банками. Є низка досліджень, які присвячені розгляду технології здійснення P2P-кредитування: у праці [3, с. 94] визначені особливості технологій рівноправного кредитування та перспективи розвитку в Україні; у дослідженні [4, с. 318–319] крім того, при визначенні перспектив розвитку P2P-кредитування особливу увагу приділено взаємодії банків та Fintech-фірм. Праці зарубіжних науковців стосуються вивчення технологій та моделей здійснення P2P-кредитування [5, с. 35], а також специфіки прояву кредитних ризиків, асиметрії інформації та напрямів щодо їхньої мінімізації [6, с. 7]. Варто відмітити наявність досліджень регіональних ринків P2P-кредитування [7; 8] та ефективності цього напрямку діяльності [8, с. 12]. Отже досліджувані в статті питання набувають особливої значущості в умовах розвитку цифровізації економічних процесів.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми.

За результатами проведеного аналізу літературних джерел можна констатувати відсутність досліджень, присвячених кількісній оцінці концентрації та конкуренції на ринку P2P-кредитування. Тому вважаємо, що питання виявлення загроз втрати конкурентних переваг традиційними банками, потребують подальшого розвитку. Зокрема необхідно удосконалити науково-методичні підходи щодо оцінки концентрації та конкуренції на ринку P2P-кредитування.

Формулювання мети статті та завдань дослідження.

Метою статті є оцінка конкурентного середовища, зокрема конкурентних переваг та загроз традиційних банків на ринку P2P-кредитування. Розкриттю мети сприяє вирішення наступних завдань:

1. Надати визначення поняття «P2P-кредитування».
2. Охарактеризувати основні бізнес-моделі здійснення P2P-кредитування.
3. Оцінити конкуренцію на ринку P2P-кредитування на засадах використання традиційних інструментів вимірювання ринкової концентрації.
4. Порівняти масштабів діяльності FinTech-фірм та банків.
5. Розробити перспективні напрями розвитку діяльності для традиційних банків.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням здобутих наукових результатів.

В цілому Fintech-кредитування визначається як кредитна діяльність, яка здійснюється небанківськими інституціями із використанням електронних (он-лайн) кредитних платформ або майданчиків. Порівняно з традиційним банківським кредитуванням, Fintech-кредитування вирізняється значною цифровізацією процесів та спеціалізацією кредитних платформ, що призводить до зменшення трансакційних витрат та підвищення зручності для кінцевих користувачів. Як альтернативне джерело фінансування його розвиток сприяє підвищенню ефективності фінансового посередництва, збільшує можливості та доступ до кредитів та інвестицій для малозабезпечених верств населення або малих підприємств. Водночас запровадження таких інноваційних моделей кредитування генерує й низку проблемних питань щодо подальшого розвитку кредитного ринку, його впливу на традиційне банківське кредитування, породжує невизначеність щодо можливого впливу на фінансову стабільність, оскільки саме ризики, пов'язані з кредитною діяльністю, генерують найбільші загрози стабільному функціонуванню фінансової системи.

Електронні платформи з кредитування можуть значно відрізнитися в дизайні та методології взаємодії між позичальниками та інвесторами, але їх поєднує те, що всі вони використовують цифрові технології та інновації, спрямовані на те, щоб повністю перевести в інтернет-мережу усі процеси, пов'язані із обробкою інформації та взаємодією з клієнтами.

Однією з найбільш поширених у світі моделей організації діяльності кредитних платформ є традиційна або однорангова модель P2P-кредитування, яка забезпечує стандартизований процес надання позики та полегшує пряме узгодження та здійснення операцій між позичальниками та кредиторами (інвесторами). Її характерною ознакою є те, що саме кредитор, а не оператор платформи, приймає на себе усі ризики, пов'язані із наданням кредиту.

У зв'язку з цим виникає необхідність визначення поняття «P2P-кредитування».

Зарубіжні науковці в статті [5, с. 31] зазначають, що «фінансовий обмін, що відбувається безпосередньо між фізичними особами без прямого посередництва традиційної фінансової установи». В цілому, це визначення відповідає суті терміну P2P-кредитування. Схожим чином у роботі [3, с. 94] узагальнюється, що «при P2P-кредитуванні в кредитні взаємини вступають рівноправні сторони і укладають договір один з одним з приводу позикової вартості за допомогою посередника – мікрофінансової організації чи банку». У дослідженні [4, с. 316] також наводиться дуже подібне визначення: «P2P-кредитування (рівноправне кредитування) – спосіб позики грошей жодним чином не пов'язаним між собою особам чи «рівноправним сторонам» без залучення традиційного фінансового посередника, як то банку чи іншого звичайного фінансового інституту»; однак автор далі уточнює, що «позики надаються онлайн на веб-сайтах спеціальних кредитних організацій через різноманітні платформи кредитування та інструменти перевірки кредитоспроможності. Більшість таких кредитів відносяться до незабезпечених особистих позик, тобто позичальники не надають заставу за отриманими кредитами». Необхідно зауважити, що поряд із поняттям P2P-кредитування використовується й термін «Fintech-кредитування», під яким варто розуміти «кредитну діяльність, що здійснюється із використанням електронних платформ» [1].

Узагальнюючи наведені вище визначення, можна запропонувати наступну дефініцію: Fintech P2P-кредитування – це фінансовий обмін, що відбувається безпосередньо між фізичними особами із використанням потужностей електронних платформ (майданчиків) та передбачає застосування низки фінансових технологій (передусім технології BigData).

Варто зауважити, що існують різні підходи до організації Fintech P2P-кредитування. Аналіз літературних джерел з цього питання дозволив виділити такі бізнес-моделі здійснення Fintech P2P-кредитування (рис. 1).

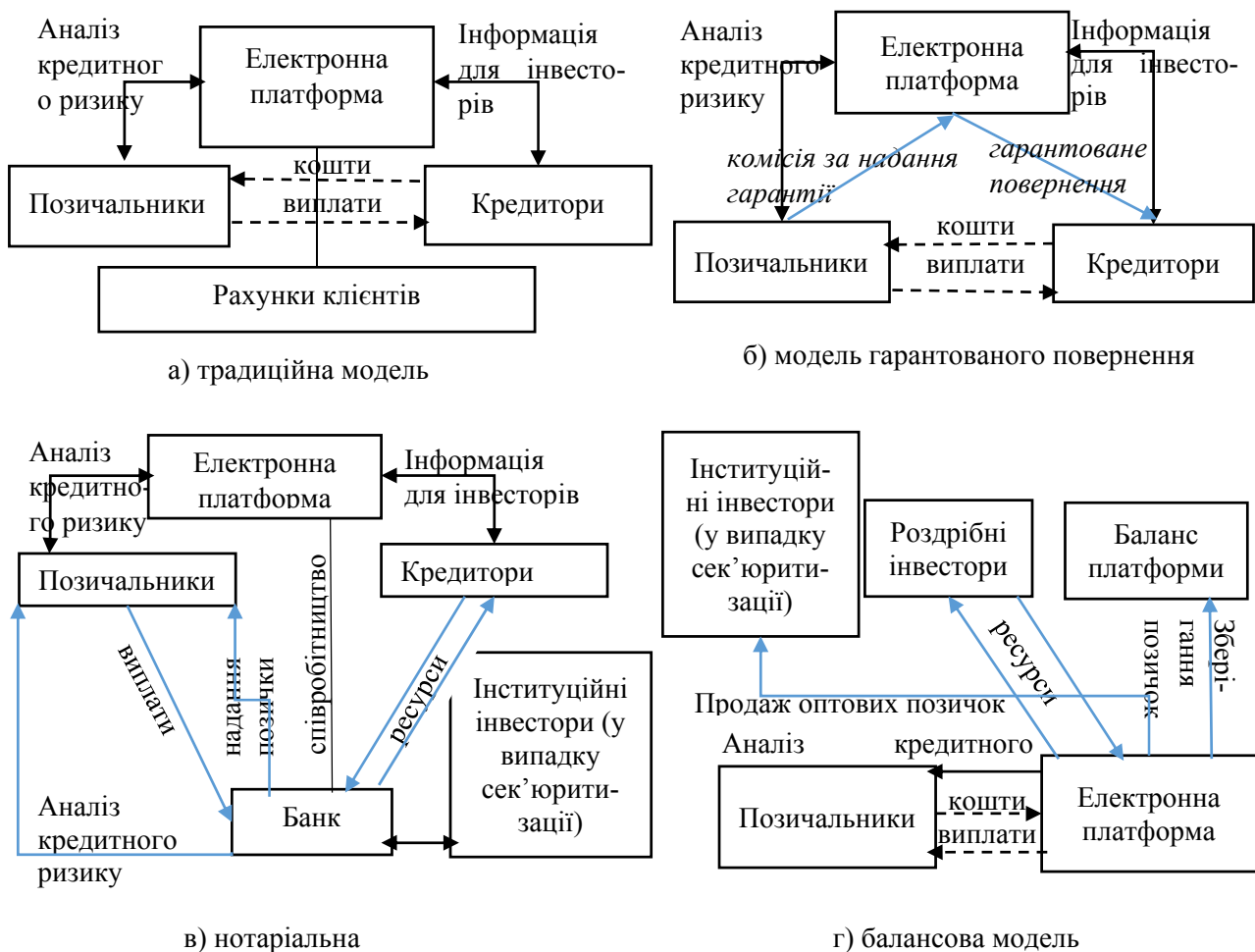

Рис. 1. Бізнес-моделі здійснення Fintech P2P-кредитування

Джерело: складено автором на основі [1]

Як свідчать дані рис. 1, здійснення Fintech P2P-кредитування може відбуватися як за участі банків, так і без них. Традиційна модель здійснення Fintech P2P-кредитування полягає у створенні інтернет-ринку, який дозволяє кредиторам здійснювати торгівлю безпосередньо з позичальниками (ринки платформ).

Для підвищення якості інформації, яку отримують кредитори (інвестори) та позичальники при виборі окремих позик, більшість платформ надає додаткові послуги, такі як оцінка позичальників та модель ціноутворення на позики. Оцінка кредитоспроможності позичальників зазвичай повідомляється у вигляді кредитного рейтингу позичальника, який може бути використаний для встановлення процентної ставки за кредитом. Деякі платформи пропонують більш ринкові механізми ціноутворення, такі як аукціони. Проте, дедалі все більше відомих платформ у світі пропонують своїм клієнтам фіксовані ціни – спред або процентні ставки.

Окрему увагу кредитні платформи надають управлінню ризиками та заохочують кредиторів (інвесторів) до їх розподілу. Так, інвестори можуть розподілити свої інвестиції по кількох позиках та пропонують автоматично формувати портфелі позик на основі визначених критеріїв ризику. Так, 95% користувачів P2P-платформ в США і 75% в Європі використовують процес автоматичного вибору портфелю позик. Така пропозиція – структуризації інвестицій у диверсифікований кредитний пул – стає дедалі поширеною в багатьох країнах світу, що окрім диверсифікації ризиків сприяє рекламі як цільових проєктів, так й доходів, які отримують користувачі зазначених кредитних платформ.

Отримує поширення така послуга кредитних платформ як частковий захист від дефолту кредиту. Наприклад, платформи в декількох країнах підтримують резервний фонд, призначений для виконання платежів інвесторам, якщо позичальник не виконає своїх зобов'язань. Саме тому на ринку функціонує модель гарантованого повернення, у якій оператор платформи гарантує основну суму та / або відсотки за кредитами позичальників [1; 5, с. 39].

Під час використанні нотаріальної моделі здійснення Fintech P2P-кредитування електронна платформа також виконує функцію співставлення позичальника та кредитора, однак надає позичку безпосередньо банку. Використання такої моделі забезпечує більшу надійність діяльності Fintech-фірми та використовується в країнах, де діяльність кредитних установ жорстко контролюється (наприклад, у Німеччині) [1]. У Сполучених Штатах Америки деякі FinTech-фірми співпрацюють з банками для використання статусу цієї установи при наданні позик на національному рівні без отримання окремих державних ліцензій. Банк-емітент створює позики позичальникам, які застосовуються на веб-платформі. Згодом позики зберігаються депозитарною організацією-емітентом на один-два дні, а потім купуються кредитором платформи або безпосередньо інвестором через кредитора платформи.

Балансова модель функціонує подібно до традиційно, однак P2P-платформи створюють і зберігають позики на власному балансі. Така модель ринку P2P-кредитування діє в Австралії та Канаді, проте найбільші обсяги позик надані за такою моделлю в США.

За результатами аналізу існуючих бізнес-моделей здійснення Fintech P2P-кредитування можна дійти висновку, що нині життєздатними є моделі, як із залученням до кредитного процесу банків, так і без них. Водночас бізнес-моделі, де одним із суб'єктів є традиційний банк, вважаються більш надійними та застосовуються в країнах із більш жорсткими вимогами у сфері банківського кредитування. Оцінюючи ринок P2P-кредитування необхідно зазначити, що, крім бізнес-моделей, цей напрям банківської діяльності характеризується також диференціацією умов (табл. 1).

Відмітимо, що P2P-платформа «Upstart» була заснована у 2012 р. Д. Джіраундом, разом із Полом Гу та Анною М. Кредитоспроможність на базі цієї платформи визначається низкою факторів, які виходять за рамки балів FICO, таких як школа, навчальні заклади, сфера навчання та досвід роботи. Компанія «Upstart» пропонує позики, починаючи з мінімальної суми від 1000 доларів до максимуму 50 000 доларів за річною процентною ставкою (APR), починаючи з 8,85%. «Upstart» пропонує позики майже на будь-які потреби (повернення студентської позики, придбання автомобіля, сплату медичних рахунків або для підтримки бізнесу). Необхідно зазначити, що обсяги діяльності «Upstart» постійно зростають, а цільовою аудиторією є клієнти 20-ті та 30-ті років, які не мають тривалої кредитної історії, що ускладнює отримання позики за загальноприйнятими критеріями, проте мають потенціал для виконання зобов'язань.

P2P майданчик «Funding Circle» орієнтований виключно на малий бізнес у США та Великобританії. На сьогоднішній день на P2P майданчик «Funding Circle» забезпечено надання позик у сумі 5 млрд. доларів приблизно 40000 компаніям малого та середнього бізнесу в усьому світі. Компанія зростає, а серед її інвесторів – уряд Великобританії. Діапазон суми кредитів складає 25000

500000 доларів, а строк – максимум 5 років; цільове спрямування: розширення діяльності, купівля нового обладнання, наймання більшої кількості людей або запуск інноваційних напрямів діяльності.

Таблиця 1

Умови FinTech P2P-кредитування основних учасників ринку (кінець лютого 2020 р.)

P2P платформа	Кредитування фізичних осіб, дол. США		Кредити малому та середньому бізнесу, дол. США		Діапазон процентних ставок, %		Цільовий сегмент (-и) та оцінка кредитних продуктів
	Мін	Мах	Мін	Мах	Мін	Мах	
Upstart	1000	50000	1000	50000	8,85	н.д.	Фізичні особи, висока диференціація продуктів
Funding Circle			2 000	500000	н.д.	н.д.	Малий бізнес, висока диференціація продуктів
Prosper Marketplace	2000			40000	5,99	36	Фізичні особи, малий та середній бізнес, висока диференціація продуктів
CircleBack Lending	100			5000	6,66	36	
Peerform	4000			25000	5,99	29,99	Фізичні особи, висока диференціація продуктів
Lending Club	1000	40000	15000	300000	н.д.	н.д.	Фізичні особи, малий та середній бізнес, висока диференціація продуктів

Джерело: складено автором за даними [10]

Компанія «Prosper Marketplace, Inc.» була першою в США на ринку кредитних послуг, що займаються P2P програмами. Обсяги діяльності платформи надзвичайно зросли з моменту створення: нині кількість учасників налічує 810000 осіб та фінансується понад 12 млрд. дол. США позик.

«Prosper Marketplace, Inc.» пропонує широкий спектр позичок: «консолідація боргів», «благоустрій житла», «кредити на транспортні засоби», «кредити для малого бізнесу», «на дитину та усиновлення», «фінансування весілля», «особливі випадки» та інші. Ці позики пропонуються в сумі від 2000 до 40000 доларів на до 5 років. Кредитні ставки коливаються в досить широкому діапазоні: від 5,99% до 36% річних. Мінімальна сума вкладень для кредиторів «Prosper Marketplace, Inc.» складає 25 доларів. Компанія «CircleBack Lending» пропонує диференційований продуктивний ряд у сфері кредитування. Розмір позички фізичним особам на споживчі потреби коливається в діапазоні від 1000 до 35000 дол. США; позички «до зарплати» – від 100 до 1000 дол. США. Ставка складає від 6,63% до 36%, а фактична ставка, яку отримує позичальник, залежить від оборотів за рахунком, суми позички, строку користування та цілі кредиту та історії, а також від фінансового стану позичальника. «CircleBack Lending» пропонує споживчі позички для різних цілей: «рефінансування кредитних карток», «консолідація боргу», «позики на благоустрій будинку», «медичні витрати», «автокредити», «весільні позики», «позики на обручку», «позики на малий бізнес», «позики на переїзд», «на відпустку», «зелені позики», «позики на мотоцикли». Варто зауважити, що компанія «CircleBack» надає малому бізнесу позички як фізичним особам, а не як бізнесу.

Компанія «Peerform», заснована в 2010 р. керівниками Уолл-стріт, також входить до лідерів ринку FinTech P2P-кредитування. Платформа надає трирічні позики в діапазоні від 4000 до 25000 дол. США, а річна процентна ставка становить від 5,99% до 29,99%. Фахівці «Peerform» вважають оцінку FICO недостатньо ефективною, тому доповнюють аналіз власною методикою оцінки кредитоспроможності позичальника. «Peerform» пропонує такі позички фізичним особам: «консолідація боргів», «весільні позики», «благоустрій будинку», «медичні витрати», «переїзд», «придбання автомобіля».

Компанія «Lending Club Corp.» заснована в 2007 р. Р. Лапланшем, є чи не найпотужнішим учасником ринку FinTech P2P-кредитування: загальна сума кредитів, виданих станом на березень 2020 р., становила 59608013016 дол. США. «Lending Club Corp.» пропонує диференційований набір продуктів на таких сегментах ринку: особисті фінанси (консолідація боргу, погашення боргу за кредитними картками, покращення житлових умов та консолідація боргу), бізнес-кредити, а також інвестиційні кредити. Мінімальна пропонована сума кредиту становить 1000 дол. США (15000 дол. США для бізнесу), максимум до 40000 дол. США (300000 дол. США для бізнесу). «Lending Club Corp.» стала першою публічно проданою в Інтернеті кредитною компанією, що займається FinTech

P2P-кредитуванням, з її успішним первинним публічним розміщенням акцій (IPO) в NYSE в грудні 2014 р. На сьогоднішній день ринкова капіталізація компанії складає 1885 млрд. дол. США.

Зауважимо, що Fintech-кредитування набуває швидкого розвитку у всьому світі, але його зростання є досить нерівномірним. Дослідження свідчать, що розмір ринку Fintech-кредитування залежить від економічного розвитку країни, структури фінансового ринку, зокрема розвитку банківської системи. Так, чим менш розвинутою та конкурентоспроможною є банківська система, чим більш жорсткими є підходи до її регулювання, тим більш стрімким є розвиток та обсяги сегменту Fintech-кредитування.

Зі зростанням популярності платформ P2P-кредитування зростає конкуренція та кредитні продукти. Хоча ці торгові майданчики діють за тим самим основним принципом, вони різняться з точки зору структурування позички: кредитної ставки, суми та строків, а також цільового використання. Окремі компанії сфокусовані на кредитуванні фізичних осіб, інші своїм цільовим ринковим сегментом вбачають студентів та молодих професіоналів; також існують компанії, які здійснюють FinTech P2P-кредитування виключно на потреби бізнесу.

Незважаючи на відсутність повних статистичних даних, з'являються Інтернет-ресурси, де є агреговані дані щодо показників діяльності компаній у сфері FinTech P2P-кредитування. Нижче наведено наявні показники діяльності найбільших P2P-платформ (табл. 2).

Таблиця 2

Основні показники ресурсних і кредитних P2P платформ станом на кінець лютого 2020 р.

Валюта	Євро	Долари США	Фунти стерлінги
Кількість платформ, од.	48	4	15,00
Сума позичок, млн., усього	8 865	74 390	16 865
В т.ч.:			
Останні 3 міс.	1450	4458	1053
Останній міс.	499	1489	344
Приріст, % за ост. міс. (порівняно із загальною сумою)	5,96	2,04	2,08
Приріст, % за ост. міс. (порівняно із середнім значенням за останні 3 міс.)	3,24	0,20	-1,99

Джерело: складено автором за даними [11]

Як свідчать дані табл. 2, сегмент P2P платформ для кредитування стрімко розвивається – динаміка за місяць складає від 2 до 6%. Найбільші суми характеризують діяльність платформ, які працюють у доларах США. Уточнити показники ринку P2P кредитування дозволяють дані рис. 2. Варто додати, що у представленому дослідженні вимірювання концентрації здійснено за показником граничної частки ринку (частка лідеру ринку) та з використанням індексу Херфіндаля-Хіршмана (сума квадратів ринкових часток учасників).

Найпоширенішим коефіцієнтом оцінки концентрації ринку є індекс Херфіндаля-Хіршмана (ННІ) (10) (формула 1) та індекс концентрації CR_n для n фірм – сумарна частка n найбільших банків на ринку концентрації (n -firm Concentration Ratio) (11) (формула 2):

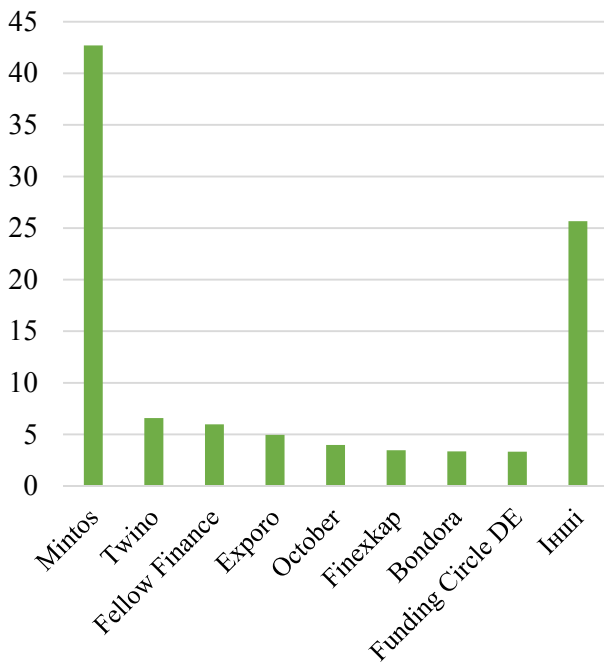
$$ННІ = \sum_i S_i^2, \quad (1)$$

де ННІ – індекс Херфіндаля-Хіршмана, S_i – ринкова частка i -го банку. Згідно з оновленими у 2010 році вимогами антимонопольного законодавства США ринок вважається конкурентним, якщо $ННІ < 1\ 500$; помірно концентрованим за $1\ 500 < ННІ < 2\ 500$; висококонцентрованим, якщо $ННІ > 2\ 500$ (США, 2010);

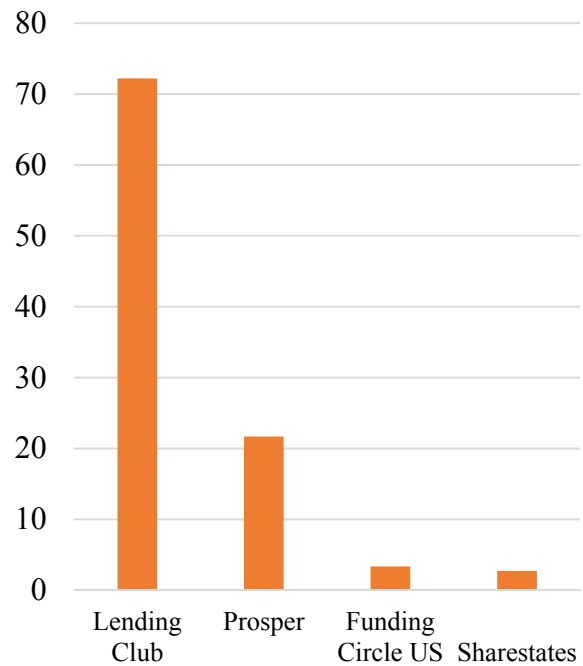
$$CR_n = \sum_{i=1}^n S_i \quad (2)$$

де S_i – ринкова частка i -го банку, n – кількість найбільших банків, проранжованих за ринковою часткою у порядку спадання. Найпопулярнішими індексами концентрації є CR_3 , CR_4 , CR_5 , CR_8 і CR_{10} . Сукупність індексів CR_n на дату t для всього ряду $n \in (1; k)$, де k – кількість діючих банків на ринку, утворює криву концентрації.

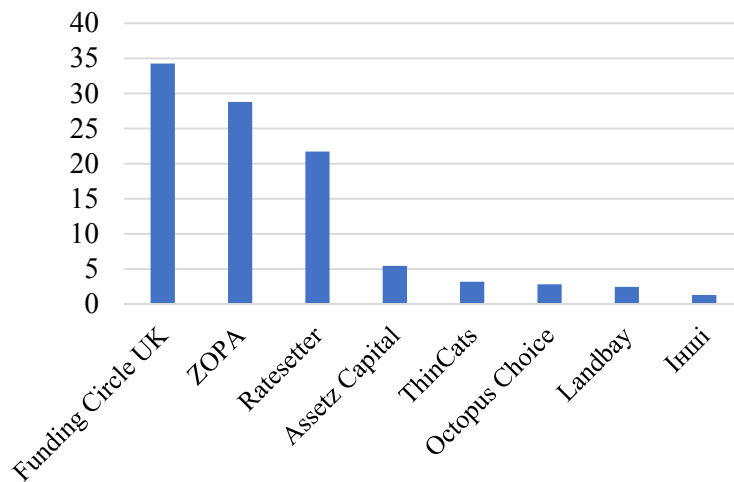
Структура ринку ресурсних і кредитних P2P платформ станом на кінець лютого 2020 р. представлена на рис. 2.

EU P2P Lending & Equity Platform
HHI = 2635

US P2P Lending & Equity Platform
HHI = 5705

Uk P2P Lending & Equity Platform
HHI = 2530

Рис. 2. Структура ринку ресурсних і кредитних P2P платформ станом на кінець лютого 2020 р.

Джерело: складено за даними [11]

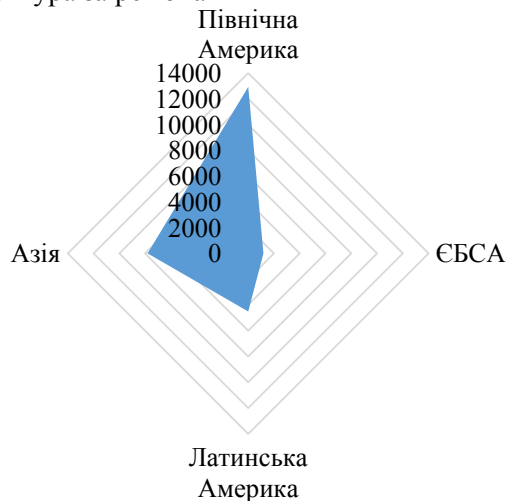
Як свідчать дані рис. 2, найбільш концентрованим є US P2P Lending & Equity ринок, де домінують основні гравці – Lending Club та Prosper. UK P2P Lending & Equity Platform та EU P2P Lending & Equity Platform характеризуються приблизно однаковим рівнем концентрації, хоча на європейському ринку домінує такий гравець як Mintos із часткою 42,7%, частка інших учасників ринку не перевищує 6,5%. Натомість на Британському ринку до олігополістів можна віднести Funding Circle UK, ZOPA та Ratesetter, частка інших компаній не перевищує 5,5%. Отже, не дивлячись на стрімкий розвиток та незначні бар'єри до входу в галузь, P2P Lending & Equity ринок є досить концентрованим із домінуванням основних учасників.

Отже, ринок FinTech P2P-кредитування відповідно до даних, що аналізуються, є достатньо концентрованим, водночас високі темпи зростання галузі на доступність ринку дають змогу зробити висновок стосовно незначних темпів конкурентної боротьби. Іншими словами, на зростаючих ринках навіть за таких показників концентрації компанії конкуруватимуть за нових, а не перерозподіл

існуючих клієнтів. Така конкуренція сприятиме розвитку й зростанню ринку FinTech P2P-кредитування, проте також потребує уваги з боку регуляторів.

Як зазначалося вище, FinTech-компанії створюють загрозу діяльності банків, а серед існуючих бізнес-моделей на ринку P2P-кредитування є й такі, що не передбачають участі банків. Більш точно оцінити загрози втрати конкурентних позицій банками внаслідок діяльності платформ P2P-кредитування дозволяють дані рис. 3, де порівнюються динаміка та обсяги діяльності окремих платформ та «Citi Group».

Структура за регіонами

Структура за сегментами

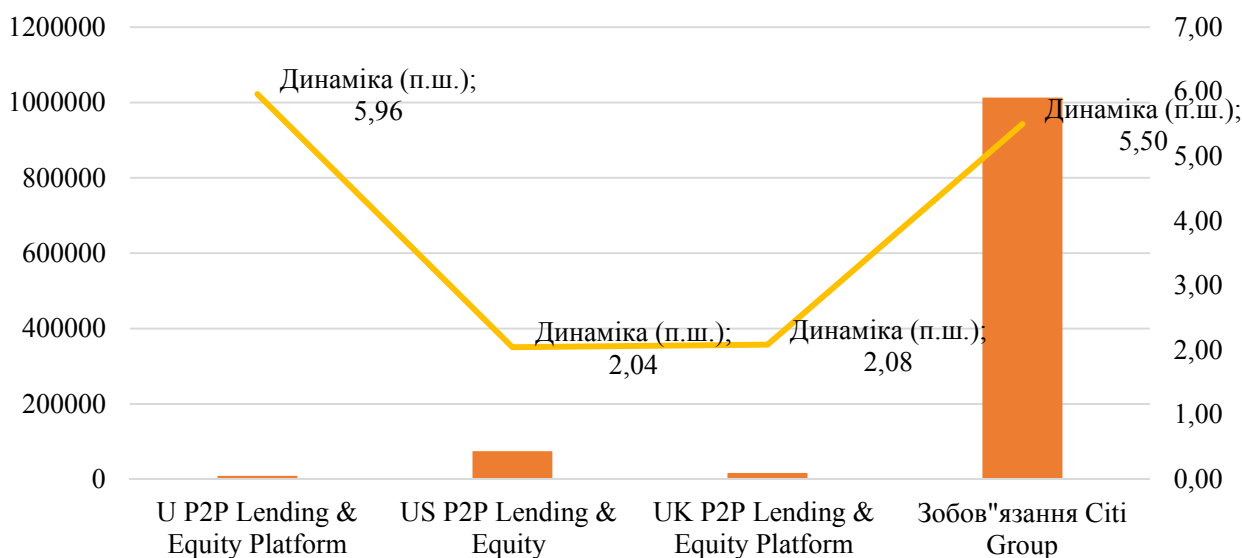

Рис. 3. Порівняння обсягів діяльності на кредитному ринку FinTech компаній та Citi Group в 2019 році

Джерело: складено автором за даними [11; 12]

Як свідчать дані рис. 3, обсяги діяльності транснаціональної банківської групи Citi Group (відноситься до глобальних системно значущих фінансових інститутів) суттєво перевищують аналогічні сукупні показники FinTech компаній. Таким чином, нині банки займають потужні конкурентні позиції, водночас необхідно враховувати швидкі темпи, перспективи розвитку та гнучкість діяльності FinTech компаній. Насамперед, необхідним є розуміння потреби у змінах з боку вищого керівництва банку, оскільки без його підтримки інноваційні програми не отримають належного розвитку. Крім того, потрібно, щоб вигоди від майбутніх змін були очевидні та реальні для персоналу установи. Також необхідно впровадження інноваційних проектів за всіма напрямками діяльності банку. З боку персоналу варто забезпечити готовність і вміння виконувати розширене коло

операцій, нести відповідальність не тільки за свої власні дії, а і за результати спільної роботи. А сама концепція діяльності банків повинна орієнтуватися не на «виготовлення» фінансових продуктів, а на впровадження інноваційних рішень з метою максимального задоволення потреб клієнтів.

Інноваційні стратегії банків у сфері організації управління пов'язані із впровадженням нових методів в їх бізнес-практику, в організацію діяльності та у відносини із зовнішнім середовищем, насамперед, з клієнтами; більш того, тільки у контексті реалізації концепції стратегічного управління ці зміни вважаються інноваціями (рис. 4).

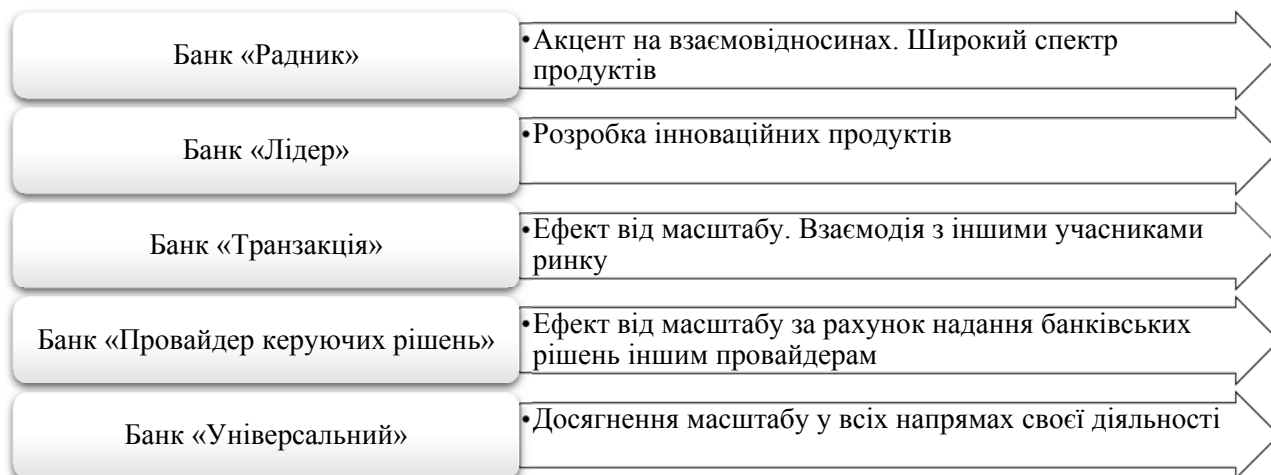

Рис. 4. Стратегії розвитку банківського бізнесу в умовах впливу FinTech

Джерело: складено за даними [13]

Діяльність банку «Радник» передбачає надання цілісних консультаційних послуг на основі довіри з фінансових (і додаткових) питань для кінцевих клієнтів. Портфель продуктів охоплює широкий спектр власних і сторонніх продуктів і послуг (відкрита архітектура). Пропозиція послуг виходить за рамки чистої фінансової необхідності (наприклад, послуги консьєржа, фінансова освіта).

Для банку «Лідер» пріоритетною є розробка і пропозиція привабливих нових продуктів і послуг для існуючих і нових клієнтів. Швидкий час виходу на ринок інноваційних продуктів і послуг в пошуках переваг першопрохідника. Можливість переводити потреби клієнтів в нові продукти.

Банк «Транзакція» – орієнтований на використанні ефекту масштабу за рахунок партнерства з іншими постачальниками. Виступає в якості консолідатора транзакцій та зберігача депозитів і цінних паперів (використовуючи ефект масштабу), а також аутсорсинговим провайдером для послуг, які вимагають банківської ліцензії або спеціальних знань

Банк «Провайдер керуючих рішень» зосереджується на створенні ефекту масштабу за рахунок надання банківських рішень іншим провайдерам.

Банк «Універсальний» використовує ефект від масштабу у всіх напрямках своєї діяльності для зниження рівнів витрат і підвищення загальної ефективності. Пропонування складних продуктів та послуг через використання можливостей різних бізнес-підрозділів та Fintech – компаній.

Висновки та перспективи подальшого розвитку цього напрямку.

1. Проведено дослідження поняття «P2P кредитування». З чого зроблено висновок, що Fintech P2P-кредитування – це фінансовий обмін, що відбувається безпосередньо між фізичними особами із використанням потужностей електронних платформ (майданчиків) та передбачає застосування низки фінансових технологій (передусім технології BigData).

2. Охарактеризовано основні бізнес-моделі здійснення P2P-кредитування. Встановлено, що існує декілька бізнес-моделей здійснення Fintech P2P-кредитування, які функціонують за участю банків (традиційна та нотаріальна моделі) так і без посередництва банку (модель гарантованого повернення та балансова модель). Кожна із моделей має свої переваги та обмеження щодо застосування. Бізнес-моделі, які передбачають участь банків, використовуються зокрема в країнах з більш жорсткими регуляторними вимогами. Це дозволить обґрунтувати рекомендації щодо розвитку бізнес-моделей взаємодії традиційних банків та Fintech-фірм в Україні на засадах забезпечення оптимального фінансової стабільності.

3. За результатами проведеної оцінки конкуренції на ринку P2P-кредитування на засадах використання традиційних інструментів вимірювання ринкової концентрації визначено, що ринок Fintech P2P-кредитування на сьогодні є достатньо концентрованим (з огляду на частку ринку лідерів на індекс Херфіндала-Хіршмана), проте високі темпи зростання ринку та відносно незначні бар'єри для входу є чинниками стримування конкурентної боротьби.

4. Проведено порівняння масштабів діяльності FinTech-фірм та банків технологій, а саме зазначено, що:

– обсяги діяльності традиційних банків в сучасних умовах функціонування є значно вищими порівняно з Fintech-фірмами;

– банки переважно здійснюють свою діяльність як універсальні, у той час як Fintech-фірми, зокрема електронні кредитні платформи, здійснюють свою діяльність на чітко визначеному сегменті ринку, а їхні послуги характеризуються значною диференціацією;

– зі зростанням обсягів діяльності Fintech-фірм їхня гнучкість буде зменшуватися, а регуляторні вимоги – підвищуватися; у цьому аспекті для інноваційних фінансових компаній вигідним буде кооперація з банками;

– сучасні банки в процесі P2P кредитування можуть виступати як партнери, що надають фінансову підтримку, проводять додаткову оцінку кредитоспроможності позичальників (кредитний скоринг) та інші послуги, отримуючи при цьому комісію, а не процентний дохід.

– поряд із традиційними кредитними продуктами, що надаються фінансовими посередниками, розпочато практику кредитування P2P, що має як переваги, так і недоліки для суб'єктів кредитного процесу.

5. Виходячи із зазначеного вище, доцільною є розробка рекомендацій щодо розвитку діяльності для традиційних банків – це запровадження інновацій та обґрунтування кооперації з Fintech-компаніями, яка можлива при впровадженні запропонованих стратегій (банк «Радник», банк «Лідер», банк «Транзакція», банк «Провайдер керуючих рішень» та банк «Універсальний»). Це забезпечить їм конкурентоспроможними на кредитному ринку в умовах бурхливого розвитку технологій.

Незважаючи на наведені переваги та особливості, стійкість сегменту Fintech-кредитування ще не була перевірена протягом повного економічного та кредитного циклу, тому потребує подальших досліджень та постійної уваги як з боку його учасників, так й з боку регуляторів ринку.

Перспективами подальшого розвитку в цьому напрямку досліджень є вивчення питань з управління операційними ризиками, в тому числі кібербезпеки, системних впливів та економічних ефектів розвитку Fintech-кредитування тощо.

Література

1. *Basel Committee on Banking Supervision, Consultative Document : Sound Practices : Implications of fintech developments for banks and bank supervisors.* Basel. August 2017. URL: <https://www.bis.org/bcbs/publ/d415.pdf> (accessed 27 January 2020).

2. Жердецька Л. В., Городинський Д. І. Розвиток фінансових технологій : загрози та можливості для банків. *Економіка і суспільство*. 2017. Вип. 10. С. 583–588.

3. Крухмаль О. В., Заєць О. С. Peer-to-peer кредитування в Україні : перспективи розвитку та виклики для банків. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. 2017. № 2 (24). 2 т. С. 93–95.

4. Петрівський О. О. Перспективи розвитку пірингового кредитування в Україні. *Інфраструктура ринку*. 2017. Вип. 7. С. 316–321.

5. Omarini I. Peer-to-Peer Lending : Business Model Analysis and the Platform Dilemma. *Int J Financ Econ Trade*. 2018. 2 (3). Pp. 31–41.

6. Jiaqi Yan, Wayne Yu and J. Leon Zhao. How signaling and search costs affect information asymmetry in P2P lending : the economics of big data. *Financial Innovation*. 2015. DOI: 10.1186/s40854-015-0018-1.

7. Luke Deer, Jackson Mi, Yu Yuxin The rise of peer-to-peer lending in China : An overview and survey case study. 2015. URL: https://www.accaglobal.com/content/dam/ACCA_Global/Technical/manage/ea-china-p2p-lending.pdf (accessed 06 February 2020).

8. Pingfan Song, Yunzhi Chen, Zhixiang Zhou and Huaqing Wu. Performance Analysis of Peer-to-Peer Online Lending Platforms in China. *Sustainability*, 2018, Vol. 10 (9). Pp. 1–15.

9. Шевченко О. М., Казак О. О. Розвиток краудфандингу в умовах цифрової трансформації економіки України. *Ефективна економіка*. 2019. № 3. DOI: 10.32702/2307-2105-2019.3.43.

10. Найкращі платформи P2P-кредитування. URL: <https://www.investopedia.com/articles/investing/092315/7-best-peertopeer-lending-websites.asp> (дата звернення: 05.02.2020).
11. *P2P Lending & Equity Crowdfunding Worldwide Statistics*. URL: <https://p2pmarketdata.com/p2p-lending-funding-volume-eu> (accessed 29 January 2020).
12. *Annual Report Citigroup*. URL: <https://www.citigroup.com/citi/investor/annual-reports.html> (accessed 29 January 2020).
13. *Swiss banking models of the future*. URL: <https://www2.deloitte.com/ch/en/pages/financial-services/articles/swiss-banking-business-models-of-the-future.html> (accessed 04 February 2020).

References

1. *Basel Committee on Banking Supervision, Consultative Document: Sound Practices: Implications of fintech developments for banks and bank supervisors*, Basel, August 2017. Retrieved from: <https://www.bis.org/bcbs/publ/d415.pdf> (accessed 27 January 2020).
2. Zherdetska, L. V., Horodynskiy D. I. (2017). Rozvytok finansovykh tekhnolohii: zahrozy ta mozhlyvosti dlia bankiv [*Development of financial technologies: threats and opportunities for banks*]. *Ekonomika i suspilstvo – Economy and society*, 10, 583–588 [in Ukrainian]
3. Krukhmal, O. V., Zaiets, O. S. (2017). Reer-to-peer kredytuvannya v Ukraini: perspektyvy rozvytku ta vyklyky dlia bankiv [*Peer-to-peer lending in Ukraine: development prospects and challenges for banks*]. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Internauka» – International Scientific Journal «Internauka»*, 2 (24), 2, 93–95 [in Ukrainian]
4. Petrivskiy, O. O. (2017). Perspektivy rozvytku pirynhovoho kredytuvannya v Ukraini [*Prospects for the development of peer lending in Ukraine*]. *Infrastruktura rynku – Market infrastructure*, 7, 316–321 [in Ukrainian]
5. Omarini, I. (2018). Peer-to-Peer Lending: Business Model Analysis and the Platform Dilemma. *Int J Financ Econ Trade*, 2 (3), 31–41.
6. Jiaqi Yan, Wayne Yu and J. Leon Zhao (2015). How signaling and search costs affect information asymmetry in P2P lending: the economics of big data. *Financial Innovation*. DOI: 10.1186/s40854-015-0018-1.
7. Luke Deer, Jackson Mi, Yu Yuxin (2015). *The rise of peer-to-peer lending in China: An overview and survey case study*. Retrieved from: https://www.accaglobal.com/content/dam/ACCA_Global/Technical/manage/ea-china-p2p-lending.pdf (accessed 06 February 2020).
8. Pingfan Song, Yunzhi Chen, Zhixiang Zhou and Huaqing Wu (2018). Performance Analysis of Peer-to-Peer Online Lending Platforms in China. *Sustainability*, 10 (6), 1–15.
9. Shevchenko, O. M., Kazak, O. O. (2019). Rozvytok kraudfandynhu v umovakh tsyfrovoy transformatsii ekonomiky Ukrainy [*Crowdfunding development in the conditions of digital transformation of Ukraine's economy*]. *Efektivna ekonomika – Efficient economy*, 3. DOI: 10.32702/2307-2105-2019.3.43 [in Ukrainian]
10. Naikrashchi platformy P2P-kredytuvannya [*The best P2P lending platforms*]. Retrieved from: <https://www.investopedia.com/articles/investing/092315/7-best-peertopeer-lending-websites.asp> (accessed 05 February 2020) [in Ukrainian]
11. *P2P Lending & Equity Crowdfunding Worldwide Statistics*. Retrieved from: <https://p2pmarketdata.com/p2p-lending-funding-volume-eu> (accessed 29 January 2020).
12. *Annual Report Citigroup*. Retrieved from: <https://www.citigroup.com/citi/investor/annual-reports.html> (accessed 29 January 2020).
13. *Swiss banking models of the future* (2016). Retrieved from: <https://www2.deloitte.com/ch/en/pages/financial-services/articles/swiss-banking-business-models-of-the-future.html> (accessed 04 February 2020).

Гудзь Тетяна,

д.е.н., професор кафедри фінансів та банківської справи,
Вищий навчальний заклад Укоопспілки «Полтавський
університет економіки і торгівлі», м. Полтава, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2310-5425>
gtp9@ukr.net

ПРОГНОЗУВАННЯ РІВНЯ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЗАОЩАДЖЕНЬ ВІТЧИЗНЯНИХ ДОМОГОСПОДАРСТВ В ІНВЕСТИЦІЙНИЙ КАПІТАЛ

Об'єкт дослідження. Об'єктом дослідження є процес трансформації заощаджень домогосподарств в інвестиційний капітал. Одним з найбільш проблемних місць є розвиток інструментарію прогнозування цього процесу.

Методологія. Під час проведення дослідження використані такі методи як: діалектичний підхід, індукція та дедукція, аналіз та синтез, логічний підхід, вертикальний і горизонтальний аналіз, аналіз тенденцій, кореляційно-регресійний аналіз, графічний метод.

Результати. У статті підкреслюється необхідність побудови дієвої системи управління процесом трансформації заощаджень домогосподарств в інвестиційний капітал. Критичний аналіз наукових доробок дозволив дійти висновку про необхідність врахування соціальних, демографічних, економічних особливостей країни при виборі інструментів державного стимулювання перерозподілу грошових потоків на рівні індивідуальних бюджетів. Досліджено стан основних каналів трансформації тимчасово вільних коштів населення через банківський та небанківський сектори економіки. Доведено, що чинниками впливу на загальний рівень трансформації заощаджень домогосподарств в інвестиції є: індекс інфляції, рівень девальвації (ревальвації) національної валюти, ринкова ставка відсотка, доходи населення, ступінь спекулятивних настроїв на фінансовому ринку, прибутковість реального сектора економіки. Запропоновано низку заходів для вдосконалення ощадно-інвестиційних процесів в економіці України.

Наукова новизна. Набув подальшого розвитку методичний інструментарій макроекономічного прогнозування на основі розробки економіко-математичної моделі для визначення ймовірної зміни рівня перетворення заощаджень населення в інвестиційний капітал під впливом сучасних умов ринкового середовища.

Практична та (або) теоретична значущість. Отримані результати в подальшому можуть бути використані державними органами та інституціями фінансового ринку при розробці механізмів реалізації комплексу заходів щодо подолання негативних тенденцій у роботі з приватними інвесторами в Україні.

Ключові слова: заощадження, домогосподарства, фінансові посередники, інвестиційний капітал, фінансовий ринок, фінансові інструменти, доходи населення.

Hudzy Tetiana,

Dr. Sc. (Econ.), Prof., Department of Finance and Banking,
Poltava University of Economics and Trade, Poltava, Ukraine
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2310-5425>
gtp9@ukr.net

FORECASTING OF TRANSFORMATION LEVEL OF DOMESTIC HOUSEHOLDS SAVINGS INTO INVESTMENT CAPITAL

Object of study. The object of the study is the process of transforming household savings into investment capital. One of the most problematic areas is the development of tools for forecasting this process.

Methodology. The following methods such as: dialectical approach, induction and deduction, analysis and synthesis, logical approach, vertical and horizontal analysis, trend analysis, correlation-regression analysis, graphical method have been used during the study.

Results. The main transformation channels of population temporarily free funds through the banking and non-banking sectors of the economy have been determined. The overall transformation level of household savings into investment has been calculated. The integrated indicator has become an effective feature in the proposed economic-mathematical model of factors' relationship. Model's factors are the following: inflation index, level of devaluation (revaluation) of the national currency, market interest rate, household income, degree of financial speculation, profitability of economy real sector. According to the forecast, the transformation level of household savings into investment capital is expected to decrease by one year. Measures to improve the savings and investment processes in the economy of Ukraine have been proposed.

Scientific novelty. Methodological tools for macroeconomic forecasting have been developed. The economic-mathematical model for forecasting of household savings transformation level into investment capital has been

elaborated. The model takes into account some influence of monetary, financial and economic factors of the market environment.

Theoretical and (or) practical significance. The obtained results have been suitable for the development of implementation mechanisms of some constructive, purposeful measures of the state and financial intermediaries in order to overcome the negative trends in working with individual investors in Ukraine.

Keywords: savings, households, financial intermediaries, investment capital, financial market, financial instruments, household income.

Гудзь Татьяна,
д.э.н., профессор кафедры финансов и банковского дела,
Высшее учебное заведение Укоопсоюза «Полтавский
университет экономики и торговли», г. Полтава, Украина
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2310-5425>
gtp9@ukr.net

ПРОГНОЗИРОВАНИЕ УРОВНЯ ТРАНСФОРМАЦИИ СБЕРЕЖЕНИЙ ОТЕЧЕСТВЕННЫХ ДОМОХОЗЯЙСТВ В ИНВЕСТИЦИОННЫЙ КАПИТАЛ

Объект исследования. Объектом исследования является процесс трансформации сбережений домохозяйств в инвестиционный капитал. Одним из самых проблемных мест является развитие инструментария прогнозирования этого процесса.

Методология. При проведении исследования использованы следующие методы: диалектический подход, индукция и дедукция, анализ и синтез, логический подход, вертикальный и горизонтальный анализ, анализ тенденций, корреляционно-регрессионный анализ, графический метод.

Результаты. В статье подчеркивается необходимость построения эффективной системы управления процессом трансформации сбережений домохозяйств в инвестиционный капитал. Критический анализ научных разработок позволил сделать вывод о необходимости учета социальных, демографических, экономических особенностей страны при выборе инструментов государственного стимулирования перераспределения денежных потоков на уровне индивидуальных бюджетов. Исследовано состояние основных каналов трансформации временно свободных средств населения через банковский и небанковский секторы экономики. Доказано, что факторами влияния на общий уровень трансформации сбережений домохозяйств в инвестиции является: индекс инфляции, уровень девальвации (ревальвации) национальной валюты, рыночная ставка процента, доходы населения, степень спекулятивных настроений на финансовом рынке, доходность реального сектора экономики. Предложен ряд мер по совершенствованию кредитно-инвестиционных процессов в экономике Украины.

Научная новизна. Получил дальнейшее развитие методический инструментарий макроэкономического прогнозирования на основе разработки экономико-математической модели для определения вероятного изменения уровня превращения сбережений населения в инвестиционный капитал под влиянием современных условий рыночной среды.

Практическая и (или) теоретическая значимость. Полученные результаты в дальнейшем могут быть использованы государственными органами и институтами финансового рынка при разработке механизмов реализации комплекса мер по преодолению негативных тенденций в работе с частными инвесторами в Украине.

Ключевые слова: сбережения, домохозяйства, финансовые посредники, инвестиционный капитал, финансовый рынок, финансовые инструменты, доходы населения.

DOI: 10.32680/2409-9260-2020-1-2-274-275-105-118

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Однією із ознак фінансового здоров'я економіки в цілому є стан функціонування процесу трансформації тимчасово вільних коштів домогосподарств в інвестиційний капітал через інструменти фінансового ринку. У світовій практиці заощадження населення є потужним джерелом формування інвестицій для розвитку економіки. Україні, на жаль, це не властиво. Через хронічну макроекономічну нестабільність, яка, час від часу, розгойдується спекулятивними настроями різних груп учасників фінансового ринку, вартість залученого капіталу в Україні є високою, що обмежує можливості реального сектора економіки щодо використання інвестицій за умов високої потреби в них. Існує ціла низка проблем навколо процесу трансформації заощаджень вітчизняних домогосподарств в інвестиційний капітал. Тому, виявлення цих проблем та розробка пропозицій щодо їх вирішення є досить актуальними на сьогодні з наукової та практичної точок зору.

Об'єкт дослідження та аналіз існуючих рішень проблем.

Об'єктом дослідження є процес трансформації заощаджень домогосподарств в інвестиційний капітал для розвитку економіки України. Одним з найбільш проблемних місць є розвиток інструментарію прогнозування цього процесу.

Проблеми трансформації тимчасово вільних коштів населення в інвестиції залишаються найбільш важливими як для розвинених, так і трансформаційних ринкових економік, адже саме через інвестиційний канал здійснюється вплив заощаджень на функціонування усїєї економічної системи. З метою розробки рекомендацій щодо вдосконалення механізму формування інвестиційного капіталу з внутрішніх джерел фінансового ринку досліджені питання щодо формування інвестиційного потенціалу домогосподарств та визначення його ролі у забезпеченні модернізації економіки України.

Так, на думку вчених [1, р. 22] на рівні держави відсутній належним чином організований механізм трансформації заощаджень домогосподарств в інвестиції. Внаслідок чого видалені такі загрози, як: ризик втрати доходу від внутрішніх фінансових ресурсів, що генеруються домогосподарствами; недоотримання валового внутрішнього продукту внаслідок незабезпечення покриття потенційно можливої частки дефіциту інвестиційних ресурсів; ймовірність поширення нефінансових норм економічної поведінки домогосподарств та збільшення тінізації їх доходів; подальше зниження інвестиційної активності населення.

Акцент на проблемах участі фінансових посередників у процесі трансформації заощаджень домогосподарств в інвестиції в зроблено в науковій роботі [2]. Вченим доведено, що: кошти, залучені інституційними інвесторами, не потрапляють у реальний сектор економіки, залишаючись в обігу на фінансовому ринку зі спекулятивною метою; можливість забезпечення макроекономічної рівноваги на основі досягнення балансу між заощадженнями та інвестиціями через застосування засобів державного регулювання.

Зазначимо, що для дослідження процесів трансформації дослідниками застосовується досить широкий методологічний апарат, зокрема у праці [3, с. 137–138] використано соціальне опитування для дослідження рівня довіри потенційних індивідуальних інвесторів до фінансових посередників. Підсумки з узагальнення суспільної думки відобразили найвищий рівень довіри до державних фінансово-кредитних установ. Це підтверджує висновки інших науковців щодо вагомості ролі держави у забезпеченні процесу трансформації заощаджень домогосподарств в інвестиційний капітал.

Особлива увага у сучасних дослідженнях приділяється банкам як найбільшим за обсягом активів фінансовим посередникам. За висновком науковця [4, с. 284] наявність та розмір організованих заощаджень населення в банках через фактор довіри істотно залежать від соціально-економічного та політичного становища в державі.

У наукових колах розглядаються питання трансформації заощаджень домогосподарств в інвестиційні ресурси у високо розвинених країнах. Як зазначає автор [5], одна з найбільших економік світу – китайська – має найвищий у світі показник рівня заощаджень домогосподарств, які є важливим джерелом інвестицій. Це досягнуто державною політикою, в першу чергу, у демографічній та соціальній сферах, а в економічній як супутній їм. Забезпечення робочих місць населенню Китаю та обмеження росту споживчих потреб – ось основні фактори формування найпотужнішого у світі внутрішнього індивідуального інвестора.

Відповідно до джерела [6], за сучасних соціально-економічних умов в Індії простежується чітка залежність між зростанням економіки та заощадженнями домогосподарств. Найбільш сприятливими чинниками яких є стабільність монетарних індикаторів. Окремо виділяється вплив вікової структури населення, але тільки в довгостроковому періоді.

Цікавим є досвід американської державної програми медичної допомоги незаможним, яка реалізується на рівні штатів при підтримці федеральної влади. Фахівцями [7] встановлено, що правильно організовані соціальні програми держави можуть стимулювати заощадження домогосподарств з низьким рівнем добробуту. У такому разі, соціальні витрати бюджету є ефективними. Крім того, американське законодавство про банкрутство фізичної особи є дієвим важелем управління споживчими витратами сімейних бюджетів.

В країнах з низьким рівнем оплати праці – заощадження не в пріоритеті у населення. Про це свідчить дослідження вчених [8] щодо взаємозв'язку нагромадження коштів населенням Руанди з доходами від їх сільськогосподарської діяльності.

На думку науковців [9], рівень доходів, невизначеність економічної ситуації, фіскальна політика щодо обслуговування державного боргу, стан соціального захисту населення та інституційні відмінності на фінансовому ринку – диференціюють рівень заощаджень домогосподарств в країнах Європи. Водночас вчені акцентують увагу, що вікова залежність, відсоткова ставка, обсяг прямих

іноземних інвестицій, нерівність доходів населення не мають суттєвого впливу на формування внутрішніх фінансових джерел для інвестицій в економіку. Ймовірно такі результати отримані за конкретно-історичних умов, які характеризуються відносно стабільним функціонуванням економік європейських країн, досить високим рівнем добробуту працездатного населення, забезпеченням належного рівня соціальних стандартів.

Діджиталізація сфери фінансових послуг сприяє формуванню організованих заощаджень населення та прискорює процес їх трансформації в інвестиційні ресурси. Автори наукової роботи [10] втім зазначають, що поширення фінансових діджитал-технологій своїм підґрунтям має, з одного боку, технічну оснащеність, а з іншого, фінансову обізнаність. Обидві умови доступні середньому класу населення. Це знову повертає нас до питання щодо рівня добробуту домогосподарств.

Відповідно до праці [11], державам пострадянського простору властиві однакові економіко-соціальні проблеми, які стримують ощадно-інвестиційні процеси. Мова йде про деіндустріалізацію, негативний історичний досвід формування заощаджень, банківські кризи, постійно несприятливі економічні прогнози, високий рівень економічної невизначеності. Це спонукає населення до економії коштів, а не здійснення інвестицій

Отже, світовий досвід засвідчує, що утримання від нарощування споживання – це шлях до інвестування. Вибір інструментів державного стимулювання такого перерозподілу грошових потоків на рівні індивідуальних бюджетів має враховувати соціальні, демографічні, економічні особливості кожної конкретної країни. Втім, очевидним є факт необхідності боротьби з бідністю, яка позбавляє домогосподарства можливості формувати заощадження.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми.

Більшість досліджень з окресленої проблематики присвячено аналізу факторів впливу на формування заощаджень домогосподарств, а не перерозподільчих процесів за їх участі. Водночас науковцями наголошується важливість поглибленого дослідження методології формування джерел інвестицій для економіки. Серед найменш досліджених аспектів є методологія прогнозування рівня трансформації заощаджень домогосподарств в інвестиційний капітал у зв'язку з чим гостро постає питання побудови дієвої системи управління ним.

Формулювання мети статті та завдань дослідження.

Метою дослідження є розробка економіко-математичної моделі для прогнозування рівня трансформації заощаджень домогосподарств в інвестиційний капітал за сучасних ринкових умов в Україні. Досягненню мети сприяє вирішення наступних завдань:

1. Визначити канали трансформації та дослідити рівень інвестування заощаджень домогосподарств в інвестиційні ресурси для потреб розвитку вітчизняної економіки.
2. Виділити фактори впливу (змінні чинники) на процес трансформації тимчасово вільних коштів населення в інвестиції (результативна ознака) та кількісно описати взаємозв'язок між ними.
3. Розробити рекомендації щодо подолання проблем, які перешкоджають ефективному перетворенню заощаджень населення в інвестиційні ресурси для розвитку економіки України.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням здобутих наукових результатів.

Проведемо порівняння фінансових посередників за рівнем трансформації заощаджень домогосподарств в інвестиційний капітал (табл. 1). Сьогодні найбільш прогресивною формою трансформації заощаджень домогосподарств в інвестиційний капітал є система колективного інвестування. Загальний обсяг випусків інвестиційних цінних паперів пайових та корпоративних фондів, зареєстрованих Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку впродовж 2019 р., становив 37,95 млрд. грн., що майже вдвічі більше порівняно з 2018 р. (22,55 млрд. грн.) [13]. Серед фінансових посередників небанківського типу інститути спільного інвестування (ІСІ) займають провідне місце за обсягом фінансових ресурсів, які ними генеруються та перерозподіляються в економіці. Після банків інститути спільного інвестування за розміром активів на другому місці. Втім, інтенсивність нарощування ресурсної бази інституційні інвестори вища, ніж у банків. За 2011–2018 рр. активи інститутів спільного інвестування більше ніж подвоїлися, в той час активи банків збільшилися на 29% [12; 13]. У структурі активів діючих ІСІ станом на 01.01.2019 р. переважала дебіторська заборгованість (57,6%), інші інвестиції (25,6%) та акції (5,9%). Така структура пояснюється тим, що частка венчурних фондів у загальних активах ІСІ становила понад 90%, тому структура їх портфеля помітно позначається на структурі активів зведеного портфеля [13].

Дослідження показали, що в Україні розвиток ринку інвестиційних послуг стримують такі проблеми: недосконалість нормативно-правової бази функціонування фондового ринку, корпоративного управління і захисту прав та інтересів інвесторів і акціонерів; недостатня ефективність інфраструктури фондового ринку, а саме недосконалість діяльності інститутів спільного інвестування; непрозорість фондового ринку, яка виявляється у невідповідності рівня розкриття інформації міжнародним нормам і стандартам, інформаційній закритості багатьох учасників ринку цінних паперів, недостатній поінформованості фізичних осіб, низькому рівні знань щодо здійснення інвестиційних операцій на фондовому ринку; використання державних цінних паперів як спекулятивного фінансового інструменту, що не сприяє розвитку фондового ринку; відсутність активності у сегменті обігу фондових деривативів.

Таблиця 1

Динаміка показників трансформації фінансовими посередниками заощаджень домогосподарств в інвестиційний капітал в Україні за 2011-2019 рр.

Показник	Роки								
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Рівень інвестування заощаджень домогосподарств банками, %	35,2	49,2	56,2	49,5	57,4	63,3	64,8	62,1	63,1
Рівень інвестування заощаджень домогосподарств страховими компаніями, %	70,4	72,3	74,3	69,9	68,8	71,3	68,0	67,9	69,4
Рівень інвестування заощаджень домогосподарств кредитними спілками, %	-88,7	-96,6	-76,6	-101,5	-109,6	-116,3	-103,0	-93,0	-88,9
Загальний рівень інвестування недержавними пенсійними фондами пенсійних внесків, %	81,0	80,8	81,1	76,7	70,5	66,8	63,3	59,5	56,2
Інвестиції ІСІ з коштів фізичних осіб, млн. грн.	1630	1920	2630	2730	3340	4090	4360	4780	5468*
Загальний рівень трансформації заощаджень домогосподарств в інвестиційний капітал, %	36,0	49,6	56,6	50,0	57,8	63,5	64,9	62,3	63,3

* за попередніми оцінками

Джерело: складено автором на основі [12; 13; 14]

Звичайно найвищий рівень трансформації заощаджень домогосподарств в інвестиційний капітал мають ІСІ (100%). Втім, якщо порівняти їх обсяги трансформованих заощаджень домогосподарств в інвестиційний капітал з аналогічним показником банків, можемо констатувати провідну роль останніх у процесі перерозподілу тимчасово вільних коштів населення в інвестиційні ресурси для економіки України. Комерційні банки, акумулюючи кошти населення, інвестують їх у реальний сектор, фінансовий сектор, а також на підтримку держави. Головним інструментом при цьому виступають кредити. Так, саме кредитний портфель стабільно займає найбільшу питому вагу в активах банків і станом на 01.01.2020 р. дорівнює 69% [12].

Поступове відновлення банками кредитування після фактичного заморожування позик у посткризовий період світової фінансової кризи 2008 р. мало довгостроковий зростаючий тренд до кінця 2014 р. Погіршення платоспроможності потенційних позичальників, наростання фінансової кризи у реальному секторі економіки обумовило скорочення банківського кредитування спочатку у 2016 р. (на 0,4%), а наразі й у 2019 р. (на 7,6%). Сьогодні констатується зменшення попиту на кредити зі сторони як населення, так і бізнесу. Цьому сприяє також і встановлення більш жорстких стандартів кредитування та зростання запитів на реструктуризацію від підприємств-позичальників. Через вимушений спад ділової активності в реальному секторі економіки у зв'язку з поширенням пандемії в Україні очікується подальше звуження сфери банківського кредитування, сповільнення припливу коштів клієнтів та зростання усіх ризиків, перш за все – кредитного.

Домінуюча ніша банківського ринку позикових капіталів припадає на реальний сектор економіки. Незважаючи на досить волатильну динаміку обсягів банківського кредитування впродовж 2011–2019 рр. частка позик, отриманих підприємствами зросла до 80% сукупного кредитного портфелю банківської системи [12]. Це свідчить про те, що фінансова стійкість підприємств є вагомим фактором, який визначає якість активів банків. В свою чергу, банківські ресурси є потужним джерелом фінансування розвитку реального сектора економіки держави. Такий тісний взаємозв'язок доводить, що ефективна трансформація заощаджень домогосподарств в інвестиції для реального сектора економіки залежить від взаємопов'язаного вирішення проблем в діяльності банків та підприємств.

Питома вага кредитів, наданих фізичним особам, за 2011–2019 рр. тримається на рівні до 20% [12]. Кредитування населення після «кредитного буму» у 2006–2007 рр. до сьогодні не демонструвало активних темпів розвитку. Причини цього криються у погіршенні платоспроможності існуючих та потенційних позичальників. Подорожчання кредитних ресурсів банків внаслідок інфляції призвело до обмеження попиту на них з боку населення. Як свідчить індекс заробітної плати, який у 2014–2015 рр. по всіх регіонах України не перевищував 100%, реальні доходи населення зменшилися, а відповідно, це негативно вплинуло на їх платоспроможний попит. Аналогічна ситуація спостерігається з початку 2020 р. [15]. У зв'язку з цим, очікується продовження гальмування розвитку банківського кредитування населення, в той час, як останнє має зростаючі потреби у коштах для задоволення споживчих потреб.

Як наслідок посилення економічної нестабільності та погіршення добробуту населення в Україні вітчизняна банківська система зіткнулася з підвищеним кредитним ризиком. Так, частка проблемної заборгованості станом на 01.01.2020 р. досягла половини кредитного портфелю банків України. Банківська практика останніх років взяла на озброєння та активно впроваджує різні схеми реструктуризації заборгованості по кредитах і попит на такі фінансові послуги зростає. Так, банки пролонгують зобов'язання позичальників, конвертують валютні кредити у гривневі, а за умови погашення всього боргу з відсотками списують штрафні санкції за допущене у минулі періоди прострочення платежів згідно з графіком погашення кредиту.

За абсолютним показником трансформації заощаджень домогосподарств в інвестиційний капітал банки безумовно лідирують поміж усіх фінансових посередників. Крім того, їх відносний показник інвестування заощаджень населення зростає впродовж 2011–2019 рр., що не є характерним для інших фінансових посередників. Найгірша ситуація у сфері перерозподілу фінансових ресурсів через кредитні спілки, кредитний портфель яких перевищує обсяг продуктивних активів. Це обумовлює від'ємне сальдо чистих інвестицій в економіку.

Занепад діяльності кредитних спілок припав на 2015 р. На той час вони втратили третину обсягів кредитування. Функціонування кредитних спілок було обтяжене високим рівнем прийнятого кредитного ризику та ускладненням процесу управління ним через погіршення макроекономічних умов (інфляція, девальвація, неплатоспроможність позичальників, банкрутство банків). Варто вказати на те, що основна сума прострочених та неповернених кредитів це кредити, видані до фінансової кризи 2008–2009 рр. У сучасному портфелі кредитних спілок все ще переважає заборгованість терміном понад дванадцять місяців, питома вага якої станом на 01.01.2020 р. складає більше 60% [14]. Це свідчить про те, що кредитні спілки тривалий час переживають кризу ліквідності, яка відображається у хронічному негативному сальдо залучених та розміщених фінансових ресурсів.

Втім, на кінець 2019 р. кредитними спілками сформовано найбільший обсяг капіталу за останні дев'ять років. Отже, базис надійності та стабільності кредитних спілок поволі відновлюється. Надаючи кредити за рахунок капіталу, кредитна спілка не лише максимізує доходність, але й забезпечує себе від ситуацій, коли виникає необхідність в терміновому поверненні значної суми

коштів. Сьогодні, відчувши на собі всю складність роботи в кризових умовах, кредитні спілки проводять більш зважену кредитно-депозитну політику. Так, у 2019 р. довгострокові вклади у кредитних спілках становили 3/4 депозитного портфеля, а довгострокові кредити – 2/3 кредитного портфеля. Така політика дозволяє регулювати фінансову рівновагу кредитних спілок, зокрема через збалансування ліквідності попереджувати виникнення проблем із платоспроможністю.

У світовій практиці розвинених країн інвестиційно привабливим інструментом заощаджень домогосподарств виступають страхові поліси. Для внутрішнього попиту України характерний уклін у бік банківських послуг, однак вітчизняний ринок страхових послуг активно розвивається. Станом на 01.01.2020 р. обсяг активів, дозволених для представлення коштів страхових резервів, становив 63866,8 млн. грн., що на третину більше порівняно з 2011 р. [14]. Звичайно на розвиток страхових резервів негативно вплинули такі чинники, як: втрата активів пов'язана з анексією Автономної Республіки Крим та веденням бойових дій на сході України. Втім, за період з 2014 р. по 2019 р. обсяг страхових резервів даної групи інституційних інвесторів збільшився на 10% [14]. Банківські депозити залишаються пріоритетним напрямком розміщення фінансових ресурсів страхових компаній. Водночас, у структурі їх портфелю цінних паперів відбулися зміни у бік збільшення частки високоліквідних й водночас дохідних державних цінних паперів (у п'ять разів за 2011–2019 рр.). Натомість частка придбаних акцій скоротилася за цей час у чотири рази [14]. Роль інвестицій інституційних інвесторів в економіці полягає у сприянні її розвитку. Ліквідація масштабних наслідків економічної недбалості та розрухи не під силу інституційним інвесторам, оскільки вони несуть відповідальність перед довірцями коштів. З часів здобуття незалежності в Україні відбувається поступове скорочення сфер можливого інвестування ресурсів фінансовими посередниками. Це результат деіндустріалізації вітчизняної економіки, відсутності чіткої економічної стратегії держави та окремих її компонентів таких, як промислова політика, а також втрата останнім часом орієнтирів аграрної політики.

У зв'язку з цим серед факторів, що гальмують процес трансформації страховими компаніями мобілізованих заощаджень населення в інвестиційні ресурси, варто виділити монополізацію великих виробництв, стагнацію малого бізнесу на тлі макроекономічної нестабільності, які стримують, з одного боку, капіталізацію фондового ринку, з іншого – нарощення фінансового потенціалу індивідуальних інвесторів. Крім того, низький платоспроможний попит населення в Україні, як наслідок його бідності, роблять проблематичним розширення накопичувального страхування у національній валюті, чим забезпечується формування довгострокових ресурсів страховиків.

Можливість фінансувати процес модернізації економіки теоретично має і такий вид інституційних інвесторів, як недержавні пенсійні фонди. Втім, в Україні існує низка об'єктивних та суб'єктивних обмежень для цього процесу. Крім уже вказаних негативних факторів, що впливають на ринок колективних інвестицій, для недержавних пенсійних фондів законодавчо встановлені вимоги, що стосуються обмеження та нормативів інвестування пенсійних коштів в окремі види активів та в конкретні фінансові інструменти. Недержавним пенсійним фондам властиво формувати портфель, до якого входять дохідні інвестиційні інструменти з мінімальним ступенем ризику, які дозволяють забезпечити пенсійні вклади населення від інфляції, забезпечуючи, як правило, середньо ринковий рівень приросту капіталу. У зв'язку з цим, інвестиційна стратегія недержавних пенсійних фондів є більш консервативною, ніж у інших фінансових посередників.

Традиційна практика діяльності недержавних пенсійних фондів в Україні виділила пріоритетні сфери інвестування пенсійних активів. До них відносяться: цінні папери, дохід за якими гарантовано Кабінетом Міністрів України (вище 40% інвестиційного портфелю); депозити в банках (до 40%), облігації підприємств-резидентів (до 10%), акції вітчизняних емітентів та об'єкти нерухомості (в межах 6%) [14].

Найбільш суттєвими проблемами, що стримують процес трансформації заощаджень домогосподарств в інвестиції через інструменти ринку недержавних пенсійних послуг, є такі: недостатня податкова мотивація для розвитку недержавного пенсійного забезпечення; дефіцит надійних інвестиційних інструментів для розміщення мобілізованих пенсійних вкладів; недостатня інформаційна прозорість діяльності недержавних пенсійних фондів та компаній, що їх обслуговують; низький рівень довіри до цих інститутів з боку потенційних учасників програм недержавного пенсійного страхування.

Зростаючий тренд загального рівня трансформації фінансовими посередниками заощаджень домогосподарств в Україні впродовж 2011–2019 рр. позитивно характеризує процеси перерозподілу тимчасово вільних фінансових ресурсів населення, оскільки їх переважна частка (більше 60%) спрямовується на інвестиції в економіку. Безумовно, макроекономічний ефект трансформації заощаджень домогосподарств в інвестиції виявляється, насамперед, у сприянні стабільності

економічного розвитку держави. За сучасних умов в Україні не спостерігається суттєвої концентрації заощаджень населення у вітчизняних фінансових інституціях. Це обумовлено низкою причин, серед яких основними є:

- недостатній розвиток вітчизняного фінансового ринку, здатного повноцінно і цивілізовано працювати з індивідуальним інвестором;
- обмежена пропозиція фінансових послуг та відсутність спеціальних інвестиційних інструментів, призначених для роздрібного інвестора;
- недовіра потенційних інвесторів до діяльності держави як регулятора ринку фінансових послуг та його гравців – фінансових посередників. Більшою мірою, це обумовлено присутністю спекулятивних настроїв у фінансовому секторі, а також відсутністю культури інвестування заощаджень у кількох поколіннях населення України. До сьогодні спостерігається переважання негативного досвіду співпраці населення з фінансовими посередниками на ранньому етапі ринкових відносин та кризових спадів над неналежним рівнем фінансової грамотності;
- значна асиметрія інформації між учасниками ринку фінансових послуг;
- відсутність інституту професійного фінансово-інвестиційного консультування фізичних осіб;
- незабезпечення дієвих податкових стимулів здійснення інвестицій населенням.

Зокрема, на фінансову поведінку домогосподарств впливає вікова структура населення. Французькі дослідники Андре Масон та Вінсент Туз довели, що на розподіл інвестицій в економіці впливає процес старіння населення. Так як, люди старшого віку не схильні до ризику та невизначеності, тому слідує консервативним стратегіям інвестування, які передбачають вкладення у високоліквідні фінансові активи з низьким рівнем ризику. У зв'язку з цим, ринково розвинутих країнам характерним є історичне зростання рівня накопичення фінансового капіталу по відношенню до валового внутрішнього продукту, при падінні рівня фінансових інвестицій у виробничі активи. Вчені наголошують на необхідності такого перерозподілу накопиченого фінансового капіталу між поколіннями, який би стимулював орієнтацію заощаджень на довгострокові інвестиції активів у виробничий сектор [16]. Українській економіці теж притаманний такий економічний наслідок, однак причина його інша – низька ефективність в реальному секторі економіки через специфіку національної програми приватизації, яка призвела до розповсюдження практики концентрації понад контрольний пакет акцій у руках певних власників.

У табл. 2 представлені фактори, відібрані для побудови економіко-математичної моделі прогнозування рівня трансформації заощаджень домогосподарств в інвестиційні ресурси.

Таблиця 2

Фактори економіко-математичної моделі для побудови прогнозу рівня трансформації заощаджень українських домогосподарств в інвестиційний капітал

Показник	Роки								
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Індекс інфляції, %, (X ₁)	104,6	99,8	100,5	124,9	143,3	112,4	113,7	109,8	104,1
Рівень девальвації (ревальвації) української гривні, %, (X ₂)	-0,402	-0,293	-0,025	-32,75	-45,51	-14,51	-3,930	-2,220	5,242
Середньозважена ставка за всіма інструментами, %, (X ₃)	12,4	8,1	7,2	15,6	25,2	17,4	16,1	19,2	18,4
Рівень доходів домогосподарств, %, (X ₄)	110,77	111,24	108,12	102,07	101,78	100,62	101,17	100,98	96,96
Таксономічний показник рівня фінансових спекуляцій в економіці, одиниць, (X ₅)	0,258	0,063	0,387	0,186	0,071	0,164	0,231	0,194	0,133
Рівень прибутковості в реальному секторі економіки, %, (X ₆)	1,38	0,49	-1,10	-22,35	-9,42	0,74	3,63	5,99	3,80
Загальний рівень трансформації заощаджень домогосподарств в інвестиційний капітал, %, (Y)	36,02	49,60	56,57	50,02	57,77	63,51	64,92	62,29	63,34

Джерело: складено автором на основі [12; 13; 14; 15]

Серед монетарних чинників варто виділити процеси інфляції та девальвації української гривні, облікову політику Національного банку України, які визначають вартість фінансових ресурсів. Серед економічних факторів важливими є відносний показник доходів населення як потенційного інвестора та прибутковість реального сектору як основного реципієнта інвестицій. У функціонуванні фінансового сектора важливим є принцип перерозподілу мобілізованих тимчасово вільних фінансових ресурсів домогосподарств. Тому, важливо оцінити схильність фінансових посередників до формування спекулятивного фінансового капіталу.

У результаті економіко-математичних розрахунків, які передбачені методикою кореляційно-регресійного аналізу, отримано рівняння множинної регресії (модель 1):

$$Y = 361,275 + 0,515 \cdot X_1 - 0,524 \cdot X_2 - 3,053 \cdot X_3 - 3,051 \cdot X_4 - 11,868 \cdot X_5 + 1,418 \cdot X_6 \quad (1)$$

Охарактеризуємо параметри моделі (1).

За умов зростання індексу інфляції (X_1) на 1 п. п. за умов незмінності інших факторів рівень трансформації заощаджень домогосподарств в інвестиційні ресурси (Y) в середньому збільшиться на 0,515 п. п. Прямий позитивний взаємозв'язок між цими процесами пояснюється тим, що зростання цін обумовлює потребу залучення більших обсягів кредитних ресурсів. З іншого боку, має місце зацікавленість власників тимчасово вільних грошових коштів в забезпеченні їх від знецінення. Втім, це вплив помірної інфляції. Звичайно, за умов галопуючої або гіперінфляції перекриваються джерела інвестицій. За досліджуваній період, в Україні був інфляційний сплеск у 2014–2015 рр. (24,9% та 43,3% відповідно), який збільшив витратну частину бюджетів домогосподарств на шкоду формуванню заощаджень. Це єдині роки, починаючи з 2005 р., коли спостерігалось зменшення грошових вкладів та заощаджень у цінних паперах домогосподарств. Загальна сума зменшення склала 225040 млн. грн. За наступні чотири роки (2016–2019 рр.) приріст грошових вкладів та заощаджень у цінних паперах не надолужив втрачений рівень заощаджень населення [15]. Угамування темпів росту інфляції, хоч і виключно монетарними заходами, дало свій результат – припинилося інтенсивне руйнування ресурсної бази бюджетів домогосподарств, принаймні за рахунок інфляції.

Як показує модель (1) волатильність курсу національної валюти не на користь трансформації заощаджень домогосподарств в інвестиційний капітал для потреб економіки. При зміцненні валютного курсу української гривні на 1 п. п. спостерігається зниження рівня перетворення заощаджень домогосподарств в джерело для інвестицій на 0,524 п. п. Спекулятивні настрої фінансової поведінки домогосподарств, які фактично є рушійною силою для формування заощаджень з використанням фінансових послуг, скеровують готівкові кошти населення у безготівкову форму їх функціонування при зростанні ринкової ставки відсотка. У зв'язку з цим, девальвація, провокуючи подорожчання фінансових ресурсів, створює сприятливі умови для прояву зацікавленості з боку потенційних інвесторів здійснювати вкладення коштів. І навпаки, ревальвація, не сприяє спекулятивному фінансовому попиту, – і відсоткова ставка на фінансовому ринку знижується.

Отже, валютний та процентний канали чинять односпрямований вплив на процес трансформації тимчасово вільних коштів населення в інвестиційний капітал. Збільшення середньозваженої ставки за всіма інструментами на фінансовому ринку на 1 п. п. за умов незмінності інших факторів обумовлює зниження рівня перетворення заощаджень домогосподарств в інвестиції в середньому на 3,053 п. п.

За 2011–2019 рр. в Україні спостерігається прискорення процесу збідніння населення. Одним із показників підтвердження цього явища в економіці є зниження рівня доходів домогосподарств по відношенню до витрат у їх бюджетах. Якщо у 2011 р. сукупні доходи населення перевищували їх сукупні витрати на 10,77%, то впродовж наступних семи років цей відносний показник знизився до 0,98%, а в 2019 р. взагалі став від'ємним (-3,04%) (табл. 2). Це свідчить про розбалансованість бюджетів українських домогосподарств. Це є причиною алогічного, на перший погляд, зворотного взаємозв'язку між рівнем доходів домогосподарств та рівнем їх трансформації в інвестиції. Так, при зростанні рівня доходів населення в Україні на 1 п. п. знижується на 3,051 п. п. рівень трансформації їх заощаджень в інвестиційний капітал для задоволення потреб економіки у довгострокових фінансових ресурсах. Це характерно для бідних країн. Аналогічна картина виявлена зарубіжними дослідниками, наприклад, у Руанді [8].

Бідність населення передбачає незадоволеність потреб першої черги. Тому, зростання доходів супроводжується зростанням витрат, насамперед, в частині споживання, а не інвестування. Частка споживчих витрат у бюджетах українських домогосподарств перевищує 90% [15]. Дефіцит

фінансування споживчих витрат покривається за рахунок споживчих кредитів, частка яких у банківському портфелі кредитування фізичних осіб досягла максимуму у 2019 р. – 82%. Ще однією економічною рисою бідності є віддання переваги готівковим заощадженням. Рис. 1 наочно представляє обернену залежність між схильністю населення до готівкових заощаджень та рівнем їх перетворення в інвестиційні ресурси.

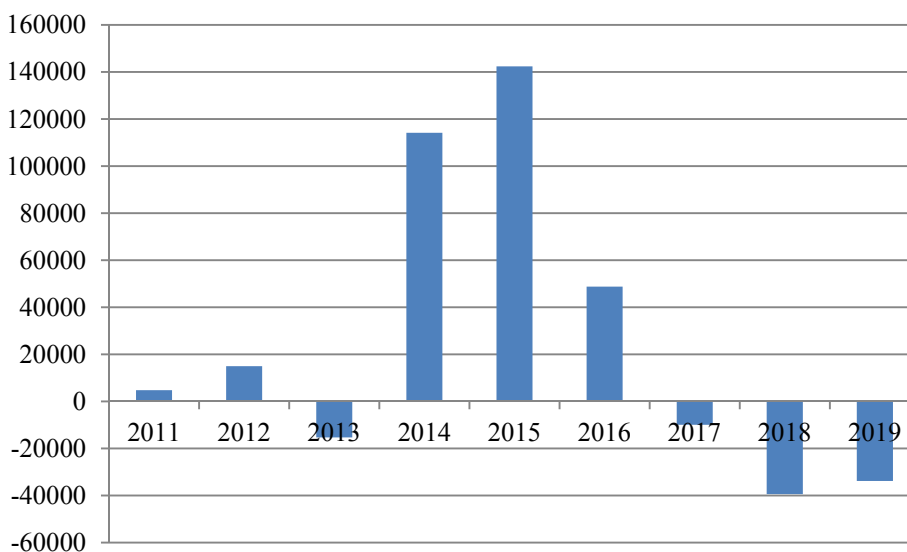

Рис. 1. Приріст готівкових коштів домогосподарств в Україні в динаміці за 2011–2019 рр.

Джерело: побудовано автором на основі [12; 13; 14; 15]

Найбільш істотний вплив на результативний показник моделі (1) серед обраних факторів має таксономічний показник рівня фінансових спекуляцій в економіці. При його зростанні на 1 п. п. за умов незмінності інших чинників рівень трансформації заощаджень домогосподарств в середньому знижується на 11,868 п. п. У складі таксономічного показника рівня фінансових спекуляцій враховані основні критерії оцінки відносних значень фінансових операцій, які беруть участь у формуванні фінансового капіталу заради його примноження (табл. 3).

Таблиця 3

Складові таксономічного показника рівня фінансових спекуляцій в економіці України за 2011–2019 рр.

Показник	Роки								
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Рівень доларизації, %	30,51	31,53	26,60	31,33	30,63	31,63	31,07	30,80	29,90
Співвідношення обсягу торгівлі цінними паперами та ВВП, %	1,67	1,80	1,14	1,49	1,10	0,89	0,16	0,17	0,11
Співвідношення обсягу торгівлі іноземною валютою та ВВП, %	2,10	3,19	3,47	2,50	1,52	1,32	0,87	0,77	1,08
Питома вага готівки поза банками в загальному обсязі грошової маси, %	28,11	26,29	26,16	29,57	52,47	28,51	27,51	28,46	26,72
Співвідношення короткострокових і довгострокових депозитів банків, %	2,02	1,87	1,43	2,15	4,12	4,05	3,82	5,04	7,08
Частка державних боргових фінансових інструментів в портфелі цінних паперів банків, %	79,90	75,10	73,60	76,80	81,50	93,80	97,80	98,40	98,00

Джерело: складено автором на основі [12; 13; 14; 15]

За 2011–2019 рр. найбільшої зміни зазнала структура банківських ресурсів у напрямі істотного посилення їх короткострокового характеру. Звичайно це не сприяє розширенню банками довгострокових інвестиційних операцій, а змушує розміщувати кошти на короткий термін задля

уникнення розривів ліквідності. До того ж, облікова політика Національного банку України перетворила державні цінні папери у привабливий фінансовий інструмент не стільки для підтримки ліквідності, скільки для отримання прибутку. Цим пояснюється така істотна присутність цих фінансових активів у портфелі цінних паперів банківської системи України (98%). Практика покладання на банківську систему фінансування дефіциту державного бюджету через цінні папери Уряду останніми роками посилилась, але набула досить вигідної короткострокової фінансової інвестиції. У 2018 р. облікова ставка Національного банку України була найвищою з 2001 р., виключаючи 2015 р., коли стримування інфляції об'єктивно вимагало грошово-кредитної рестрикції [12].

Констатація факту зосередження фінансових посередників на формуванні фінансового капіталу виключно з фінансових джерел не носить обвинувального характеру. Тривала деіндустріалізація економіки в Україні позбавила не лише окремі підприємства, а навіть цілі галузі, можливості залучати реальні інвестиції з внутрішнього фінансового ринку в результаті перерозподілу фінансових ресурсів. Рівень прибутковості в реальному секторі економіки є досить низьким, що звужує коло потенційних об'єктів інвестування. Вільний фінансовий капітал за законами ринку шукає більш вигідного вкладення, й знаходить його, на жаль, у сфері спекулятивних фінансових операцій. Загалом кількісна оцінка взаємозв'язку показує, що зростання прибутковості в реальному секторі економіки на 1 п. п. за умов незмінності інших факторів обумовлює підвищення рівня трансформації заощаджень домогосподарств в інвестиції за середніми оцінками на 1,418 п. п.

Статистична характеристика моделі (1) дозволяє стверджувати її достовірність з ймовірністю 93%, оскільки розрахункове значення критерію Фішера (7,0999) є більшим за його табличну величину (6,9566). Отже, можемо зробити висновок, що модель (1) є придатною для її використання з метою прогнозування рівня трансформації заощаджень домогосподарств в інвестиційний капітал шляхом підстановки очікуваних значень фінансових показників.

Враховуючи тенденції зміни факторів моделі (1), зробимо прогноз на 2020 р. щодо спроможності фінансового ринку «виробляти» інвестиційний ресурс, залучаючи кошти потенційних індивідуальних інвесторів (рис. 2).

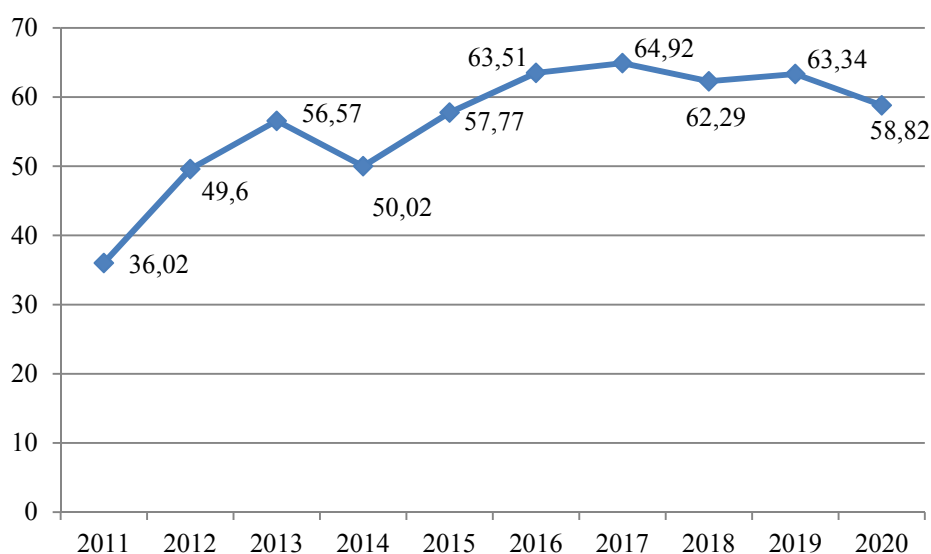

Рис. 2. Прогноз рівня трансформації заощаджень вітчизняних домогосподарств в інвестиції на 2020 р.

Джерело: побудовано автором на основі моделі (1) і таблиці 2

Не передбачаючи істотного погіршення економічної ситуації, але збереження негативних, однак властивих, вітчизняній економіці явищ таких, як: інфляція, девальвація, зубожіння населення, деіндустріалізація, розширення обсягів спекулятивних фінансових операцій, у 2020 р. очікується зниження рівня трансформації заощаджень домогосподарств в інвестиційний капітал.

Висновки та перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку.

1. Визначено канали трансформації заощаджень домогосподарств в інвестиційні ресурси та проведено дослідження тенденцій змін рівня інвестування заощаджень населення у розрізі кожного

каналу їх трансформації в інвестиційний капітал. Це сприяло подальшому розвитку методичного інструментарію макроекономічного прогнозування на основі розробки економіко-математичної моделі для визначення ймовірної зміни рівня трансформації заощаджень домогосподарств в інвестиційний капітал під впливом грошово-кредитних, фінансових та економічних чинників ринкового середовища.

2. Виділено фактори впливу та побудовано прогноз рівня трансформації заощаджень українських домогосподарств в інвестиційний капітал, а саме визначено, що:

- вибір монетарних факторів економіко-математичної моделі (інфляція та девальвація національної валюти України) обумовлений їхнім впливом на визначення вартості фінансових ресурсів; надання оцінки схильності фінансових посередників до формування спекулятивного фінансового капіталу зумовлено принципом перерозподілу мобілізованих тимчасово вільних фінансових ресурсів домогосподарств;

- має місце прямий позитивний взаємозв'язок між процесами зростання індексу інфляції та зростанням рівня трансформації заощаджень домогосподарств в інвестиційні ресурси. Це пояснюється потребою залучення більших обсягів кредитних ресурсів при підвищенні цін та зацікавленістю власників тимчасово вільних грошових коштів в убезпеченні їх від знецінення;

- девальвація є чинником подорожчання фінансових ресурсів та створює сприятливі умови для потенційних інвесторів щодо здійснення вкладення коштів; ревальвація, в свою чергу, сприяє зниженню відсоткової ставки та скороченню спекулятивного попиту на фінансовому ринку. Зазначене підтверджується результатами економіко-математичних розрахунків: зміцнення валютного курсу української гривні на 1 п. п. та збільшення середньозваженої ставки за всіма інструментами на фінансовому ринку на 1 п. п. спричиняють зниження рівня трансформації заощаджень населення в джерело для інвестицій на 0,524 п. п. та 3,053 п. п. відповідно;

- таксономічний показник рівня фінансових спекуляцій в економіці (рівень доларизації, %; співвідношення обсягу торгівлі цінними паперами та ВВП; співвідношення обсягу торгівлі іноземною валютою та ВВП; питома вага готівки поза банками в загальному обсязі грошової маси; співвідношення короткострокових і довгострокових депозитів банків; частка державних боргових фінансових інструментів в портфелі цінних паперів банків) має найбільш істотний вплив на результативний показник моделі. Його зростання на 1 п. п., за умов незмінності інших чинників, рівень трансформації заощаджень домогосподарств в середньому знижується на 11,868 п. п. Це актуалізує необхідність розробки механізмів реалізації комплексу конструктивних, цілеспрямованих заходів відповідними державними органами, а також інституціями фінансового ринку з метою подолання негативних тенденцій, що мають місце в роботі з індивідуальним інвестором в Україні.

3. Виходячи з вище зазначеного, доцільною є розробка заходів щодо сприяння перетворенню мобілізованих заощаджень домогосподарств в інвестиційний капітал, що передбачає залучення чотирьох зацікавлених сторін – держави, фінансових посередників, підприємств і домогосподарств шляхом:

- проведення грошово-кредитної політики з урахуванням необхідності створення стимулів для розвитку внутрішніх джерел інвестицій в економіку;

- розробки та реалізації ефективної промислової політики у складі економічної політики держави для припинення процесу деіндустріалізації, збереження існуючих та створення нових робочих місць (адже більше 50% сукупних доходів населення – це заробітна плата);

- змін у законодавстві з приводу: створення податкових та монетарних стимулів розвитку підприємництва та самозайнятості населення; вирівнювання умов оподаткування пенсійних виплат недержавним пенсійним фондом; вдосконалення оподаткування діяльності з адміністрування інвестиційних та недержавних пенсійних фондів; приведення у відповідність діяльності інституційних інвесторів до загальноприйнятих у світовій практиці принципів корпоративного управління; вжиття заходів по зменшенню асиметрії інформації між учасниками процесу формування колективних інвестицій, зокрема, забезпечення розкриття адекватної реальності інформації про рейтинги фінансових інструментів та фінансових посередників.

- визначення пріоритетом корпоративної стратегії власників фінансових посередників та підприємств капіталізацію інституційних інвесторів та виробників, що перебувають у їх власності (зосередження уваги менеджменту на внутрішніх фінансових та нефінансових джерелах формування власних коштів, зокрема людському капіталі);

- трансформації підходів до формування сімейного бюджету (підвищення рівня фінансової обізнаності домогосподарств, як потенційних індивідуальних інвесторів, формування активної економічно виваженої позиції населення).

Перспективи подальших наукових досліджень полягають у розробці механізмів для реалізації комплексу конструктивних, цілеспрямованих заходів відповідними державними органами, а також інституціями фінансового ринку з метою подолання негативних тенденцій, що мають місце в роботі із роздрібним інвестором в Україні.

Література

1. Shynkaruk L. V., Baranovska I. V., Milman L. M. Investment Resources of Households as a Factor of Economy Modernization of Ukraine. *Економічний вісник Національного гірничого університету*. 2018. № 1. С. 16–24. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evngu_2018_1_4 (accessed 14 January 2020).
2. Zadoia O. A. Transformation of Savings into Investments : Role of Financial Intermediaries. *Науковий вісник Національного гірничого університету*. 2017. № 2. С. 165–170. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvngu_2017_2_26 (accessed 06 January 2020).
3. Пасажко Т. С. Роль фінансово-кредитного ринку в трансформації заощаджень населення в інвестиційні ресурси економіки. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»*. 2015. Вип. 28. С. 134–139. URL: <https://journals.oa.edu.ua/Economy/article/view/295> (дата звернення: 15.01.2020).
4. Заславська О. І. Проблема трансформації організованих заощаджень домогосподарств в інвестиційні ресурси банків. *Науковий вісник Ужгородського університету : серія «Економіка»*. 2016. Вип. 2 (48). С. 278–285. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/15517> (дата звернення: 25.01.2020).
5. Zhang L., Ding D., He H., Mano C. R. Industry/Policy View: China's High Savings : Drivers, Prospects, and Policies. *VoxChina*. 2019. 17 April. 8 p. URL: <http://www.voxchina.org/show-3-125.html> (accessed 15 January 2020).
6. Samantaraya A., Patra S. K. Determinants of Household Savings in India : An Empirical Analysis Using ARDL Approach. *Hindawi Publishing Corporation Economics Research International*. 2014. 16 July. 8 p. DOI: <https://doi.org/10.1155/2014/454675>.
7. Gallagher E. A., Gopalan R., Grinstein-Weiss M., Sabat J. Medicaid and Household Savings Behavior: New Evidence from Tax Refunds. *Journal of Financial Economics*. 2019. 11 March. 80 p. URL: <https://economics.ku.edu/sites/economics.ku.edu/files/files/Seminar/papers1819/SSRN-id3052026.pdf> (accessed 08 January 2020).
8. Manirihho A., Musabanganji E., Lebailly Ph. An analysis of savings among rural poor households in Rwanda. *4th International Conference of Eastern Africa Business and Economic Watch : «Inclusive Growth and Sustainable Socio-Economic Transformation»*. 2019. 12–14 June. URL: <https://orbi.uliege.be/handle/2268/237421> (accessed 13 January 2020).
9. Rocher S., Stierle M. H. Household Saving Rates in the EU: Why Do They Differ so Much? *European Economy Discussion Papers*. 2015. September (005). 36 p. DOI: <https://doi.org/10.2765/652169>.
10. S4T: Savings for Transformation Field Guide. *World Vision International*. 2017. October. 186 p. URL: <https://www.wvi.org/sites/default/files/2020-02/S4T%20Field%20Guide-First%20Edition.pdf> (accessed 21 January 2020).
11. Aleksandrova O. A., Yarasheva A. V. Transformation of Investment and Savings Behavior of High-Income Groups during the Crisis. *Economic and Social Changes: Facts, Trends, Forecast*. 2016. 1 (43). 122–137. DOI: <https://doi.org/10.15838/esc/2016.1.43.8>.
12. Національний банк України : сайт. URL: <http://www.bank.gov.ua> (дата звернення: 16.01.2020).
13. Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку : сайт. URL: <https://www.nssmc.gov.ua> (дата звернення: 20.01.2020).
14. Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг : сайт. URL: <https://nfp.gov.ua> (дата звернення: 09.01.2020).
15. Державна служба статистики України : сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 17.01.2020).
16. Masson A., Touzé V. Vieillesse et épargne des ménages. *Revue de l'OFCE*. 2019. № 1 (161). Pp. 225–286. DOI: <https://doi.org/10.3917/reof.161.0225>.

References

1. Shynkaruk, L. V., Baranovska, I. V. & Milman, L. M. (2018). Investment Resources of Households as a Factor of Economy Modernization of Ukraine. *Ekonomichnyi visnyk Natsionalnoho hirnychoho universytetu – Economic Bulletin of the National Mining University*, 1, 16–24. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evngu_2018_1_4 (accessed 14 January 2020).
2. Zadoia, O. A. (2017). Transformation of Savings into Investments: Role of Financial Intermediaries. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho hirnychoho universytetu – Scientific Bulletin of the National Mining University*, 2, 165–170. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvngu_2017_2_26 (accessed 06 January 2020).
3. Pasazhko, T. S. (2015). Rol finansovo-kredytnoho rynku v transformatsii zaoshchadzen naselennia v investytsiini resursy ekonomiky [*Role of Financial and Credit Markets in Transforming Savings into Investment Resources Economy*]. Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Seriya «Ekonomika» – Scientific Notes of the National University «Ostroh Academy». Economics series, 28, 134–139. Retrieved from: <https://journals.oa.edu.ua/Economy/article/view/295> (accessed 15 January 2020) [in Ukrainian]
4. Zaslavska, O. I. (2016). Problema transformatsii orhanizovanykh zaoshchadzen domohospodarstv v investytsiini resursy bankiv [*The problem of transformation of organized savings of households into investment resources of banks*]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu: seriya «Ekonomika» – Scientific Bulletin of Uzhhorod University: series «Economics», 2 (48), 278–285. Retrieved from: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/15517> (accessed 25 January 2020) [in Ukrainian]
5. Zhang, L., Ding, D., He, H. & Mano, C. R. (2019). Industry/Policy View: China's High Savings: Drivers, Prospects, and Policies. *VoxChina*, 17 April, 8 p. Retrieved from: <http://www.voxchina.org/show-3-125.html> (accessed 15 January 2020).
6. Samantaraya, A. & Patra, S. K. (2014). Determinants of Household Savings in India: An Empirical Analysis Using ARDL Approach. *Hindawi Publishing Corporation Economics Research International*, 16 July, 8 p. DOI: <https://doi.org/10.1155/2014/454675>.
7. Gallagher, E. A., Gopalan, R., Grinstein-Weiss, M. & Sabat, J. (2019). Medicaid and Household Savings Behavior: New Evidence from Tax Refunds. *Journal of Financial Economics*, 11 March, 80 p. Retrieved from: <https://economics.ku.edu/sites/economics.ku.edu/files/files/Seminar/papers1819/SSRN-id3052026.pdf> (accessed 08 January 2020).
8. Maniriho, A., Musabanganji, E. & Lebailly, Ph. (2019). An analysis of savings among rural poor households in Rwanda. *4th International Conference of Eastern Africa Business and Economic Watch: «Inclusive Growth and Sustainable Socio-Economic Transformation»*, 12-14 June. Retrieved from: <https://orbi.uliege.be/handle/2268/237421> (accessed 13 January 2020).
9. Rocher, S. & Stierle, M. H. (2015). Household Saving Rates in the EU: Why Do They Differ so Much? *European Economy Discussion Papers*, 005, September, 36 p. DOI: <https://doi.org/10.2765/652169>.
10. S4T: Savings for Transformation Field Guide (2017). *World Vision International*, October, 186 p. Retrieved from: <https://www.wvi.org/sites/default/files/2020-02/S4T%20Field%20Guide-First%20Edition.pdf> (accessed 21 January 2020).
11. Aleksandrova, O. A. & Yarasheva, A. V. (2016). Transformation of Investment and Savings Behavior of High-Income Groups during the Crisis. *Economic and Social Changes: Facts, Trends, Forecast*, 1 (43), 122–137. DOI: <https://doi.org/10.15838/esc/2016.1.43.8>.
12. Natsionalnyi bank Ukrainy: sait [*National Bank of Ukraine: website*]. Retrieved from: <http://www.bank.gov.ua> (accessed 16 January 2020) [in Ukrainian]
13. Natsionalna komisiia z tsinnykh paperiv ta fondovoho rynku: sait [*National Commission on Securities and Stock Market: website*]. Retrieved from: <https://www.nssmc.gov.ua> (accessed 20 January 2020) [in Ukrainian]
14. Natsionalna komisiia, shcho zdiisniuie derzhavne rehuliuвання u sferi rynkiv finansovykh posluh: sait [*National Commission for State Regulation of Financial Services Markets: website*]. Retrieved from: <https://nfp.gov.ua> (accessed 09 January 2020) [in Ukrainian]
15. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy: sait [*State statistics service of Ukraine: website*]. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua> (accessed 17 January 2020) [in Ukrainian]
16. Masson, A. & Touzé, V. (2019). Vieillesse et épargne des ménages. *Revue de l'OFCE*, 1 (161), 225–286. DOI: <https://doi.org/10.3917/reof.161.0225>.

Стаття надійшла до редакції 29.01.2020.

Прийнята до публікації 12.02.2020.

Жердецька Лілія,
*д.е.н., доцент, завідувачка кафедри банківської справи,
Одеський національний економічний університет, м. Одеса, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5398-868X>
lzherdetska@gmail.com*

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ СУЧАСНИХ ТЕОРІЙ РЕГУЛЮВАННЯ СИСТЕМНОГО РИЗИКУ БАНКІВСЬКОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ

Об'єкт дослідження. Об'єктом дослідження є процеси регулювання системного ризику банківського сектору економіки. Ураховуючи незначний досвід використання макропруденційного інструментарію, одним з найбільш проблемних місць є відсутність виробленого нового наукового знання та концептуалізації підходів до регулювання системного ризику банківського сектору економіки.

Методологія. Інформаційною базою дослідження стали наукові публікації, присвячені проблемам державного регулювання банківського сектору економіки, забезпечення фінансової стабільності та мінімізації системного ризику. Використані такі методи дослідження: наукова абстракція, індукція та дедукція, аналіз та синтез (при уточненні категоріального апарату дослідження та систематизації теорій державного регулювання економіки); системно-структурний аналіз (при структуризації теорій регулювання за цілями та обґрунтуванням необхідності державного втручання в економіку); логіко-історичний (при здійсненні періодизації розвитку концептуальних засад регулювання банківського сектору економіки). Синергізм сучасних теорій економічного регулювання став підґрунтям концептуалізації створення ефективної системи регулювання банківського сектору економіки.

Результати. На підставі теоретичних узагальнень в статті виокремлено два основні підходи до економічного регулювання – позитивний та нормативний. Базуючись на здобутках сучасних теорій регулювання, сформульовано необхідність та цілі регулювання банківського сектору економіки: на мікрорівні – це захист прав споживачів банківських послуг та забезпечення фінансової стійкості банків; на макрорівні – підтримання цінової стабільності, забезпечення фінансової стійкості банківського сектору економіки та здійснення позитивного внеску в економічне зростання.

Наукова новизна. У статті розроблено концептуальні підходи щодо здійснення регулювання системного ризику банківського сектору економіки.

Теоретична та (або) практична значущість. Запровадження запропонованих підходів підвищить раціональність та обґрунтованість рішень державних інституцій у сфері регулювання банківського сектору економіки.

Ключові слова: державне регулювання економіки, нормативний та позитивний підходи до регулювання, цілі державного регулювання, банк, банківський сектор, системний ризик, пруденційне та захисне регулювання.

Zherdetska Liliia,
*Dr. Sc. (Econ.), Assoc. Prof., Head of the Department of Banking,
Odessa National Economic University, Odessa, Ukraine
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5398-868X>
lzherdetska@gmail.com*

CONCEPTUALIZATION OF MODERN THEORIES OF SYSTEM RISK REGULATION OF THE BANKING SECTOR OF THE ECONOMY

Object of study. The object of the study is the process of regulating the system risk of the banking sector of the economy. Given the limited experience in the use of macroprudential tools, one of the most problematic areas is the lack of new scientific knowledge and conceptualization of approaches to regulating the systemic risk of the banking sector of the economy.

Methodology. The information base of the research have become the scientific publications on the issues of state regulation of the banking sector of the economy, ensuring financial stability and minimizing system risk. The following research methods such as: scientific abstraction, induction and deduction, analysis and synthesis (with clarification of the categorical apparatus of research and systematization of theories of state regulation of the economy); system-structural analysis (in structuring theories of regulation by objectives and justification of the need for government intervention in the economy); logical-historical (in the periodization of the development of conceptual principles of regulation of the banking sector of the economy) have been used in the study. The synergy of modern theories of economic regulation has become the basis for the conceptualization of an effective system of regulation of the banking sector of the economy.

Results. Based on theoretical generalizations, two main approaches to economic regulation - positive and normative have been identified in the article. Based on the achievements of modern theories of regulation, the need and

goals of regulation of the banking sector of the economy have been formulated: at the micro level - is the protection of the rights of consumers of banking services and ensuring the financial stability of banks; at the macro level - maintaining price stability, ensuring the financial stability of the banking sector of the economy and making a positive contribution to economic growth.

Scientific novelty. The conceptual approaches to the regulation of system risk of the banking sector of the economy have been developed in the article.

Theoretical and (or) practical significance. The implementation of the proposed approaches will increase the rationality and validity of decisions of state institutions in the field of regulation of the banking sector of the economy.

Keywords: state regulation of economy, normative and positive approaches to regulation, goals of state regulation, bank, banking sector, systemic risk, prudential and protective regulation.

Жердецкая Лилия,

*д.э.н., доцент, заведующая кафедрой банковского дела,
Одесский национальный экономический университет, г. Одесса, Украина
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5398-868X>
lzherdetska@gmail.com*

КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЯ СОВРЕМЕННЫХ ТЕОРИЙ РЕГУЛИРОВАНИЯ СИСТЕМНОГО РИСКА БАНКОВСКОГО СЕКТОРА ЭКОНОМИКИ

Объект исследования. Объектом исследования являются процессы регулирования системного риска банковского сектора экономики. Учитывая незначительный опыт использования макропруденциального инструментария, одним из самых проблемных мест является отсутствие выработанного нового научного знания и концептуализации подходов к регулированию системного риска банковского сектора экономики.

Методология. Информационной базой исследования стали научные публикации, посвященные проблемам государственного регулирования банковского сектора экономики, обеспечение финансовой стабильности и минимизации системного риска. В работе использованы следующие методы исследования: научная абстракция, индукция и дедукция, анализ и синтез (при уточнении категориального аппарата исследования и систематизации теорий государственного регулирования экономики); системно-структурный анализ (при структуризации теорий регулирования по целям и обоснованием необходимости государственного вмешательства в экономику) логико-исторический (при осуществлении периодизации развития концептуальных основ регулирования банковского сектора экономики). Синергизм современных теорий экономического регулирования стал основой концептуализации создания эффективной системы регулирования банковского сектора экономики.

Результаты. На основании теоретических обобщений в статье выделены два основных подхода к экономическому регулированию – позитивный и нормативный. Основываясь на достижениях современных теорий регулирования, сформулированы необходимость и цели регулирования банковского сектора экономики: на микроуровне – это защита прав потребителей банковских услуг и обеспечение финансовой устойчивости банков; на макроуровне – поддержание ценовой стабильности, обеспечение финансовой устойчивости банковского сектора экономики и осуществление позитивного вклада в экономический рост.

Научная новизна. В статье разработаны концептуальные подходы к формированию эффективной системы регулирования банковского сектора экономики.

Практическая и (или) теоретическая значимость. Внедрение предложенных подходов повысит рациональность и обоснованность решений государственных институтов в сфере регулирования банковского сектора экономики.

Ключевые слова: государственное регулирование экономики, нормативный и позитивный подходы к регулированию, цели государственного регулирования, банк, банковский сектор, системный риск, пруденциальное и защитное регулирование.

DOI: 10.32680/2409-9260-2020-1-2-274-275-119-132

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Фінансова нестабільність банківського сектору економіки, з одного боку, може бути спричинена ситуацією в інших секторах, призводячи до викривлення ролі банків у фінансовій системі; а з іншого боку, накопичується саме в банківському секторі, проте має властивість через кредитні та банківські кризи розповсюджуватися на інші сектори економіки та за межі національних економік. Зазначене вище та руйнівні наслідки розповсюдження фінансової нестабільності зумовлюють необхідність її регулювання. Сучасні трансформації світового економічного простору, його глобалізація, фінансіалізація та дигіталізація потребують як вивчення існуючих концепцій та теорій регулювання банківського сектору економіки, так і визначення пріоритетних напрямів покращення науково-методологічних засад регулювання фінансової стабільності та системного ризику банківського сектору

економіки. Умови невизначеності та фінансової крижкості потребують розвитку та обґрунтування концептуальних підходів щодо здійснення регулювання системного ризику банківського сектору економіки. Зазначене вище доводить актуальність теми дослідження, зумовлює його мету та завдання.

Об'єкт дослідження та аналіз існуючих рішень проблем.

Об'єктом дослідження є процеси регулювання системного ризику банківського сектору економіки. Ураховуючи незначний досвід використання макропруденційного інструментарію, одним з найбільш проблемних місць є відсутність виробленого нового наукового знання та концептуалізації підходів до регулювання системного ризику банківського сектору економіки.

У сучасній економічній літературі існує низка фундаментальних досліджень у сфері державного регулювання економіки в цілому та банківського сектору й системного ризику зокрема. У праці [1, с. 32] здійснено критичний аналіз теорій економічного регулювання, а також обґрунтовано сучасні трансформації функцій центрального банку через призму розвитку теорій державного регулювання банківського сектору економіки. У монографічному дослідженні [2, с. 151] розглядаються теоретичні засади й сучасні тенденції державного регулювання банківського сектору економіки. Про необхідність здійснення антикризового регулювання банківської діяльності йде мова в роботі [3, с. 215], натомість у дослідженні [4, с. 89] серед причин необхідності регулювання банківської діяльності зазначається асиметрія інформації.

Варто зауважити, що криза 2007–2008 рр. змусила науковців та практиків банківської справи переглянути підходи до регулювання банківського сектору економіки. Зокрема, особливого значення набули питання забезпечення макрофінансової стабільності, що досягається ефективним запровадженням інструментарію макропруденційної політики у сфері мінімізації системного ризику [5, с. 241]. Однак сьогодні вже з'являються дослідження, які присвячено питанням оцінки ефективності державного регулювання системного ризику банківського сектору економіки на засадах використання інструментарію макропруденційної політики. У дослідженні [6, с. 355] доведено вплив акту Додда-Франка та правила Волкера на фінансову стабільність: встановлено, що їхнє запровадження знижує очікування щодо банкрутства банків (особливо системно важливих), проте дещо знижує рентабельність власного капіталу. Окремі науковці зазначають негативний вплив макропруденційного інструментарію на економічне зростання, що може у підсумку чинити негативний ефект і на фінансову стабільність у банківському секторі [7, с. 11]. Отже, питання концептуалізації регулювання системного ризику банківського сектору економіки набуває особливої актуальності, ураховуючи потенційні протиріччя при застосуванні макропруденційного інструментарію.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми.

Як свідчать результати проведеного аналізу літературних джерел із досліджуваної проблематики, наразі немає єдиної точки зору та концептуального узагальнення існуючих емпіричних й теоретичних розробок щодо регулювання системного ризику банківського сектору економіки. Тому вважаємо, що питання розвитку сучасних теорій регулювання, визначення цілей та структуризації регулювання системного ризику банківського сектору економіки потребують подальшого розвитку. Зокрема необхідно розробити концептуальні підходи щодо здійснення регулювання системного ризику банківського сектору економіки, які визначатимуть рівні, цілі, суб'єкти та види такого регулювання.

Формулювання мети статті та завдань дослідження.

Метою дослідження є розробка концептуальних підходів до формування ефективної системи регулювання системного ризику банківського сектору економіки. Досягнення мети потребує постановки та вирішення наступних завдань:

1. Обґрунтувати необхідність державного регулювання економіки в цілому та банківського сектору зокрема, базуючись на класифікації теорій державного регулювання економіки.
2. Визначити організаційний базис та цілі регулювання банківського сектору економіки.
3. Розробити рекомендації щодо складових регулювання системного ризику банківського сектору економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням здобутих наукових результатів.

Перші теоретичні обґрунтування необхідності державного втручання в економіку, які стали основою формування сучасних концепцій державного регулювання, з'явилися на початку 1970 рр.

XX ст., що у часі відповідає й розвитку концептуальних засад системного ризику як основної загрози фінансової стабільності. З того часу ці теоретичні підходи доповнювалися, удосконалювалися та розвивалися (рис. 1).

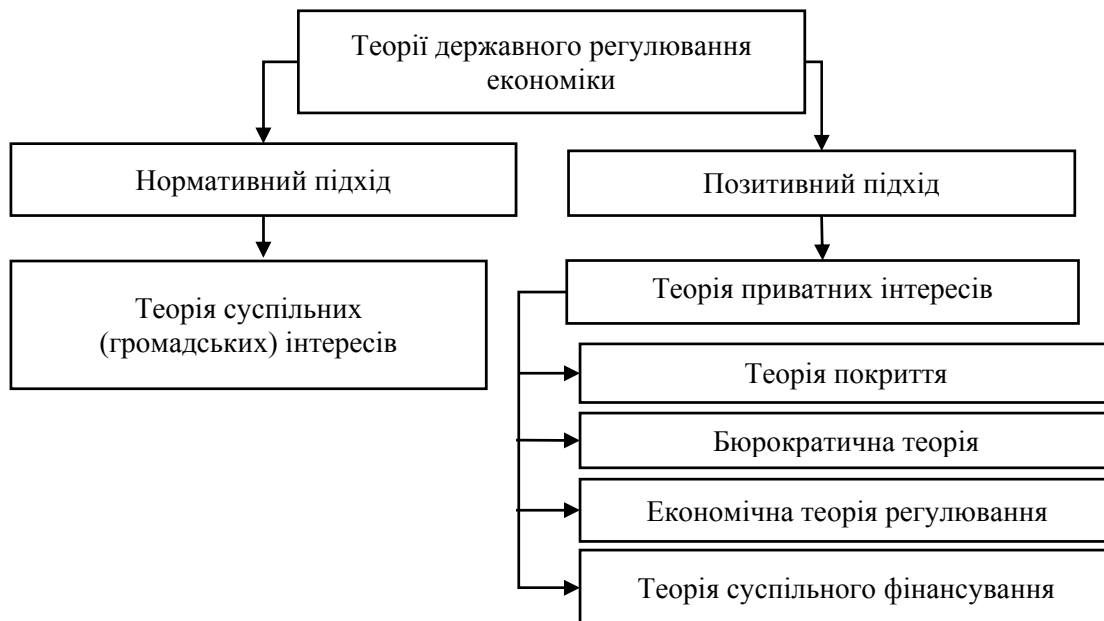

Рис. 1. Класифікація теорій державного регулювання економіки

Джерело: складено автором за даними [1]

Відповідно до даних, представлених на рис. 1, дійдемо висновку, що теорії економічного регулювання поділяють на два підходи – нормативний та позитивний. Сутність нормативного підходу ґрунтується на теорії суспільних інтересів, яка визначає необхідність та зміст державного регулювання. Об'єктом дослідження у межах нормативного підходу є ідеальна ситуація, в якій суб'єкти регулювання діють в інтересах суспільства, виправляючи недосконалості ринку; регулювання базується на ідентифікації обставин, які можуть призвести до порушення ринкової рівноваги. Натомість позитивний підхід базується на теорії приватних інтересів та виходить із твердження, що кожен із суб'єктів регулювання має свої власні цілі.

У зв'язку з цим, вважаємо, що обґрунтування цілей регулювання банківського сектору економіки в цілому та системного ризику зокрема повинно здійснюватися на засадах нормативного підходу та теорії суспільних (громадських) інтересів. Нормативний підхід історично виник першим, а назву свою отримав, оскільки базується на припущенні, що державне регулювання є бажаним для виправлення недоліків ринку та завжди має на меті забезпечення врахування суспільних інтересів.

У літературі, що стосується теорії суспільних інтересів, існують чотири основні припущення [1, с. 54]: (1) досконала інформація; (2) регулятори, прагнуть дотримуватися суспільних інтересів; (3) окремі ринки надзвичайно нестабільні та неефективні; (4) регулювання не потребує значних витрат державних коштів. Регулювання, в тому числі й банківського сектору, здійснюється з метою дотримання суспільних інтересів та здійснюється за умови, якщо ринок не може забезпечити досягнення цієї мети. Серед основних причин, які зумовлюють неспроможність ринку забезпечити економічний розвиток на засадах дотримання суспільних інтересів є структура ринку (наприклад, природна монополія), асиметрична інформація та вплив зовнішніх чинників, так званих екстерналій.

Варто зауважити, що банківські ринки більшості країн світу (у тому числі й України) не відносяться до монопольного, однак можуть потребувати регулювання з боку органів, які мають на меті підтримання конкуренції в галузі. Проте необхідність здійснення такого регулювання зумовлюється не монополією, а іншою передумовою, яка визначає недосконалість ринку, – це асиметрія інформації та моральний ризик з боку системно важливих банків. Ураховуючи зазначене вище, необхідність здійснення державного регулювання банківського сектору економіки відповідно до теорії суспільних інтересів зумовлюється наявністю асиметрії інформації та уразливістю банківського сектору до зовнішніх потрясінь (шоків, екстерналій).

Асиметрія інформації характеризує ситуацію, коли одні учасники ринку інформовані більше, ніж інші. Це, зазвичай, проявляється, коли продавець товару або послуги має більше знань, ніж

покупець. Майже всі економічні операції пов'язані з асиметрією інформації, що й формує поняття недосконалості ринку в межах теорії суспільних інтересів та зумовлює необхідність держаного регулювання економіки. Варто зазначити, що асиметрія інформації найчастіше досліджується на товарних ринках. Водночас цей феномен властивий і ринкам послуг, у тому числі й фінансових. Схематично можливі напрями асиметрії інформації у банківському секторі економіки зображено на рис. 2.

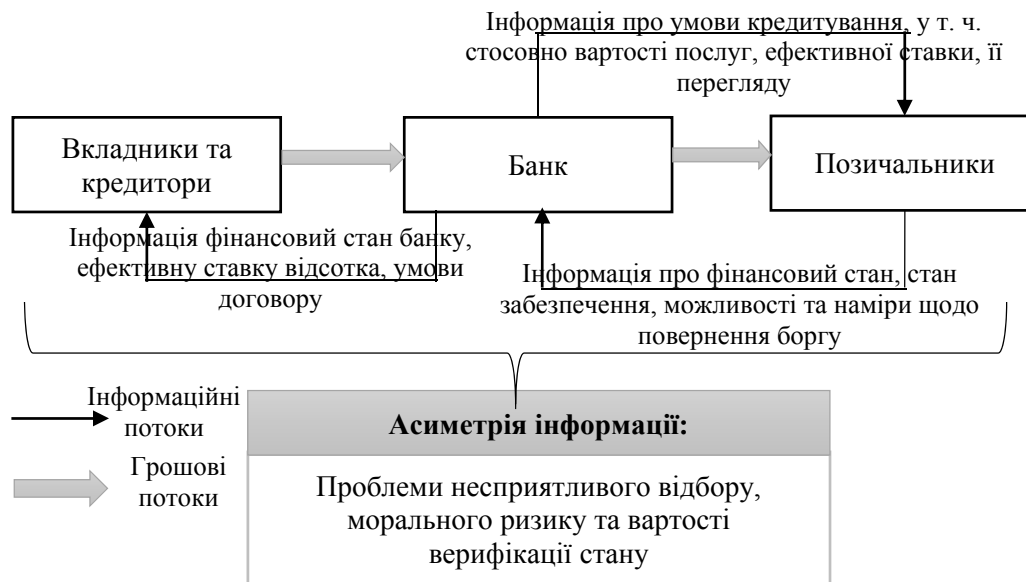

Рис. 2. Напрями прояву асиметрії інформації у банківському секторі економіки
Джерело: розроблено автором

За даними, представленими на рис. 2, можна виділити такі основні напрями асиметрії інформації в банківському секторі економіки: інформація, що надає банк вкладнику стосовно фінансового стану банку та умов депозитного договору (у цьому випадку неправдиву інформацію може надавати банк для збільшення кількості клієнтів та ресурсів); інформація, яку надає банк позичальнику стосовно вартості обслуговування та перегляду умов договорів (банк може приховувати реальну вартість позички та маскувати можливість перегляду контракту в односторонньому порядку); інформація, яку надає позичальник банку (позичальник може приховувати інформацію про свій фінансовий стан, стан забезпечення, наміри повертати позичку).

Виходячи із загального розуміння функціонування банківського сектору економіки, дійдемо висновку, що існують кілька основних проблем, що виникають через асиметрію інформації: проблема несприятливого відбору (adverse selection); проблема ризику недобросовісності (moral hazard); проблема вартісної верифікації стану (costly state verification) [8, с. 3]. Це означає, що для повноцінного функціонування банківського сектору економіки потрібна раціонально організована, доступна широкому колу клієнтів банку інформація.

Концепція фінансового посередництва як делегованого моніторингу, в основі якої лежить мінімізація витрат виробництва інформації (витрат на моніторинг позичальника), необхідної для вирішення проблеми стимулювання поведінки позичальника (посередника) в інтересах кредитора пояснює діяльність кредиторів і позичальників на кредитному ринку в умовах виникнення морального ризику (moral hazard) (Diamond D. Financial Intermediation as a Delegated Monitoring: A Simple Example, 1996). Діяльність фінансових посередників (у т.ч. й банків) розглядається як агентів багатьох інвесторів (вкладників), які передають посередникам свої грошові кошти для кредитування підприємств і делегують їм повноваження у сфері здійснення моніторингу кредитних контрактів, який потребує додаткових витрат (так званий «дорогий» або «коштовний» моніторинг). Така діяльність посередників по делегованому моніторингу має істотні переваги для кредиторів, оскільки інакше вони були б вимушені збільшити свої зусилля і витрати на моніторинг. Тому кредиторам вигідно звернутися за допомогою до посередників, які досягають значної переваги у витратах на моніторинг порівняно з прямим фінансуванням. Проте діяльність посередника по моніторингу і кредитуванню також породжує проблему стимулювання, але, це вже стосується надійної діяльності самого посередника. Описана вище проблема є типовою агентською

проблемою, пов'язаною з ситуацією морального ризику. Ця ситуація означає неможливість для вкладника спостереження реальних зусиль агенту по моніторингу і доступу до отриманої їм інформації, а головне – наявність загрози прихованої дії агенту-посередника зі штучного заниження виплат від проєктів, що отримуються вкладниками. Агентська проблема означає необхідність «моніторингу суб'єкта моніторингу» і викликає появу у вкладників-принципалів особливих агентських витрат, або, точніше, – витрат делегування.

Подолання недостовірності інформації, що надає банк вкладнику потребує дотримання ринкової дисципліни, що означає можливість вкладників коректно інтерпретувати інформацію про зміну фінансових показників діяльності банків. В економічній літературі виділяють три механізми ринкової дисципліни [9, с. 1452]: кількісний (скорочення клієнтської бази у випадку погіршення фінансового стану банку); ціновий припускає, що вкладники вимагатимуть підвищеного рівня дохідності у випадку погіршення фінансової стійкості банку); структурний (скорочення строку залучення ресурсів та зростання частки поточних депозитів).

Проблеми несприятливого відбору та морального ризику з боку позичальників банки вирішують, здійснюючи раціонування кредиту. При здійсненні раціонування позички банки занижують процентні ставки щодо рівноважного рівня та вимагають додаткові гарантії її повернення – грошові потоки, забезпечення тощо. Зазначене пояснюється наступним: високі процентні ставки не сприятимуть залученню передусім серйозних клієнтів, що мають проєкти з невисоким рівнем економічної віддачі та не схильні до ризику. З іншого боку, недобросовісний позичальник може погодитися на підвищені процентні ставки, аби отримати кредит. Таким чином, знижується кількість ризикових проєктів та частка недобросовісних позичальників. У випадку з іпотечними цінними паперами в США, невірне визначення якості яких відносять до негативних чинників розгортання фінансової кризи 2007 р., проблема асиметрії інформації виявилася в тому, що їх емітент мав більше інформації, ніж інвестор, щодо якості пропонованих цінних паперів та іпотечних кредитів, які формували ці цінні папери.

Загальна інформованість сама по собі створює нові умови у взаєминах учасників кредитного ринку. Боротьба з асиметрією може бути ефективною тільки за умови її системності. У подоланні асиметрії інформації між суб'єктами економічних відносин на кредитному ринку велику роль відіграє держава та центральні банки, що встановлюють системи ліцензування, нормативів, обмежень та інших методів зниження негативного впливу асиметрії інформації.

Узагальнення здобутків теорії суспільних інтересів та аналіз напрямів прояву асиметрії інформації у банківському секторі економіки дозволяє сформулювати наступні цілі державного регулювання на мікрорівні:

– захист прав споживачів (забезпечити надання банками достовірної інформації про послуги та фінансовий стан);

– забезпечення стійкості окремих банків (ліцензування діяльності, здійснення мікропруденційного нагляду, у т.ч. проведення регулярних інспекційних перевірок).

Наступне поняття, яке характеризує недосконалість ринку, – це уразливість банківського сектору економіки до зовнішніх потрясінь та вплив зовнішніх чинників (екстерналій). Екстерналії в економічній літературі визначаються як не опосередкований ринком вплив ринкової транзакції на третіх осіб. Відповідно до концепції зовнішніх впливів (екстерналій) екстерналії представляють собою «залишкову форму внутрішніх ефектів», а «зовнішні наслідки виникають, коли є негативні або позитивні ефекти у споживанні або виробництві економічного агенту» (Marshall, A. Principles of Economics 1997 [1920]; Pigou, A. The Economics of Welfare, 1932 [1920]). Екстерналії зумовлюють неспроможність ринку здійснювати ефективний розподіл ресурсів. Для повернення ринку в стан рівноваги необхідно або перетворити зовнішні ефекти у внутрішні, або створити умови для зникнення відмінностей між приватними і суспільними оцінками, тобто побудувати механізм, при якому економічні суб'єкти включали б зовнішні витрати і вигоди в свої власні витрати.

Концепцію екстерналій, розроблену зазначеними вище вченими, також розглядають в економічній літературі, присвяченій регулюванню банківського сектору економіки [10]: реалізація активів банку в умовах нестабільності (так звані «fire sale») може призвести до негативних зовнішніх впливів (інформаційної загрози, зв'язків та ризику контрагентів) щодо інших банків сектору; натомість здійснення своєчасного регулювання може пом'якшити вплив негативних зовнішніх чинників.

Варто зауважити наявність й позитивного ефекту від прояву зовнішніх чинників (екстерналій): окремі банки витрачають багато коштів й зусиль на вивчення ринкової інформації та обґрунтування рівня процентних ставок (відповідно до рівня ризику та необхідної дохідності), у той час як інші встановлюють ставки, орієнтуючись на обґрунтовані іншими банками.

Проте у контексті завдань формулювання цілей регулювання та предмету дослідження вплив екстерналій на діяльність банків потребує виділення таких напрямів: дослідження макроекономічних екстерналій (macroeconomic externalities) та так званих «банківських панік» чи «набігів вкладників» (bank run).

Специфіка діяльності банків, що визначається рівнем фінансового левериджу й трансформацією ресурсів, спричиняє їхню уразливість до впливу зовнішніх несприятливих чинників: зовнішні потрясіння можуть спричинити погіршення фінансової стабільності як окремих банків, так і сектору в цілому. Банки пропонують вкладникам поточні та строкові депозити, які дозволяють вкладникам вилучати фіксовану суму за вимогою або після закінчення строку договору. У випадку перевищення попиту на зняття коштів із депозитних рахунків над наявним обсягом високоліквідних активів, розпочинається криза ліквідності, і банк повинен продати свої активи («fire sale»). Ця проблема неліквідності може призвести до втрати банком платоспроможності та розповсюдження негативного ефекту у межах усього банківського сектору економіки. Додатковий попит на вилучення коштів із депозитних рахунків зростає в періоди нестабільності чи навіть в умовах виникнення негативної інформації; вилучення вкладниками коштів зі своїх рахунків за умови отримання ними додаткової негативно інформації свідчить про наявність феномена «банківської паніки» (bank run).

Пов'язуючи між собою основні причини, які зумовлюють необхідність здійснення регулювання банківського сектору економіки у межах нормативного підходу, варто зазначити наступне: інформаційна асиметрія, яка існує між банками, позичальниками та вкладниками, а також трансформація строків погашення, яку банки здійснюють шляхом інвестування короткострокових депозитів у довгострокові активи, наражають банки на зумовлену відтоком депозитів кризу ліквідності.

Недосконалість ринку, пов'язана із існуванням екстерналій, безпосередньо стосується питань виникнення системного ризику: з одного боку, банки в умовах асиметрії інформації та ролі в економіці можуть створювати екстернації (розповсюдження негативних наслідків банківських криз); з іншого боку, екстерналії, які виникають в інших секторах можуть чинити вплив на діяльність банків (падіння цін на активи після надмірного зростання, валютні, боргові кризи та ін.).

Отже, на засадах теорії суспільних інтересів можна сформулювати необхідність регулювання банківського сектору економіки на макрорівні:

- забезпечення фінансової стабільності;
- цінової стабільності;
- здійснення позитивного внеску в економічне зростання.

Підсумовуючи здобутки нормативного підходу та теорії суспільних інтересів, варто зауважити хибний та дискусійний характер їхніх окремих припущень. Хибним вважаємо припущення щодо досконалості ринкової інформації: банківський сектор економіки характеризується асиметрією інформації, що потребує державного регулювання. Дискусійними є положення стосовно того, що регулятори, прагнуть дотримуватися суспільних інтересів (для перехідних економік це твердження безумовно є хибним), а регулювання не потребує значних витрат державних коштів (це твердження потребує перевірки на основі вимірювання витрат на підтримання фінансової стабільності). Водночас твердження, що окремі ринки надзвичайно нестабільні та неефективні дозволило визначити основні напрями недосконалості банківського сектору економіки та обґрунтувати цілі регулювання на мікро- та макрорівнях.

Вважаємо, що на практиці суб'єкти регулювання не завжди діють з метою забезпечення суспільних інтересів, що зменшує цінність та ефективність державного регулювання економіки. Саме тому формування ефективної системи регулювання потребує врахування здобутку позитивного підходу та теорії приватних інтересів. Під ефективною системою регулювання пропонуємо розуміти сукупність суб'єктів регулювання, організацію їхньої взаємодії, які мають права та обов'язки застосовувати певний інструментарій регулювання та несуть відповідальність за результати прийнятих рішень на засадах дотримання суспільних інтересів та поставлених цілей.

Позитивний підхід до регулювання виник у межах Чиказької школи [1, с. 24] та базується на припущенні, що кожен із суб'єктів державного регулювання економіки виходить передусім із власних, а не суспільних інтересів. Наприклад, представники уряду країни мають на меті бути обраними (переобраними), і меншою мірою турбуються про досягнення довгострокового позитивного ефекту. Саме тому реалізація позитивного підходу передбачає формування чіткого алгоритму прийняття політичних рішень на засадах визначення змісту та структури банківського регулювання. Позитивний підхід базується на теорії приватних інтересів, у межах якої додатково

виділяють: теорію покриття, бюрократичну теорію, економічну теорію регулювання та теорію громадського фінансування.

Необхідно зауважити, що стосовно окремих теорій немає наукового консенсусу стосовно віднесення до нормативного чи позитивного підходу до регулювання. Зокрема це стосується теорії покриття. Проте в науковій літературі доведена належність теорії до позитивного підходу: прихильники розглядають процес регулювання, за допомогою якого регуляторні органи діють під впливом представників банківського сектору економіки [1, с. 29]. Відповідно до цієї теорії створення невеликих регуляторних органів легше організувати, ніж групи, які б представляли інтереси великої кількості учасників (наприклад, асоціація банків буде більш ефективною порівняно із асоціацією вкладників). Водночас до недоліків варто віднести наступні: на практиці теорія покриття не відрізняється від теорії суспільних інтересів у її припущенні про те, що регулювання реалізується на користь суспільних інтересів (проте не всього суспільства, а певних груп); теорія не пояснює механізми регулювання секторів економіки, які можуть мати суперечливі інтереси; теорія захоплення ігнорує той факт, що регулювання служить інтересам споживачів, а не інтересам банківського сектору; банки як представники суспільних інтересів не зацікавлені у регулюванні унаслідок його негативного впливу на прибутковість. Вочевидь, перелічені вище недоліки унеможливають здійснення регулювання банківського сектору економіки на засадах теорії покриття, проте існування чисельних випадків лобіювання представниками банківського бізнесу своїх інтересів на засадах пом'якшення банківського регулювання зумовлює необхідність врахування положень цієї теорії.

Теорія економічного регулювання походить від теорії суспільного вибору та визначається як «економічне дослідження неринкових рішень» (Stigler, G. *The Theory of Economic Regulation*, 1971). У цьому контексті теорія економічного регулювання виходить з припущення, що регулювання є суспільним благом, розподіл якого регулюється законами попиту та пропозиції. Попит формують промислові та банківські групи, які є більш поінформованими порівняно зі споживачами їхніх продуктів та послуг. Натомість пропозицію регулювання як суспільного блага надають суб'єкти державного регулювання. Отже, на відміну від теорії суспільних інтересів, державне втручання не прагне виправити неефективність ринку, але враховує той факт, що існує регулювання для просування інтересів політично ефективних груп. Науковці в якості прикладу реалізації цієї теорії наводять можливість регулювання банківських ризиків на основі підходу внутрішніх рейтингів (банки самостійно визначають підходи та моделі кількісної оцінки ризиків). Варто додати, що цей приклад може бути поясненням теорії економічного регулювання в банківському секторі, проте це потребує додаткового обґрунтування внутрішніх моделей оцінки ризиків при здійсненні регулювання.

Наступна теорія, яку варто розглядати в межах теорії приватних інтересів – це теорія бюрократії [1, с. 26], яка пояснює поширення регулювання та надмірне регулювання банківського сектору економіки. Основним компонентом аналізу теорії бюрократії є державний бюрократ – у випадку банківського регулювання цю роль виконує центральний банк. Діяльність центрального банку на засадах бюрократичної теорії регулювання розглядається як надання регуляторних, моніторингових та наглядових послуг зацікавленим особам: банкам, споживачам банківських послуг, уряду тощо. Однак ускладнення виникають унаслідок того, що такі регуляторні «товари та послуги» надаються не через ринковий процес, а в порядку, встановленому регулятором. Центральний банк, маючи інформаційну перевагу порівняно з ринковими контрагентами, може здійснювати ефективне регулювання банківського сектору економіки, яке не пов'язане із великими втратами. Останнє твердження є основним недоліком цієї теорії, оскільки реалізація системного ризику банківського сектору економіки спричинила необхідність значних державних витрат, пов'язаних із «порятунком» системно важливих банків, а доцільність таких витрат ще й нині спричиняє дискусію в економічній літературі.

Остання теорія, що розглядається в межах позитивного підходу та теорії приватних інтересів – це теорія суспільного фінансування [1, с. 33]. Відповідно до цієї теорії вагомою економічною причиною банківського регулювання є державне фінансування. Державне фінансування є результатом банківського регулювання, оскільки регулювання у формі контролю за капіталом та фінансовий протекціонізм заохочують банки фінансувати державний сектор. Отже, чим вище рівень державного фінансування, тим менше уряд зацікавлений в дерегуляції банківського сектора. Відповідно до цієї теорії суб'єкт регулювання як державний орган діє на засадах дотримання державних інтересів, які, однак, можуть змішуватися із інтересами уряду. Зазначене, доводить необхідність забезпечення незалежності центрального банку.

Синергізм сучасних теорій економічного регулювання дозволяє сформулювати концептуальні підходи до формування ефективної системи регулювання банківського сектору економіки (рис. 3).

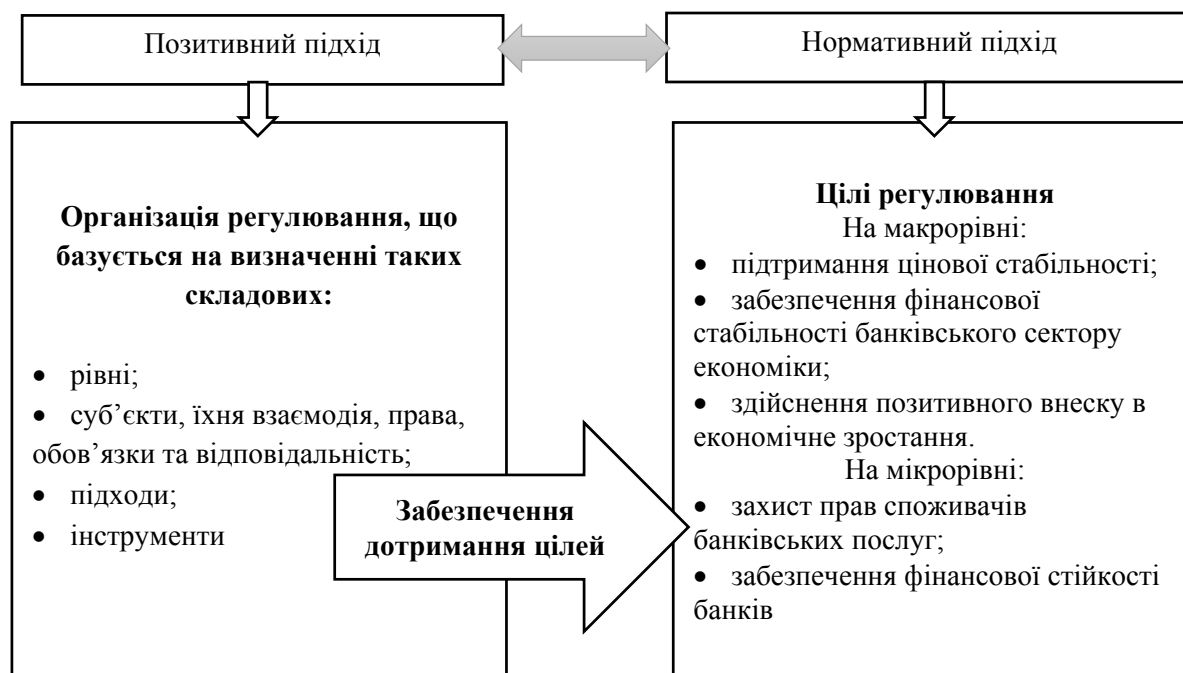

Рис. 3. Концептуальні підходи до формування ефективної системи регулювання банківського сектору економіки

Джерело: розроблено автором

Відповідно до даних, представлених на рис. 3, цілі регулювання банківського сектору економіки (підтримання цінової стабільності, забезпечення фінансової стійкості банківського сектору економіки, здійснення позитивного внеску в економічне зростання, захист прав споживачів банківських послуг та забезпечення фінансової стійкості банків) формуються із урахуванням нормативного підходу та забезпечення суспільних інтересів. Натомість організація регулювання повинна мінімізувати можливість функціонування суб'єктів регулювання з метою забезпечення власних (а не суспільних) інтересів. На цій основі необхідно зауважити, що синергізм втілюється у формуванні системи регулювання на засадах створення мотивів, правил, протитяг та механізмів взаємодії для суб'єктів регулювання, які б їх стимулювали до досягнення поставлених цілей.

Варто зазначити щодо необхідності розмежування цілей регулювання банківського сектору економіки залежно від рівнів. Метою регулювання на мікрорівні є подолання наслідків асиметрії інформації на засадах забезпечення фінансової стійкості окремих банків та захисту прав споживачів банківських послуг. Водночас розповсюдження системного ризику після 2007 р. доводить той факт, що фінансова стійкість окремих банків не є запорукою підтримання стабільного функціонування всього банківського сектору економіки. Саме тому й виникає необхідність вироблення політики та інструментарію підтримання макроекономічної стабільності (обмеження системного ризику та втрат для економіки), що втілюється у таких цілях банківського регулювання, як: забезпечення фінансової стабільності банківського сектору економіки; здійснення позитивного внеску в економічне зростання та підтримання цінової стабільності.

Узагальнення теоретичних засад регулювання банківського сектору економіки дозволило обґрунтувати концептуальні засади регулювання системного ризику, яка характеризується рівнями, суб'єктами, цілями, підходами та інструментами (рис. 4).

Регулювання системного ризику здійснюється на міжнародному та національному рівнях; національний рівень, у свою чергу, має міжвідомчий, стратегічний та тактичний субрівні. Кожен із суб'єктів здійснює внесок у регулювання системного ризику у межах своїх цілей, завдань та інструментів впливу на макро- та мікрорівнях.

До суб'єктів регулювання системного ризику на міжнародному рівні передусім відносяться: Рада з фінансової стабільності (FSB) [11], Базельський комітет Банку міжнародних розрахунків [12] та Європейська Рада з системних ризиків [13]. Також внесок у формування аналітичного забезпечення фінансової стабільності здійснюють Міжнародний валютний фонд та Світовий банк.

Цілями суб'єктів міжнародного рівня (та ін.) є сприяння забезпеченню глобальної фінансової стабільності та уніфікація інструментів макропруденційного регулювання.

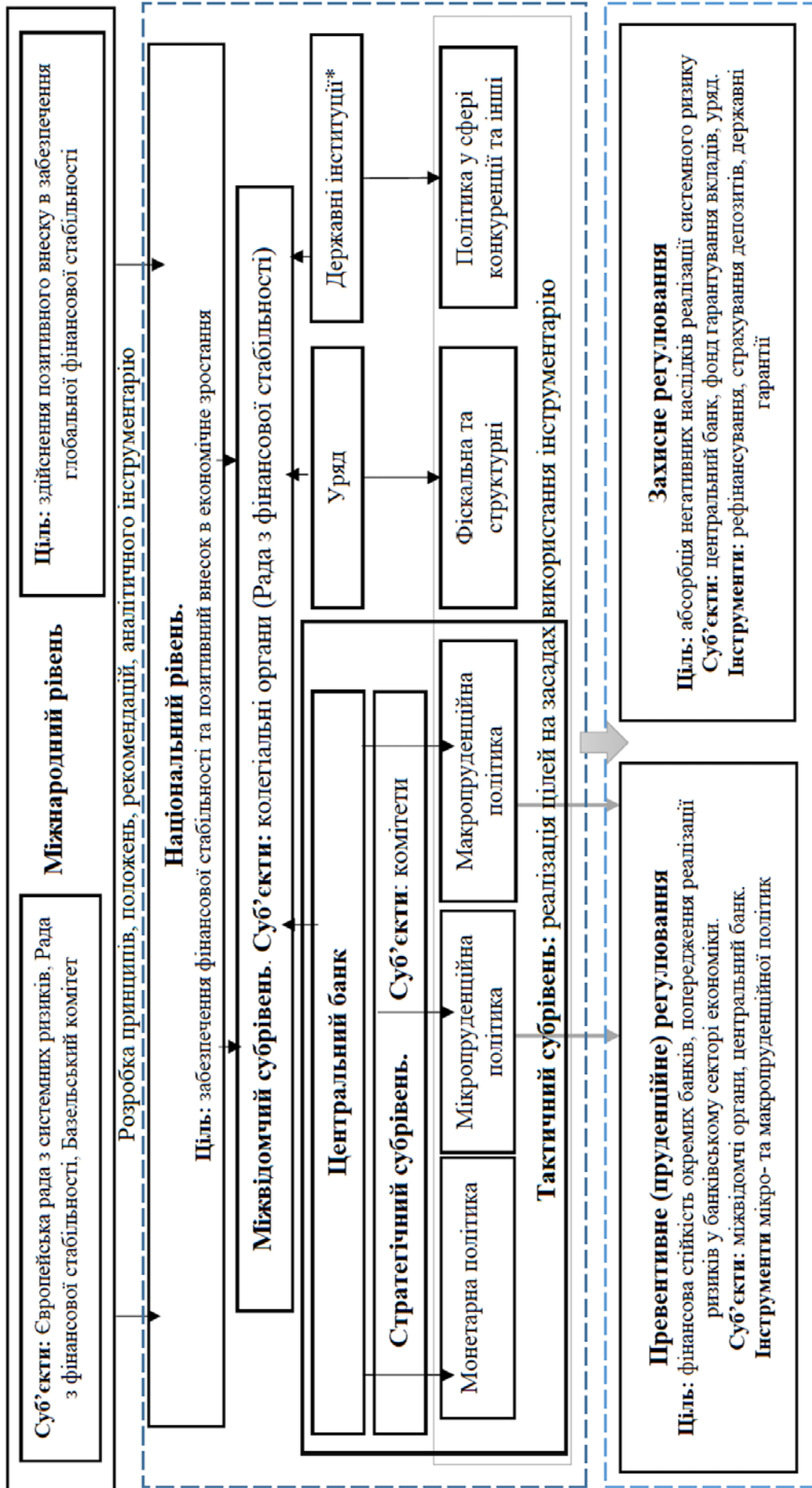

Рис. 4. Концептуальні засади регулювання системного ризику банківського сектору економіки
 * в Україні політику у сфері конкуренції формувє Антимонопольний комітет

Джерело: розроблено автором

Необхідно зазначити, що міжнародні організації не чинять прямого директивного впливу на процеси регулювання системного ризику, тому до інструментів реалізації їхньої політики можна віднести аналітичні розробки, положення стосовно оцінки системного ризику та інструментарію регулювання, які не мають директивного характеру. Водночас, урахуовуючи сучасні процеси глобалізації та необхідність уніфікації інструментів оцінки й регулювання банківського сектору в цілому та системного ризику зокрема, положення, розроблені суб'єктами міжнародного рівня, імплементовані до законодавства та практики регулювання більшості країн. Країни, що розвиваються, у тому числі й Україна, також поступово запроваджують міжнародні норми регулювання системного ризику банківського сектору економіки.

На національному рівні ціллю регулювання системного ризику є забезпечення фінансової стабільності та здійснення позитивного внеску в економічне зростання. Варто зауважити, що немає єдиного суб'єкту регулювання, відповідального на досягнення цієї цілі. Натомість досягнення мети регулювання системного ризику забезпечується координацією зусиль суб'єктів регулювання на різних субрівнях.

Конвергенція та взаємозв'язки між окремими секторами економіки вимагають участі в прийнятті рішень стосовно забезпечення фінансової стабільності та протидії системному ризику суб'єктів регулювання різних галузей, а не лише центрального банку. Зазначене вимагає створення міжвідомчого рівня регулювання. Міжвідомчий орган формують представники центрального банку, уряду та інших державних інституцій (передусім органу, що здійснює регулювання конкуренції та органів регулювання фінансових ринків у випадку секторальної моделі регулювання чи моделі «двох вершин»). У зв'язку з цим варто констатувати, що з урахуванням положень теорії приватних інтересів, цілі окремих суб'єктів регулювання системного ризику можуть вступати у протиріччя. Зазначене потребує додаткового дослідження сучасного стану координації дій суб'єктів регулювання в Україні з метою вироблення рекомендацій щодо її покращання. Рішення міжвідомчого органу можуть мати як рекомендаційний, так і директивний характер. У зв'язку з цим повноваження стосовно регулювання системного ризику розподілятимуться між центральним банком та міжвідомчим органом. Вважаємо, що визначення необхідності регулювання (ідентифікація системного ризику, стресу) та запровадження інструментарію повинні визначатися на міжвідомчому рівні на засадах прийняття положень, обов'язкових до виконання. Однак конкретизацію та практичне запровадження інструментарію регулювання системного ризику здійснюють центральний банк, уряд та інші державні інституції; відповідальність за дотримання фінансової стабільності у цьому випадку покладається на того суб'єкта, який здійснює практичне запровадження інструментів. Наприклад, використання інструментів, що обмежують надмірну кредитну експансію, належать до компетенції центрального банку; податки, які повинні стримувати надмірний попит й зростання цін на нерухомість, запроваджуватиме уряд; регулювання конкуренції та недопущення зростання ринкової влади системно важливих банків повинен здійснювати відповідний орган регулювання конкуренції (в Україні – Антимонопольний комітет).

Водночас, необхідно зауважити, що більшість інструментів регулювання системного ризику належить до сфери застосування центрального банку. Саме тому в межах центрального банку формується стратегічний субрівень регулювання системного ризику, яке здійснюється колегіальними органами (комітетами), до яких входять представники центрального банку. Залежно від прийнятих колегіальними органами рішень на рівні структурних одиниць центрального банку (департаменти, відділи, сектори тощо) здійснюється запровадження інструментарію регулювання системного ризику банківського сектору економіки (тактичний субрівень).

За результатами аналізу праць учених-економістів [3; 5; 14] визначено, що регулювання можна поділити на захисне та пруденційне. Захисне регулювання має на меті абсорбцію негативних наслідків реалізації системного ризику (гарантування вкладів, державні гарантії, рефінансування, фінансова допомога проблемним банкам). Превентивне (пруденційне) регулювання спрямоване на попередження реалізації ризиків, а його мету можна визначити як забезпечення фінансової стійкості окремих банків та попередження реалізації системного ризику у банківському секторі економіки. Суб'єктами превентивного регулювання є міжвідомчі органи та центральний банк. Урахуовуючи той факт, що пруденційне регулювання може здійснюватися як на мікро-, так і на макрорівні, його інструментарій формується у межах реалізації мікропруденційної та макропруденційної політик. Необхідно зазначити, що окремі інструменти можуть бути віднесені до обох із зазначених вище політик (наприклад, показники регулювання

ліквідності, вимоги до капіталу та ін.), що потребує додаткової внутрішньосекторальної координації процесів регулювання банківського сектору економіки.

Захисне регулювання має на меті абсорбцію негативних наслідків реалізації системного ризику. Здійснювати захисне регулювання може центральний банк шляхом надання банкам рефінансування для підтримання ліквідності чи фінансової стійкості; фонд гарантування вкладів забезпечує функціонування системи страхування депозитів та реалізує на практиці захист інтересів вкладників у випадку банкрутства банків; уряд може здійснювати підтримку банків на засадах надання державних гарантій та фінансування.

Вважаємо, що більш дієвим у регулюванні системного ризику є пруденційний підхід. На відміну від захисного, використання інструментів пруденційного підходу дозволяє зменшити негативний вплив системного ризику на банківський сектор економіки. Водночас обґрунтування застосування інструментів захисного або пруденційного підходу повинно здійснюватися за результатами оцінки потенційних втрат від реалізації системного ризику, що й зумовлює необхідність та напрями подальшого дослідження.

Висновки та перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку.

1. Ґрунтуючись на класифікації теорій державного регулювання економіки, визначено необхідність державного регулювання економіки в цілому та банківського сектору зокрема. З чого зроблено наступний висновок:

– у сучасній економічній науці виокремлюють два основні підходи до економічного регулювання – позитивний та нормативний: нормативний підхід базується на теорії суспільних інтересів, яка визначає необхідність та зміст державного регулювання; сутність позитивного підходу ґрунтується на теорії приватних інтересів, яка передбачає формування чіткого алгоритму прийняття політичних рішень на засадах визначення змісту та структури банківського регулювання;

– необхідність регулювання у банківській сфері зумовлюється асиметрією інформації, моральним ризиком та уразливістю банківської системи до зовнішніх потрясінь.

2. Визначено організаційний базис та сформовано цілі регулювання банківського сектору економіки, а саме:

– організація регулювання базується таких складових: рівні; суб'єкти, їхня взаємодія, права, обов'язки та відповідальність; підходи та інструменти;

– на мікрорівні – це захист прав споживачів банківських послуг та забезпечення фінансової стійкості банків; на макрорівні – підтримання цінової стабільності, економіки та фінансової стійкості банківського сектору економіки; регулювання системного ризику має на меті забезпечення фінансової стійкості банківського сектору економіки. Це сприятиме здійсненню позитивного внеску в економічне зростання.

3. Виходячи з вищезазначеного, доцільною є розробка рекомендацій щодо складових регулювання системного ризику банківського сектору економіки: рівні, суб'єкти, цілі, підходи та інструменти. На цій основі у дослідженні сформовані концептуальні засади регулювання системного ризику банківського сектору економіки, використання яких сприятиме підвищенню раціональності та обґрунтованості рішень державних інституцій у попередженні та мінімізації негативного впливу системного ризику.

Перспективами подальшого розвитку в цьому напрямку досліджень є обґрунтування застосування інструментів захисного або пруденційного підходу, яке повинно здійснюватися за результатами оцінки потенційних втрат від реалізації системного ризику.

Література

1. Koumbarakis A. *The Economic Theory of Bank Regulation and the Redesign of Switzerland's Lender of Last Resort Regime for the Twenty-First Century* / Thesis presented to the Faculty of Economics and Social Sciences at the University of Fribourg (Switzerland), in fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Economics and Social Sciences. Fribourg, Switzerland, 2017. 307 p.

2. Коваленко М. М. *Держава та банківський сектор : реалістична організація взаємодії* : монографія. Харків : Тім Publishing Group, 2015. 332 с.

3. Зверяков М. І., Зверяков А. М. *Антикризове управління фінансовою стійкістю банку в умовах економічних дисбалансів* : монографія. Одеса : ОНЕУ, 2015. 418 с.

4. *Діяльність банків на кредитному ринку в умовах асиметрії інформації* : монографія / За заг. ред. Л. В. Кузнецової. Одеса : ОНЕУ, 2015. 289 с.

5. Жердецька Л. В. Макропруденційна політика: світовий досвід та українська практика. *Вісник соціально-економічних досліджень* : зб. наук. праць. 2016. Вип. 1 (60). С. 239–247.
6. Schäfer A., Schnabel I. & Weder di Mauro B. Financial Sector Reform After the Crisis : Has Anything Happened? *Review of Finance*. 2016. Vol. 20 (1). Pp. 349–362.
7. Belkhir M., Canelon B., Wijnandts J-Ch. Macroprudential Policies, Economic Growth, and Banking Crises. *IMF Working Paper*. 2020. No. 20/65. 52 p. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2020/05/22/Macroprudential-Policies-Economic-Growth-and-Banking-Crises-49264> (accessed 30 January 2020).
8. Yan Y., Yu W. & J. Zhao J. L. How signaling and search costs affect information asymmetry in P2P lending : the economics of big data. *Financial Innovation*. 2015. 1, 19. DOI 10.1186/s40854-015-0018-1.
9. Min D. Understanding the failures of market discipline. *Washington University Law Review*. 2015. Vol. 92. Issue 6. URL: https://openscholarship.wustl.edu/law_lawreview/vol92/iss6/5 (accessed 30 January 2020).
10. Miller M. & Zhang L. Externalities and financial crisis – enough to cause collapse? *Warwick Economics Research Papers*. July 2019. No. 1207. URL: https://warwick.ac.uk/fac/soc/economics/research/workingpapers/2019/twerp_1207_miller.pdf (accessed 03 February 2020).
11. FSB : *Organisational Structure and Governance*. URL: <https://www.fsb.org/organisation-and-governance> (accessed 05 February 2020).
12. *Committee on the Global Financial System* / Bank for International Settlements : website. URL: <https://www.bis.org/cgfs/index.htm> (accessed 05 February 2020).
13. *European Systemic Risk Board* : website / European System of Financial Supervision. URL: <https://www.esrb.europa.eu/about/orga/html/index.en.html> (accessed 07 February 2020).
14. Budnik K. & Kleibl J. Macroprudential regulation in the European Union in 1995–2014 : Introducing a new data set on policy actions of a macroprudential nature. *ECB Working Paper*. 2018. P. 2123.

References

1. Koumbarakis, A. (2017). *The Economic Theory of Bank Regulation and the Redesign of Switzerland's Lender of Last Resort Regime for the Twenty-First Century*. Thesis presented to the Faculty of Economics and Social Sciences at the University of Fribourg (Switzerland), in fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Economics and Social Sciences, Fribourg, Switzerland, 307 p.
2. Kovalenko, M. M. (2015). *Derzhava ta bankivskii sektor: realistychna orhanizatsiia vzaïemodii: monohrafiia* [*The state and the banking sector: a realistic organization of interaction: monograph*], Kharkiv: Tim Publishing Group, 332 s. [in Ukrainian]
3. Zvieriakov, M. I., Zvieriakov, A. M. (2015). *Antykryzove upravlinnia finansovoiu stiikistiu banku v umovakh ekonomichnykh dysbalansiv: monohrafiia* [*Anti-crisis management of the bank's financial stability in conditions of economic imbalances: monograph*], Odesa: ONEU, 418 s. [in Ukrainian]
4. *Diïalnist bankiv na kredytnomu rynku v umovakh asymetrii informatsii: monohrafiia* (2015) [*The activity of banks in the credit market in conditions of information asymmetry: monograph*]. Za red. L. V. Kuznietsovoi, Odesa: ONEU, 289 s. [in Ukrainian]
5. Zherdetska, L. V. (2016). *Makroprudentsiina polityka: svitovi dosvid ta ukrainska praktyka* [*Macroprudential policy: world experience and Ukrainian practice*]. *Visnyk sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen – Socio-Economic Research Bulletin*, 1 (60), 239–247 [in Ukrainian]
6. Schäfer, A., Schnabel, I. and Weder di Mauro, B. (2016). Financial Sector Reform After the Crisis: Has Anything Happened? *Review of Finance*, 20 (1), 349–362.
7. Belkhir, M., Canelon, B., Wijnandts, J-Ch. (2020). Macroprudential Policies, Economic Growth, and Banking Crises. *IMF Working Paper*, 20/65. Retrieved from: <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2020/05/22/Macroprudential-Policies-Economic-Growth-and-Banking-Crises-49264> (accessed 30 January 2020).
8. Yan, Y., Yu, W. & J. Zhao, J. L. (2015). How signaling and search costs affect information asymmetry in P2P lending: the economics of big data. *Financial Innovation*, 1, 19. DOI 10.1186/s40854-015-0018-1.
9. Min, D. Understanding the Failures of Market Discipline, *Washington University Law Review*, 92, 6. Retrieved from: https://openscholarship.wustl.edu/law_lawreview/vol92/iss6/5 (accessed 30 January 2020).

10. Miller, M., & Zhang, L. (2019). Externalities and financial crisis – enough to cause collapse? *Economics Research Papers*, No. 1207. Retrieved from: https://warwick.ac.uk/fac/soc/economics/research/workingpapers/2019/twerp_1207_miller.pdf (accessed 03 February 2020).
11. *FSB: Organisational Structure and Governance*. Retrieved from: <https://www.fsb.org/organisation-and-governance> (accessed 05 February 2020).
12. *Committee on the Global Financial System* / Bank for International Settlements: website. Retrieved from: <https://www.bis.org/cgfs/index.htm> (accessed 05 February 2020).
13. *European Systemic Risk Board*: website / European System of Financial Supervision. Retrieved from: <https://www.esrb.europa.eu/about/orga/html/index.en.html> (accessed 07 February 2020).
14. Budnik, K. & Kleibl, J. (2018). Macroprudential regulation in the European Union in 1995-2014: Introducing a new data set on policy actions of a macroprudential nature, *ECB Working Paper*, 2123.

Стаття надійшла до редакції 10.02.2020.

Прийнята до публікації 21.02.2020.

Науменкова Світлана,
д.е.н., професор кафедри фінансів,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8582-6044>
naumenkova@knu.ua

Міщенко Світлана,
д.е.н., професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
ДВНЗ «Університет банківської справи», м. Київ, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1840-8579>
smischenko1806@gmail.com

ЦИФРОВА ФІНАНСОВА ІНКЛЮЗІЯ: МОЖЛИВОСТІ ТА ОБМЕЖЕННЯ ДЛЯ УКРАЇНИ

Об'єкт дослідження. Об'єктом дослідження є процеси цифровізації фінансового посередництва та цифрового доступу населення до базових фінансових послуг в Україні.

Методологія. Інформаційною базою дослідження є дані міжнародних організацій та результати наукових доробок провідних вчених. У процесі дослідження використовувалися методи індукції, дедукції, абстрактно-логічний (при визначенні сутності поняття «цифрова фінансова інклюзія», узагальненні результатів досліджень та формулюванні висновків), монографічний (при дослідженні сучасного стану цифровізації фінансового посередництва в Україні), порівняння, графічний та табличний для наочного відображення аналітичної інформації тощо.

Результати. На підставі теоретичних узагальнень у статті обґрунтовано необхідність системної цифровізації фінансового сектору України. Для забезпечення рівноправного доступу громадян до цифрових фінансових послуг сформульовано основні принципи цифрового фінансового посередництва. Проаналізовано можливості цифрового доступу населення до базових фінансових послуг в Україні та інших країнах світу. Визначено основні бар'єри, що перешкоджають доступу населення до фінансових послуг.

Наукова новизна. Результати дослідження надали можливість розкрити зміст цифрової фінансової інклюзії. На основі аналізу економічної ситуації в Україні визначено, що її погіршення збільшує частку «фінансово виключеного» населення, ускладнює доступ громадян до цифрового фінансового обслуговування в максимально зручній для них формі. Отримана інформація є основою для розробки першочергових заходів щодо інтегрованого розвитку фінансового сектору в Україні, усунення наявних цінових і нецінових бар'єрів тощо.

Практична та (або) теоретична значущість. Практична значущість полягає в тому, що результати дослідження можуть бути використані практиками, вченими, представниками влади для застосування системного підходу щодо підвищення рівня фінансового обслуговування в Україні. Імплементация сформульованих пропозицій сприятиме розвитку інфраструктури ринку цифрових фінансових продуктів та послуг; посиленню процесів регулювання та нагляду за фінансовими посередниками, які використовують механізми дистанційного обслуговування клієнтів.

Ключові слова: цифрова фінансова інклюзія, фінансові інститути, цифрові фінансові послуги, доступ до фінансів, фінансове посередництво, принципи, цифровий ринок.

Naumenkova Svitlana,
Dr. Sc. (Econ.), Prof., Department of Finance,
Kyiv National University named after Taras Shevchenko, Kyiv, Ukraine
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8582-6044>
naumenkova@knu.ua

Mishchenko Svitlana,
Dr. Sc. (Econ.), Prof., Department of Finance, Banking and Insurance,
Banking University, Kyiv, Ukraine
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1840-8579>
smischenko1806@gmail.com

DIGITAL FINANCIAL INCLUSION: OPPORTUNITIES AND BARRIERS FOR UKRAINE

Object of study. The object of the study are the processes of digitalization of financial intermediation and digital access of the population to basic financial services in Ukraine.

Methodology. The information base of the research are the data of international organizations and the results of scientific achievements of leading scientists. The research methods have been the following: induction, deduction, abstract-logical (in determining the essence of the concept of “digital financial inclusion”, generalization of research

results and formulation of conclusions), monographic (in the study of the current state of digitalization of financial intermediation in Ukraine), comparison, graphical and tabular for visual display of analytical information, etc.

Results. On the basis of theoretical generalizations the necessity of system digitalization of the financial sector of Ukraine has been substantiated in the article. To ensure equal access of citizens to digital financial services, the basic principles of digital financial intermediation have been formulated. Possibilities of digital access of the population to basic financial services in Ukraine and other countries of the world have been analyzed. The main barriers to public access to financial services have been identified.

Scientific novelty. The results of the study have provided the opportunity to reveal the content of digital financial inclusion. Based on the analysis of the economic situation in Ukraine, it has been determined that its deterioration increases the share of "financially excluded" population, complicates the access of citizens to digital financial services in the most convenient form for them. The information obtained has become the basis for the development of priority measures for the integrated development of the financial sector in Ukraine, the elimination of existing price and non-price barriers, etc.

Practical and (or) theoretical significance. Practical significance is that the results of the study can be used by practitioners, scientists, government officials to apply a systematic approach to improving the level of financial services in Ukraine. The implementation of the formulated proposals will contribute to the development of the infrastructure of the market of digital financial products and services; strengthening the processes of regulation and supervision of financial intermediaries that use remote customer service mechanisms.

Keywords: digital financial inclusion, financial institutions, digital financial services, access to finance, financial intermediation, principles, digital market.

Науменкова Светлана,

д.э.н., профессор кафедры финансов,

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, г. Киев, Украина

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8582-6044>

naumenkova@knu.ua

Мищенко Светлана,

д.э.н., профессор кафедры финансов, банковского дела и страхования,

ГБУЗ «Университет банковского дела», г. Киев, Украина

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1840-8579>

smischenko1808@gmail.com

ЦИФРОВАЯ ФИНАНСОВАЯ ИНКЛЮЗИВНОСТЬ: ВОЗМОЖНОСТИ И ОГРАНИЧЕНИЯ ДЛЯ УКРАИНЫ

Объект исследования. Объектом исследования являются процессы цифровизации финансового посредничества и цифрового доступа населения к базовым финансовым услугам в Украине.

Методология. Информационной базой исследования являются данные международных организаций и результаты научных разработок ученых. В процессе исследования использовались методы индукции, дедукции, абстрактно-логический (при определении сущности понятия «цифровая финансовая инклюзия», обобщении результатов исследований и формулировании выводов), монографический (при исследовании современного состояния цифровизации финансового посредничества в Украине), сравнения, графический и табличный для наглядного отображения аналитической информации и др.

Результаты. На основании теоретических обобщений в статье обоснована необходимость системной цифровизации финансового сектора Украины. Для обеспечения равноправного доступа граждан к цифровым финансовым услугам сформулированы основные принципы цифрового финансового посредничества. Проанализированы возможности цифрового доступа населения к базовым финансовым услугам в Украине и других странах мира. Определены основные барьеры, препятствующие доступу населения к финансовым услугам.

Научная новизна. Результаты исследования дали возможность раскрыть содержание цифровой финансовой инклюзии. На основе анализа экономической ситуации в Украине определено, что ее ухудшение увеличивает долю «финансово исключенного» населения, затрудняет доступ граждан к цифровому финансовому обслуживанию в максимально удобной для них форме. Полученная информация является основой для разработки первоочередных мер для интегрированного развития финансового сектора в Украине, устранения имеющихся ценовых и неценовых барьеров и др.

Практическая и (или) теоретическая значимость. Практическая значимость заключается в том, что результаты исследования могут быть использованы практиками, учеными, представителями власти для применения системного подхода по повышению уровня финансового обслуживания в Украине. Имплементация сформулированных предложений будет способствовать развитию инфраструктуры рынка цифровых финансовых продуктов и услуг; усилению процессов регулирования и надзора за финансовыми посредниками, которые используют механизмы дистанционного обслуживания клиентов.

Ключевые слова: цифровая финансовая инклюзия, финансовые институты, цифровые финансовые услуги, доступ к финансам, финансовое посредничество, принципы, цифровой рынок.

DOI: 10.32680/2409-9260-2020-1-2-274-275-133-149

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Упродовж останніх років питанням фінансової інклюзії, або «фінансового включення» населення в систему офіційного фінансового обслуговування приділяється значна увага, що зумовлено необхідністю вирішення проблем подолання бідності, зменшення обсягів тіньових фінансових потоків та забезпечення економічного розвитку країн. У 2017 р. у світі близько 1,7 млрд. дорослих громадян (31% дорослого населення світу) не мали доступу до фінансових послуг [1]. Забезпечення доступу широких верств населення до базових фінансових послуг знаходиться під постійною увагою Організації економічного співробітництва та розвитку, Світового банку, Міжнародного валютного фонду, Базельського комітету з питань банківського нагляду, Ради з фінансової стабільності та ін.

У Стратегії розвитку фінансового сектору України до 2025 р. фінансова інклюзія визначена одним з п'яти актуальних напрямів поряд з такими, як фінансова стабільність, макроекономічний розвиток, розвиток фінансових ринків та інноваційний розвиток [2]. Актуальні завдання цифрового розвитку фінансового сектору також окреслено у відповідній Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 рр. [3]. На Форумі з фінансової інклюзії [4] підкреслено особливу важливість інклюзивного розвитку фінансового сектору на основі забезпечення рівноваги між розв'язанням локальних проблем, сприянням інноваціям, управлінням ризиками та захистом споживачів в Україні.

Рушійні наслідки економічної кризи в Україні та посилення глобальних викликів, спричинених поширенням пандемії COVID-19, активізували увагу до проблеми доступності фінансових послуг та більш широкого використання інструментів для дистанційного та безконтактного обслуговування. Цифровізація фінансового простору не лише знижує витрати, пришвидшує транзакції, робить їх більш безпечними та прозорими, але водночас дозволяє використовувати фінансові продукти, пристосовані до потреб найбільш уразливих груп громадян з низькими та нестійкими доходами, які не мають доступу до системи офіційного фінансового обслуговування через географічну відстань та наявність різних перешкод. Відсутність доступу частини громадян країни до системи офіційного фінансового обслуговування в умовах вимушеної ізоляції через проведення протиепідемічних заходів, екологічних загроз, економічної кризи та інших причин знижує рівень соціально-економічного захисту населення, посилює соціальну напругу в суспільстві, що, зрештою, призводить до небезпеки функціонування економіки країни в цілому. З огляду на це питання щодо оцінки можливості доступу населення до базових фінансових послуг на основі використання інформаційно-комунікаційних технологій та цифрових каналів фінансового обслуговування, визначення бар'єрів та формулювання пропозиції для їх подолання є своєчасними та актуальними.

Об'єкт дослідження та аналіз існуючих рішень проблем.

Об'єктом дослідження є процеси цифровізації фінансового посередництва та цифрового доступу населення до базових фінансових послуг в Україні.

З метою формування рекомендацій щодо створення умов для «цифрового фінансового включення» населення України до системи офіційного фінансового обслуговування досліджені питання доступу до фінансів, фінансового виключення та фінансової інклюзії.

Зауважимо, що показник доступу до фінансів донедавна був складовою при розрахунку індексу фінансового розвитку (The Financial Development Index), значення якого для більш ніж 60 країн світу упродовж 2009–2012 рр. відображалось в матеріалах Всесвітнього економічного форуму (World Economic Forum, WEF) в Давосі. Відмітимо, що рейтинг України за рівнем доступу до фінансів в оцінках Давоського форуму суттєво погіршився: за даними 2009–2012 рр. Україна опустилася з 45 на 56 позицію серед 62 країн світу [5, с. 367].

У 2008 р. групою науковців Світового банку було оприлюднено перше дослідження щодо розробки показників, результати розрахунків яких надали можливість зробити висновки, що доступ до фінансових послуг є досить обмеженим у всьому світі. Така ситуація спричинена низкою бар'єрів, які заважають невеликим фірмам та бідним домогосподарствам користуватися фінансовими послугами.

Увагу суспільства проблема фінансової інклюзії отримала, коли у 2011 р. компанією Gallup Inc. за результатами опитування 150 тис. респондентів із 148 країн світу, було сформовано статистичну

базу глобальної фінансової інклюзії (Global Findex Database), яка стала основним джерелом інформації про те, як населення в різних країнах світу заощаджує, позичає, здійснює платежі та управляє ризиками.

Стрімка цифровізація фінансового посередництва в умовах революції фінансових технологій (Fintech Revolution) розкриває нові можливості для фінансового включення на основі використання інноваційних продуктів та каналів цифрового обслуговування населення. Відповідно до «Цифрового порядку денного для Європи» («A Digital Agenda for Europe») [6], вирішення спільних завдань передбачається за такими напрямками, як: єдиний цифровий ринок; сумісність та стандарти; довіра і безпека; швидкий доступ до Інтернету; дослідження та інновації; розвиток цифрової грамотності, навичок та інклюзії. Безумовно, кожен з цих напрямів є важливим для подальшого розвитку цифрового фінансового посередництва в Україні та підвищення цифрового доступу населення до базових фінансових послуг. Формування єдиного цифрового ринку та платіжного простору створює додаткові можливості для поглиблення фінансової інклюзії, що відображено у спільному документі групи Світового банку (World Bank Group, WBG) та Банку міжнародних розрахунків (Bank for International Settlements, BIS) [7].

Питання доступності фінансових послуг та фінансової інклюзії набули широкого обговорення і в науковій літературі.

Так, у дослідженні [8, с. 3–4] авторами визначено найважливіші складові для зниження ризиків та відкриття «шлюзу фінансової доступності», а саме: забезпечення надійності платежів, налагодження каналів для комунікацій та організація моніторингу.

Вчені у науковій роботі [9, с. 216–217] розкрили переваги впровадження електронних платежів органів державної влади громадянам у системі «від уряду до людини» (government-to-person, G2P) в контексті поглиблення фінансової інклюзії. Зауважено, що оцифрування може потребувати значних передових інвестицій у створення належної фізичної платіжної інфраструктури, системи фінансової ідентифікації, системи захисту споживачів та системи освіти для забезпечення безпечного, надійного доступу до системи цифрових платежів.

Заслуговує на увагу смілива пропозиція фахівців [10, с. 425–430] щодо створення комплексів фінтех-філантропія-розвиток (fintech-philanthropy-development), які поєднують поведінкову економіку з алгоритмами прогнозування на основі реалізації концепції «Знай свого (нераціонального) клієнта» («Know Thy (Irrational) Customer») для прискорення доступу до фінансів. Цифрова революція, на думку авторів, додає нові характеристики матеріальній культурі фінансового включення, через пропонування державі нових способів розширення включення «розбірливих», а глобальним фінансам нові форми «профілювання» бідних домогосподарств до генераторів фінансових активів.

Перспективи розвитку банківського бізнесу в умовах стрімкого розвитку сектору фінансових технологій ґрунтовно висвітлено в дослідженні [11, с. 54–56]. Науковцями доведено, що тенденції розвитку ринку фінансових технологій варто враховувати при визначенні ключових детермінант трансформації банківського сектору щодо формування нових бізнес-моделей банків з урахуванням викликів цифровізації.

У праці [12, с. 86] охарактеризовано поняття фінансової інклюзії, визначено її роль у забезпеченні цілісності фінансової системи. Вченою акцентовано увагу на взаємозв'язку фінансової інклюзії та ефективності системи протидії легалізації злочинних доходів.

Отже питання фінансової інклюзії окреслює виклики розвитку ринку фінансових технологій. Тому масштабні зміни у фінансовому секторі в умовах переходу до цифрового розвитку суспільства повинні здійснюватися на системній основі. Використання інноваційних фінансових продуктів та нових форм фінансового обслуговування, запровадження нових бізнес-моделей діяльності фінансових посередників та їхніх агентів мають відповідати Глобальним Цілям сталого розвитку.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми.

У більшості публікацій з проблем фінансової інклюзії в Україні зосереджено увагу на питаннях цифровізації фінансового простору. Науковцями доведено необхідність оновлення платіжного ландшафту, запровадження нових моделей фінансового обслуговування клієнтів, фінансової грамотності населення та захисту прав споживачів фінансових послуг.

Серед найменш досліджених аспектів, в умовах реалізації Стратегії розвитку фінансового сектору України до 2025 р., є питання щодо того, реалізація якого підходу визначатиме подальший розвиток сектору фінансових послуг в Україні, а саме: екстенсивного, орієнтованого на охоплення базовими фінансовими послугами широких верств населення, чи інтенсивного, що дасть змогу

розширити перелік та поліпшити якість надання фінансових послуг тим споживачам, які вже мають до них відповідний доступ.

Зважаючи на необхідність застосування системного підходу, конкретизації принципів цифрового фінансового посередництва та їхнього регуляторного оформлення, потребують додаткового дослідження питання: Що впливає на рівень охоплення населення фінансовими послугами? Які існують бар'єри та обмеження щодо приєднання населення до системи офіційного фінансового обслуговування? Як цифровізація фінансового посередництва впливає на доступ до фінансових послуг? В умовах вимушеної ізоляції через посилення несприятливих подій та загострення системних ризиків яка частина населення матиме можливість доступу до фінансового обслуговування, використовуючи інноваційні канали і сервіси, і якими показниками це вимірюється? Необхідність вирішення цих питань зумовлює спрямованість цього дослідження.

Формулювання мети статті та завдань дослідження.

Метою статті є аналіз доступності населення до базових фінансових послуг, що надаються на основі використання цифрових технологій в Україні. Для реалізації поставленої мети було визначено перелік таких завдань:

1. Провести дослідження економічного змісту поняття «цифрова фінансова інклюзія» на основі розкриття змісту та порівняння таких термінів, як доступ до фінансів, фінансове виключення, фінансова інклюзія, цифрове фінансове посередництво.
2. Визначити принципи цифрового фінансового посередництва.
3. Дослідити рівень охоплення населення фінансовими послугами в світі, бар'єри та обмеження щодо приєднання населення України до системи офіційного фінансового обслуговування.
4. Сформулювати напрями та надати пропозиції для забезпечення доступу окремих груп населення до базових фінансових послуг в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням здобутих наукових результатів.

Дослідження питань цифрової фінансової інклюзії визначило необхідність більш повного розкриття змісту цього поняття. В умовах широкого використання інформаційно-комунікаційних технологій суттєво розширюються можливості використання різноманітних інструментів та з'являються нові можливості для подолання існуючих бар'єрів доступу до фінансових послуг [13, с. 311–312]. Відтак, поняття «цифрова фінансова інклюзія» поглиблює та розвиває зміст поняття «фінансова інклюзія».

Представники Світового банку визначають фінансову інклюзію як наявність доступу споживачів до фінансових продуктів та послуг (з переказу коштів та платежів, збереження, кредитування та страхування), що відповідають їхнім потребам, є прийнятними, надаються відповідально та на постійній основі [14].

За підходами Національного банку України, фінансова інклюзія розглядається в площині створення умов для залучення усіх сегментів населення і бізнесу до користування різноманітними фінансовими послугами, які доступні за інфраструктурою та ціною, офіційно урегульовані, відповідають потребам населення з метою стимулювання економічного зростання країни та зменшення соціальної нерівності у суспільстві [4].

Розкриваючи зміст поняття фінансова інклюзія доцільно акцентувати увагу на таких важливих моментах:

По-перше, йдеться про доступність дорослого населення країни (у віці старше 15 років) до базових фінансових послуг, до яких, згідно з підходами Світового банку, віднесено такі, як: грошові перекази та платежі, послуги із заощадження, послуги із кредитування, страхові послуги.

По-друге, фінансова інклюзія розглядається в площині збільшення частини населення, «включеного» до системи офіційного фінансового обслуговування. Можливі способи неофіційного або неурегульованого фінансового обслуговування не розглядаються.

По-третє, «фінансова інклюзія» та «доступ до фінансів» не є тотожними поняттями. Обмеженість у користуванні фінансовими послугами не обов'язково відбувається через відсутність доступу. Деякі громадяни можуть мати доступ до послуг банків та інших фінансових установ, але відмовляються від їх отримання з релігійних, культурних та інших міркувань – це прояв добровільного «виключення» людини із системи фінансового обслуговування. В інших випадках обмеженість доступу до фінансових послуг може бути спричинена наявністю різних бар'єрів, а саме: інформаційних, технологічних, цінних, договірних. Окремою групою виділяють бар'єри, які

ускладнюють доступ та характеризуються примусовістю обмеження доступу до фінансових послуг – це військові дії, стихійні лиха, недостатній дохід, обмежений продуктивний ряд [5, с. 366].

Виходячи з наведеного вище, відсутність доступу населення до системи офіційного фінансового обслуговування знаходить відображення у такому понятті, як фінансове виключення.

«Фінансове виключення» характеризує відсутність доступу споживачів до фінансових послуг, які відповідають їхнім потребам, через наявність різного роду перешкод та ускладнень (цінових і нецінових), що відокремлюють цих громадян від нормального рівня соціального життя у суспільстві, до якого вони належать. Саме тому дослідження, спрямовані на розробку заходів щодо усунення бар'єрів, пов'язаних з перешкоджанням реальному доступу споживачів до фінансових послуг, набувають особливої актуальності.

По-четверте, «фінансова інклюзія» характеризує можливість реального доступу споживачів (населення та підприємств малого бізнесу) до базових фінансових послуг. Реальний доступ споживачів до фінансових послуг характеризує своєчасне надання фінансової послуги у зручній для них формі та за ціною, яка є прийнятною й економічно обґрунтованою (рентабельною) для фінансової установи, що її надає.

Для розкриття змісту поняття «цифрова фінансова інклюзія» з'ясуємо, у чому полягають особливості цифрового фінансового посередництва. Так, підвищення доступності населення до фінансових послуг з використанням цифрових технологій потребує вдосконалення взаємодії фінансових посередників зі споживачами на основі відповідального фінансування – надання роздрібних фінансових послуг на принципах прозорості та справедливості, що потребує дотримання відповідного балансу між інтересами надавачів та споживачів фінансових послуг, а також попередження несправедливого відношення та завдання збитків роздрібним споживачам фінансових послуг, до яких у більшості країн відносять фізичних осіб, а в окремих країнах – ще й малі комерційні підприємства.

Практика стимулювання відповідального фінансування охоплює наступне: запровадження стандартів та кодексів поведінки постачальників фінансових послуг; регулювання захисту прав споживачів; реалізацію ініціатив щодо підвищення поінформованості та обізнаності споживачів фінансових послуг.

Базовим поняттям для практики відповідального фінансування є так звана «прийнятність фінансової послуги» – ступінь того, наскільки продукт або послуга, яка запропонована посередником, відповідає фінансовому стану роздрібного клієнта, інвестиційним завданням, рівню толерантності до ризику, фінансовим потребам, знанням та досвіду. Це набуває особливого значення для країн з низьким рівнем економічного розвитку, де частина населення через обмеженість доступу до фінансових послуг за територіальною, віковою ознаками, рівнем освіти та іншими критеріями розподілу фактично позбавлена можливостей саморозвитку в умовах високо інтегрованого світу.

Стрімка цифровізація фінансового сектору має відбуватися системно, на основі дотримання загально визнаних принципів, таких як: «Принципи цифрової фінансової інклюзії Групи двадцяти» («G20 High-Level Principles for Digital Financial Inclusion») [15], «Принципи інноваційної доступності фінансових послуг Групи двадцяти» («G20 Principles for Innovative Financial Inclusion») [16].

Розширення можливостей для більш широкого охоплення населення фінансовими послугами на основі використання цифрових технологій висуває додаткові вимоги до діяльності фінансових посередників в цілому. З огляду на це виникає необхідність визначення принципів цифрового фінансового посередництва, які мають отримати відповідну регуляторну конкретизацію для запровадження їх на практиці (рис. 1).

Згідно з даними, представленими на рисунку, зробимо висновок, що для цифрової фінансової інклюзії головну роль відіграє дистанційна форма обслуговування, використання якої дозволяє споживачам одержувати послуги не у фінансових установах безпосередньо, а у третіх осіб – агентів або інших сторонніх посередників, які надають їх, зазвичай, відповідно до укладеної угоди.

Для ефективного захисту прав споживачів важливим є урегульованість діяльності фінансових установ та їхніх агентів при цифровому наданні фінансових послуг. Фінансові установи мають нести відповідальність за власні дії та дії своїх агентів у межах, визначених договорами агентських відносин незалежно від того, санкціоновані такі дії прямо чи опосередковано [17, с. 398]. Зокрема, фінансові послуги мають відповідати потребам клієнтів і надаватися за ціною, доступною для споживачів і прийнятною для постачальників.

Зауважимо, що використання дистанційних моделей потребує забезпечення операційної сумісності схем такого обслуговування, доступу до платіжних систем та інфраструктури зв'язку, а також дотримання вимог щодо захисту персональних даних клієнтів та інформації фінансових установ.

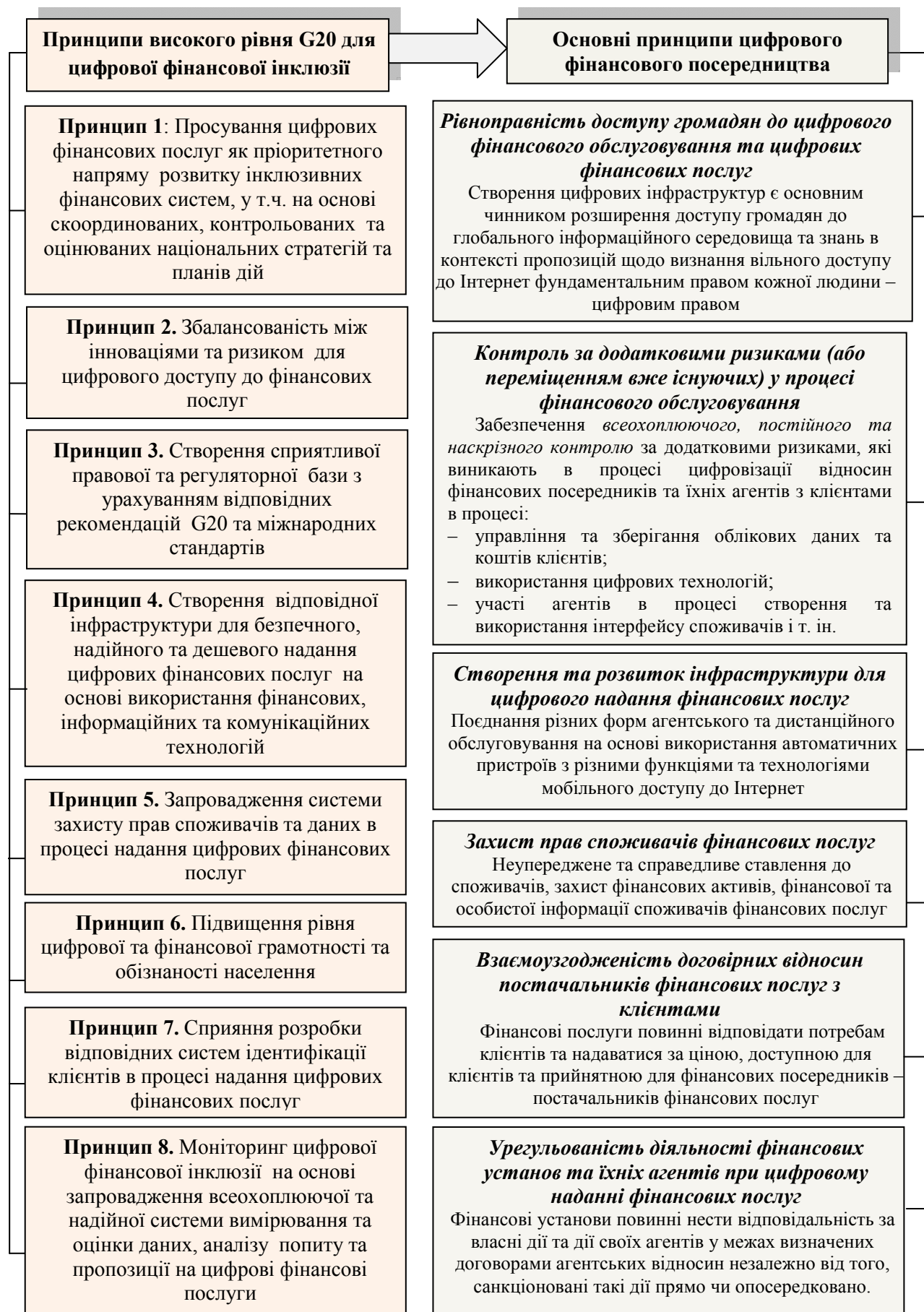

Рис. 1. Принципи цифрової фінансової інклюзії G20 та цифрового фінансового посередництва
Джерело: складено авторами на основі [15]

Також підвищується контроль за додатковими ризиками (або переміщенням вже існуючих) у процесі фінансового обслуговування, які виникають при управлінні та зберіганні облікових даних і коштів клієнтів, здійсненні платежів, участі агентів в процесі створення та використання інтерфейсу споживачів тощо. Забезпечення цифрового доступу для груп населення з обмеженим рівнем фінансового обслуговування до базових послуг відбувається на основі використання: цифрових фінансових продуктів та послуг; цифрових каналів надання послуг; цифрових бізнес-моделей обслуговування клієнтів і залучення коштів (рис. 2).

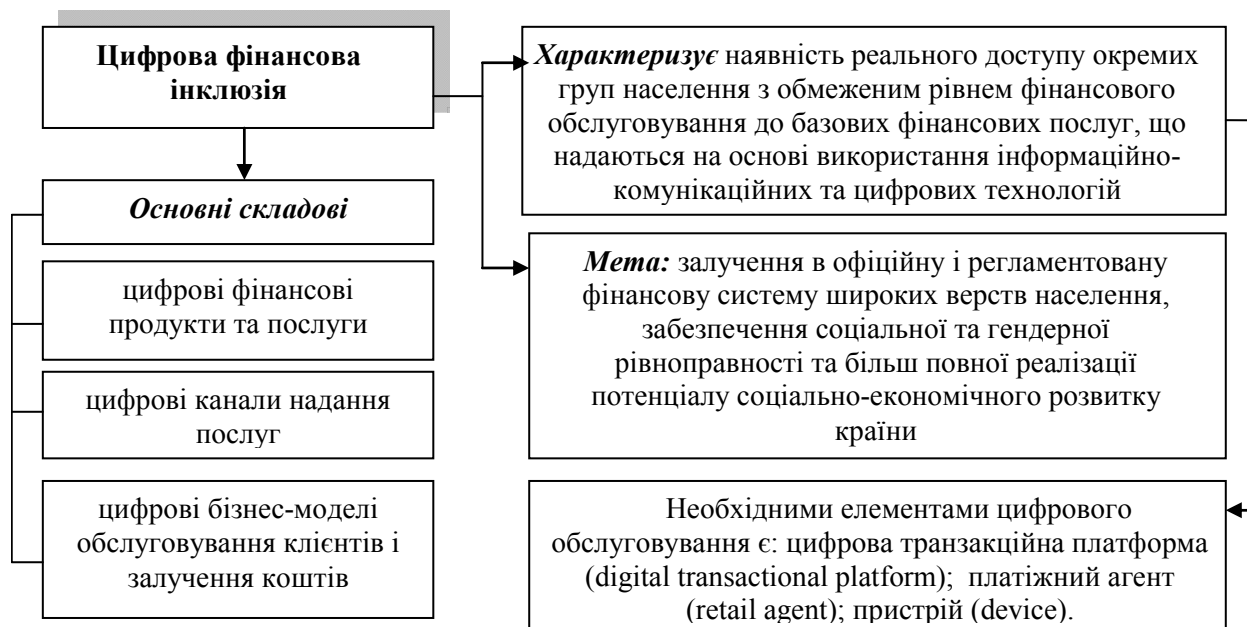

Рис. 2. Складові цифрової фінансової інклюзії

Джерело: побудовано авторами на основі [18]

Далі, для досягнення мети дослідження, визначимо відмінність понять «цифрова фінансова інклюзія» та «цифрове фінансове обслуговування».

Так, поняття «цифрове фінансове обслуговування» охоплює широке коло споживачів (юридичних осіб та населення), послуги яким фінансові установи надають на основі цифрових технологій, в той час як «цифрова фінансова інклюзія» зосереджує увагу саме на групах населення, які мають обмежений рівень доступу до фінансового обслуговування та потребують допомоги у подоланні бар'єрів доступу до базових фінансових послуг.

Зауважимо, що упродовж останнього часу особлива увага приділяється питанням доступності населення країн з низьким рівнем доходів переважно до платіжних послуг. Це пояснюється масштабною роботою щодо просування та заохочення участі населення цих країн у глобальних ланцюжках створення доданої вартості на основі реалізації платформного підходу.

Платформний підхід складається з трьох основних рівнів – бази даних біометричної ідентифікації, адресації віртуальних платежів та функціональної сумісності цифрових платежів [1].

Суттєвими складовими для прискорення процесів фінансової інклюзії в найменш розвинених країнах є такі: наявність інфраструктури для цифрових фінансових послуг (мобільні ширококутні мережі, розвинена агентська мережа для задоволення потреб громадян щодо отримання та переказу коштів); запровадження систем, зокрема біометричних, для цифрової ідентифікації споживачів; розширення відкритих інтерфейсів прикладного програмування – загальнодоступних засобів для розробників з метою отримання доступу до використання пропріетарного програмного забезпечення та забезпечення відповідної взаємодії програмних додатків; вдосконалення нормативно-правової бази для урегульованого отримання цифрових фінансових продуктів і послуг більшістю громадян країни; забезпечення доступу до державних платформ даних.

Для кількісного оцінювання рівня цифрової фінансової інклюзії в дослідженні використано дані статистичної бази глобальної фінансової інклюзії Світового банку. Відмітимо, що у світі існують й інші інформаційні бази, дані яких відрізняються за рівнем охоплення населення та підприємств малого бізнесу фінансовими послугами, періодичністю оновлення, відкритістю, зокрема такі:

Consumer Protection, Financial Capability Surveys, Living Standards, FinScope, Financial Diaries, MECOVI.

Відповідно до Плану дій щодо фінансового включення, затвердженого представниками Світового банку на саміті Групи двадцяти у Сеулі у 2010 р., розроблено у 2012 р. й оновлено у 2013 та 2016 рр. систему індикаторів фінансової доступності [19].

Застосування даних саме Світового банку для оцінки фінансової інклюзії вважаємо доцільним через наявність загальнонаціональних репрезентативних спостережень на рівні фінансів домогосподарств та здійснення оцінювання за показниками:

– доступу – наявність інфраструктури надання послуг (фінансові установи, розгалуженість філіальної мережі та відділень; технічні засоби надання послуг; мережа агентів; засоби для дистанційного отримання послуг (Інтернет, мобільний зв'язок тощо));

– якості фінансових послуг для споживачів – цінова доступність; можливість безперебійного надання послуг; наявність ефективної системи захисту прав споживачів тощо;

– використання фінансової послуги – розуміння сутності послуги споживачем; рівень фінансової грамотності населення; позитивний вплив послуги на якість життя тощо.

Порівняльний аналіз доступності фінансових послуг для населення України та інших країн світу представлено в табл. 1.

Таблиця 1

Основні індикатори фінансової доступності для окремих груп країн світу та України у 2017 р.

Показники	Країни світу в цілому	Європа та Центральна Азія	Україна	Значення показників для країн з рівнем ВНД на душу населення:				
				високий	вище середнього	середній	нижче середнього	низький
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Відкриття рахунків								
Частка дорослого населення, що мають офіційний рахунок, %:	68,5	65,3	62,9	93,7	73,1	65,3	57,8	34,9
Частка дорослого населення, що мають рахунок у фінансовій установі, %:	67,1	65,1	62,9	93,7	72,8	64,3	56,1	24,5
Частка окремих груп дорослого населення, що мають офіційний рахунок, %:								
– жінки	64,8	62,5	61,3	92,9	69,3	61,0	53,0	29,9
– населення країни, що належить до категорії 40% найбіднішого населення	60,5	56,3	53,3	90,0	62,4	56,5	50,7	25,5
– непрацездатне населення	66,0	52,8	54,8	89,9	61,6	55,2	50,8	23,4
– сільське населення	59,3	61,7	55,5	93,7	72,9	64,8	57,6	32,3
Переказ коштів								
Частка дорослого населення, що здійснювало внутрішні грошові перекази, %:								
– через власний рахунок	н/д	12,8	8,1	н/д	14,5	12,2	10,1	16,0
– через позабіржові системи або сервіси	н/д	7,0	2,8	н/д	6,4	5,5	4,7	9,6
– у готівковій формі	н/д	8,0	10,1	н/д	5,3	7,1	8,8	8,0
Заощадження								
Частка дорослого населення, що заощаджувало, %:								
– через фінансову установу	26,7	14,4	12,9	54,8	26,9	21,3	15,9	11,1
– через ощадний клуб або за допомогою особи, яка не є членом родини	н/д	5,0	2,2	н/д	5,9	9,6	13,0	23,0
– на основі економії коштів	48,4	37,0	39,6	71,4	46,4	43,0	39,7	47,6
Заощадження серед осіб похилого віку, %	20,6	15,0	11,2	43,9	19,1	16,1	13,2	8,9
Кредитування								
Частка дорослого населення, що отримало позику, %:								
– у фінансовій установі або з використанням кредитної картки	22,5	24,2	21,8	55,1	22,4	16,0	9,8	7,9
– у родини або друзів	25,8	24,5	30,8	13,3	26,1	28,3	30,4	31,3
– у грошовій формі	47,5	44,0	46,9	64,4	44,4	43,6	42,9	45,6
– наявність непогашеної іпотечної позики	11,2	11,6	4,6	26,6	11,1	8,0	5,0	5,5

Продовження табл. 1

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Дистанційні платежі та розрахунки								
отримання заробітної плати у приватному секторі	15,9	21,2	20,7	38,9	17,8	11,5	5,5	3,3
– оплата комунальних послуг	22,3	23,0	20,0	59,7	22,6	14,9	7,5	4,4
– отримання платежів з державного сектору	16,3	28,8	34,3	34,3	17,9	13,0	8,3	4,3
– оплата комунальних послуг або здійснення онлайн покупок через Інтернет	29,0	30,6	29,5	67,6	37,5	21,9	6,8	4,8

Джерело: складено авторами за даними [19]

За результатами аналізу даних щодо доступності фінансових послуг, представлених у табл. 1, дійдемо висновку, що в Україні лише 63% дорослого населення мали рахунки в офіційних фінансових установах. Серед громадян працездатного віку цей показник становив 70% і є значно нижчим, ніж у країнах Європейського союзу, де він становить майже 94%.

Для України характерним є доступ сільського населення до фінансових послуг на рівні 55,5%, наявність офіційних рахунків серед жінок – 61,3%. Зауважимо, що наявність рахунку в офіційній фінансовій установі є необхідною передумовою для включення населення до системи офіційного фінансового обслуговування, але варто звернути увагу на спрямованість використання рахунку. Показовим є той факт, що за даними на кінець 2017 р. в Україні лише 21,0% громадян, зайнятих у приватному секторі, використовували для одержання заробітної плати рахунки в офіційних фінансових установах, що свідчить про високий рівень тінізації доходів (табл. 2).

Таблиця 2

Спрямованість використання рахунків населенням України та інших країн у 2017 році, % дорослого населення, що має офіційний рахунок

Показник	Україна	Значення показників для країн з рівнем ВНД на душу населення:				
		високий	вище середнього	середній	нижче середнього	низький
Використання рахунку для оплати комунальних платежів	20,0	59,7	22,6	14,9	7,5	4,4
Використання рахунків для отримання заробітної плати у приватному секторі	20,7	38,9	17,8	11,5	5,5	3,3
Використання рахунків для отримання державних виплат	34,3	34,3	17,9	13,0	8,3	4,3
Використання платіжних карток для здійснення покупок	39,1	80,1	38,1	23,8	10,0	0,0
Використання Інтернету для оплати рахунків або онлайн покупок	29,5	67,6	37,5	21,9	6,8	4,8
Використання мобільного телефону або Інтернет для доступу до рахунку	18,1	51,8	30,6	19,2	8,3	17,1

Джерело: складено авторами за даними [19]

Зазначимо, що цифрова фінансова інклюзія забезпечує надзвичайно високий рівень мобільності населення та гнучкості фінансового обслуговування на основі отримання можливості доступу до рахунку завдяки використанню мобільного телефону або мережі Інтернет. В Україні таку можливість мають лише 18,1% дорослого населення, водночас як у високорозвинених країнах цей показник перевищує 51,8%. Охоплення населення традиційними каналами обслуговування з використанням платіжних карток в Україні становить 39,1%, що відповідає аналогічному показнику для країн з рівнем доходів вище середнього – 38,1%.

Перешкоди залучення населення до офіційного фінансового обслуговування, спричинені різними бар'єрами, надано у табл. 3.

Відповідно до табл. 3, основні бар'єри, що гальмують доступ населення до офіційного фінансового обслуговування, умовно поділяються на дві групи:

- пов’язані з діяльністю фінансових установ (відсутність довіри до фінансових установ; висока вартість фінансових послуг; віддаленість фінансових установ);
- не пов’язані з діяльністю фінансових установ (релігійні причини; відсутність необхідної документації; наявність рахунку в одного з членів родини; відсутність необхідності в рахунку).

Таблиця 3

Перешкоди залучення населення до офіційного фінансового обслуговування, %

Бар’єри	Європа та Центральна Азія	Україна	Країни за рівнем ВНД на душу населення:			
			вище середнього	середній	нижче середнього	низьки й
Пов’язані з діяльністю фінансових установ:						
– відсутність довіри до фінансових установ	28,5	50,3	18,6	16,0	14,1	15,5
– висока вартість фінансових послуг	27,3	40,0	28,3	25,9	24,1	29,2
– віддаленість фінансових установ	14,7	22,4	21,0	20,7	20,5	29,5
Не пов’язані з діяльністю фінансових установ:						
– недостатність коштів	48,5	58,4	57,8	60,3	62,2	76,7
– наявність рахунку у одного з членів родин	30,2	21,3	32,5	27,6	24,1	9,8
– відсутність необхідної документації	14,0	8,3	15,8	18,5	20,4	26,2
– відсутність необхідності у рахунку	6,9	7,2	2,9	3,7	4,3	0,9
– релігійні причини	5,9	3,0	4,8	5,7	6,4	7,1

Джерело: побудовано авторами за даними [19]

Основною причиною виключення населення окремих країн світу із системи офіційного фінансового обслуговування є недостатність коштів для відкриття рахунку. Для більшості країн світу значення цього показника перевищує 50%, для населення країн з низьким рівнем доходів – 76,7%, зокрема для України – 58,4%.

Доцільно також звернути увагу на причини «фінансового виключення» населення із системи офіційного обслуговування, що пов’язані з діяльністю фінансових установ. Так, для 50,3% респондентів із тих, які не мають рахунків у фінансових установах, основною причиною, що перешкоджає їх залученню до офіційного фінансового обслуговування, є відсутність довіри до фінансових установ.

Зауважимо, що інституціоналізація довіри набуває завершеної форми саме після переходу до фідучіарних грошових систем та появи цифрових валют, коли суспільна довіра стає соціальним феноменом і включається до складу грошової системи як неформальний інститут [13, с. 309].

Негативною тенденцією, що гальмує фізичний доступ населення до фінансових послуг, є критично низький рівень розвиненості фінансової інфраструктури порівняно з іншими країнами. Так, кількість відділень банків на 100 тис. осіб дорослого населення в Україні зменшилася упродовж 2009–2018 рр. майже у 7,5 разів: з 3,22 до 0,43, водночас як у більшості європейських країн значення цього показника знаходиться в межах 30–40 [20, с. 200].

Рівень доступу дорослого населення до мережі Інтернет, як необхідної передумови переходу до фінансового обслуговування з використанням інноваційних технологій, в Україні наближається до 63%, а для молоді значення цього показника перевищує 86%. Водночас, рівень використання мережі Інтернет для оплати рахунків і здійснення он-лайн покупок є низьким – 22,9% та 21,7%, відповідно. Критично низькими є значення показника використання мережі Інтернет сільським населенням (18–23%).

Послідовність аналізу рівня цифрової фінансової інклюзії, розробленої на основі опрацювання даних статистичної бази Світового банку, представлено на рис. 3.

У процесі аналізу зосереджено першочергову увагу на групі показників, що дозволяють виокремити частку дорослого населення, яке має активні рахунки в офіційних фінансових установах і можливість доступу до них та наступного цифрового фінансового обслуговування (доступ і управління власними фінансами, у т. ч. оплата рахунків, здійснення он-лайн покупок, отримання коштів через цифрові канали та системи обслуговування).

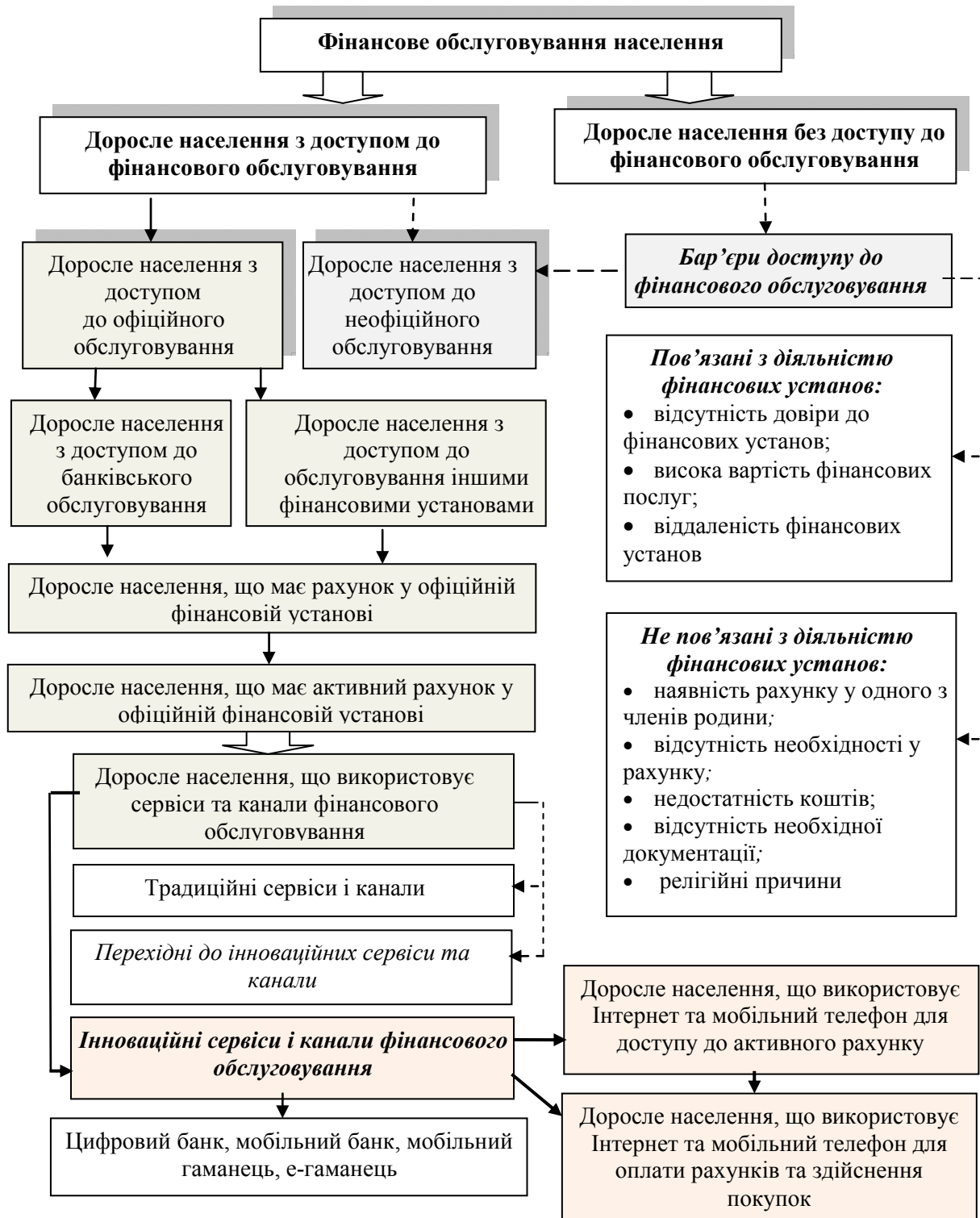

Рис. 3. Послідовність аналізу рівня цифрової фінансової інклюзії

Джерело: розроблено авторами на основі [20]

В узагальненому вигляді рівень цифрової фінансової інклюзії визначається із застосуванням таких показників (формули 1–3):

$$DFI = FI * K_{DP} * K_{MI} * K_f = A * (1 - K_{inact}) * K_{DP} * K_{MI} * K_f \quad (1)$$

де DFI – показник цифрової фінансової інклюзії (рівень можливого цифрового фінансового включення дорослого населення у віці старше 15 років), %;

FI – частка дорослого населення у віці старше 15 років з доступом до фінансового обслуговування;

$$FI = A * K_{act} = A * (1 - K_{inact}) \quad (2)$$

де A – частка фінансово включеного дорослого населення, що має рахунок у офіційній фінансовій установі, %;

коригуючі коефіцієнти:

K_{act} – доросле населення з активним рахунком в офіційній фінансовій установі;

$K_{act} = (1 - K_{inact})$;

K_{inact} – доросле населення з неактивним рахунком у офіційній фінансовій установі;

K_{DP} – доросле населення, що здійснювало або отримувало цифровий платіж упродовж минулого року;

K_{MI} – доросле населення, що використовувало мобільний телефон або Інтернет для доступу до власного рахунку в офіційній фінансовій установі;

K_f – частота платежів;

Рівень діджиталізації платежів дорослого населення:

$$DP = A_i * K_{act} * K_{DP} \quad (3)$$

DP – показник діджиталізації платежів дорослого населення, яке має рахунок у офіційній фінансовій установі, %.

Рівень фінансової інклюзії населення на основі використання традиційних і цифрових каналів та сервісів, за результатами проведеного вище аналізу, представлено на рис. 4.

Рис. 4. Частка дорослого населення з доступом до офіційного фінансового обслуговування на основі використання традиційних та цифрових каналів і сервісів в Україні та інших країнах світу в 2017 р., %

Джерело: розраховано авторами за даними [19]

Виходячи з даних, представлених на рис. 4, в умовах вимушеної ізоляції через посилення несприятливих подій та загострення економічної кризи лише 11% населення матиме можливість фінансового обслуговування, використовуючи інноваційні канали і сервіси.

Ураховуючи зазначене, перехід до моделі Cashless economy, проект якої розроблений Міністерством розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства в Україні спільно з Національним банком на виконання вимог Закону України (Про затвердження вимог до суб'єктів господарювання щодо приймання електронних платіжних засобів в оплату за продані ними товари (надані послуги): Проект Постанови Кабінету міністрів України, на виконання пункту 14.9 ст. 14 Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні») та базується на забезпеченні права українців на вільний вибір способу оплати та широкому розвитку платіжної інфраструктури, гальмується через існування таких основних бар'єрів, як: примусове відсторонення (фінансова ізоляція) внаслідок військових дій, тероризму, стихійних лих; низька зацікавленість споживачів внаслідок низького рівня доходів, високі тарифи; віддаленість та нерівномірність доступу громадян до фінансових послуг в окремих регіонах країни фінансових установ; відсутність попиту, довіри до фінансових установ в цілому, обмежені можливості небанківських фінансових установ у наданні певних видів фінансових послуг з використанням цифрових каналів обслуговування тощо.

Висновки та перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку.

1. Проведено дослідження поняття «цифрова фінансова інклюзія», здійснено порівняльну характеристику термінів «доступ до фінансові», «фінансове виключення» та «цифрове фінансове посередництво». З чого зроблено наступний висновок, що:

- для цифрової фінансової інклюзії головну роль відіграє дистанційна форма обслуговування;
- основними складовими фінансової інклюзії є: цифрові фінансові продукти; цифрові канали надання послуг та цифрові бізнес-моделі обслуговування клієнтів і залучення коштів;
- цифрова фінансова інклюзія характеризує надання рівноправного доступу окремим групам населення з обмеженим рівнем фінансового обслуговування до базових фінансових послуг на основі широкого використання інформаційно-комунікаційних та цифрових технологій.

2. Визначено, що основними принципами цифрового фінансового посередництва є:

- рівноправність доступу громадян до цифрового фінансового обслуговування та цифрових фінансових послуг;
- контроль за додатковими ризиками (або переміщенням вже існуючих) у процесі фінансового обслуговування;
- створення та розвиток інфраструктури для цифрового надання фінансових послуг; захист прав споживачів;
- взаємоузгодженість договірних відносин постачальників фінансових послуг з клієнтами; урегульованість діяльності фінансових установ та їхніх агентів при цифровому наданні фінансових послуг. Це сприятиме розширенню доступу громадян до глобального інформаційного середовища та знань в контексті пропозицій щодо визнання вільного доступу до мережі Інтернет фундаментальним правом кожної людини – цифровим правом.

3. Досліджено рівень охоплення населення фінансовими послугами в світі, бар'єри та обмеження щодо приєднання населення України до системи офіційного фінансового обслуговування, а саме визначено, що:

- рівень цифрового фінансового обслуговування в Україні залишається на відносно низькому рівні порівняно з європейськими країнами та країнами групи із середнім рівнем доходів населення відповідно до класифікації Світового банку – частка дорослого населення, що має доступ до офіційного фінансового обслуговування з використанням традиційних каналів та сервісів становить майже 60%, а на основі застосування цифрових каналів і сервісів – на рівні 11%;

- в цілому цифровізація фінансового посередництва позитивно впливає на доступ населення до фінансових послуг, проте існуючі бар'єри гальмують процес доступу населення до системи офіційного фінансового обслуговування, посилюючи процеси тезаврації та тіньового доступу надання послуг. Це актуалізує необхідність підвищення рівня обізнаності громадян щодо використання інноваційних фінансових продуктів та послуг, законодавчого та нормативного врегулювання надання інноваційних інструментів, використання окремих каналів.

4. Виходячи з вищезазначеного, доцільною є розробка рекомендацій, направлених на:

- уточнення державними регуляторами критеріїв визначення та переліку базових фінансових послуг, які можуть надавати фінансові установи на основі використання цифрових каналів і систем обслуговування;

– виявлення та усунення бар'єрів відсторонення окремих категорій споживачів від фінансового обслуговування;

– проведення моніторингу тарифів на базові та інноваційні фінансові послуги;

– розвиток інформаційної та телекомунікаційної інфраструктури та цифрових технологій;

– розширення фізичної доступності споживачів до фінансових послуг шляхом збільшення точок доступу на основі розвитку фінансової інфраструктури та розширення цифрових каналів обслуговування з використанням цифрових бізнес-моделей діяльності банківських і небанківських фінансових установ;

– створення системи віддаленої ідентифікації клієнтів і розширення можливостей для небанківських фінансових установ користуватися послугами бюро кредитних історій;

– створення регуляторних умов для взаємодії банків і небанківських фінансових установ, розширення можливостей для суміщення окремих фінансових послуг, розширення переліку фінансових послуг, які можуть надавати агенти.

Перспективами подальшого розвитку в цьому напрямку досліджень є визначення концептуальних засад забезпечення розвитку елементів інфраструктури надання цифрових фінансових послуг в Україні.

Література

1. *UFA2020 Overview : Universal Financial Access by 2020* (2018) / The World Bank Group : website. URL: <https://www.worldbank.org/en/topic/financialinclusion/brief/achieving-universal-financial-access-by-2020> (accessed 08 January 2020).

2. *Стратегія розвитку фінансового сектору України до 2025 року* / Міністерство фінансів України, Національний банк України та ін. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Strategy_FS_2025.pdf?v=4 (дата звернення: 08.01.2020).

3. *Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації* : Розпорядження Кабінету Міністрів України № 67-р від 17.01.2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-p> (дата звернення: 09.01.2020).

4. *Financial Inclusion Forum. Leaving No One Behind* (2019) / Національний банк України : сайт. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/finansova-inklyuziya-zadlya-ekonomichnogo-zrostannya-pidsumki-mijnarodnogo-forumu-z-finansovoyi-inklyuziyi-nikogo-za-bortom> (дата звернення: 10.01.2020).

5. Науменкова С. В. Фінансова інклюзивність : економічний зміст та підходи до вимірювання. *Актуальні проблеми економіки*. 2015. № 4 (166). С. 363–371. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ape_2015_4_46 (accessed 10 January 2020).

6. *A Digital Agenda for Europe. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, The European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52010DC0245&from=en> (accessed 13 January 2020).

7. *Payment aspects of financial inclusion* / The World Bank Group. Washington, D.C. 2016. URL: <http://documents.worldbank.org/curated/en/806481470154477031/Payment-aspects-of-financial-inclusion> (accessed 13 January 2020).

8. Zimmerman J. M., Baur S. *Understanding how consumer risks in digital social payments can erode their financial inclusion potential*. CGAP Brief, Washington, DC. 2016. URL: <http://documents.worldbank.org/curated/en/911891467994631836/pdf> (accessed 15 January 2020).

9. Klapper L., Singer D. the opportunities and challenges of digitizing government-to-person payments. *The World Bank Research. Observer*. 2017. No. 32 (2). P. 211–226. DOI: <https://doi.org/10.1093/wbro/lkx003>.

10. Gabor D., Brooks S. The digital revolution in financial inclusion : International development in the fintech era. *New Political Economy*. 2017. № 22 (4). Pp. 423–436. DOI: <https://doi.org/10.1080/13563467.2017.1259298>.

11. Zveryakov M., Kovalenko V., Sheludko S., Sharah E. FinTech sector and banking business : competition or symbiosis? *Economic Annals-XXI*. 2019. № 175 (1-2). Pp. 53–57. DOI: <https://doi.org/10.21003/ea.V175-09>

12. Єгоричева С. Фінансова інклюзія в рамках системи протидії легалізації злочинних доходів та фінансуванню тероризму. *Фінансовий простір*. 2018. № 4 (32). С. 80–87. URL: <https://fp.cibs.ubs.edu.ua/index.php/fp/article/view/634/632> (дата звернення: 16.01.2020).

13. Науменкова С. В., Міщенко В. І., Міщенко С. В. Цифрові валюти у контексті суспільної довіри до грошей. *Фінансово-кредитна діяльність : проблеми теорії та практики*. 2018. № 2 (25). С. 305–316. DOI: <https://doi.org/10.18371/fcaptp.v2i25.136869>.
14. *Financial inclusion is a key enabler to reducing poverty and boosting prosperity* / The World Bank Group : website. URL: <https://www.worldbank.org/en/topic/financialinclusion/overview> (accessed 20 January 2020).
15. *G20 High-Level Principles for Digital Financial Inclusion* / The Global Partnership for Financial Inclusion (GPII) platform : website. URL: <https://www.gpii.org/publications/g20-high-level-principles-digital-financial-inclusion> (accessed 20 January 2020).
16. *G20 Principles for Innovative Financial Inclusion* / The Global Partnership for Financial Inclusion (GPII) platform : website. URL: <https://www.gpii.org/publications/g20-principles-innovative-financial-inclusion-executive-brief> (accessed 22 January 2020).
17. Науменкова С. В., Міщенко С. В., Міщенко В. І. Особливості регуляторної ідентифікації фінансових компаній як фінансових посередників. *Фінансово-кредитна діяльність : проблеми теорії та практики*. 2019. № 1 (28). С. 390–401. DOI: 10.18371/fcaptp.v1i28.163387.
18. Lauer K., Timoty L. *Digital financial inclusion : implications for customers, regulators, supervisors, and standard-setting bodies* / Consultative Group to Assist the Poor (CGAP) : website. February 2015. URL: <https://www.cgap.org/sites/default/files/researches/documents/Brief-Digital-Financial-Inclusion-Feb-2015.pdf> (accessed 24 January 2020).
19. *The Global Findex Database 2018* / International Bank for Reconstruction and Development. The World Bank. 2018. URL: <https://globalfindex.worldbank.org> (accessed 24 January 2020).
20. Naumenkova S., Mishchenko S., Dorofiev D. Digital financial inclusion : Evidence from Ukraine. *Investment management and financial innovations*. 2019. No. 16 (3). Pp. 194–205. DOI: [https://doi.org/10.21511/imfi.16\(3\).2019.18](https://doi.org/10.21511/imfi.16(3).2019.18).

References

1. *UFA2020 Overview: Universal Financial Access by 2020* (2018). World Bank Group: website. Retrieved from: <https://www.worldbank.org/en/topic/financialinclusion/brief/achieving-universal-financial-access-by-2020> (accessed 08 January 2020).
2. Stratehiia rozvytku finansovoho sektoru Ukrainy do 2025 roku [*Strategy of Ukrainian financial sector development until 2025*]. Ministerstvo finansiv Ukrainy, Natsionalnyi bank Ukrainy ta in. Retrieved from: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Strategy_FS_2025_eng.pdf?v=4 (accessed 08 January 2020).
3. Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku tsyfrovoy ekonomiky ta suspilstva Ukrainy na 2018–2020 roky ta zatverdzhennia planu zakhodiv shchodo yii realizatsii: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy, No. 67-r, 17.01.2018 [*On approval of the Concept of digital economy and society development of Ukraine on 2018–2020 and approval of the action plan for its implementation: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine, No. 67-r, 17.01.2018*]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-p> (accessed 09 January 2020) [in Ukrainian]
4. *Financial Inclusion Forum. Leaving No One Behind* (2019). The National Bank of Ukraine: website. Retrieved from: <https://finclusion.bank.gov.ua> (accessed 10 January 2020).
5. Naumenkova, S. V. (2015). Finansova inkluzivnist: ekonomichniy zmist ta pidkhody do vymyriuvannia [*Financial inclusivity: economic contents and the approaches to its assessment*]. Aktualni Problemy Ekonomiky – Actual Problems of Economics, 4 (166), 363–371. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ape_2015_4_46 (accessed 10 January 2020) [in Ukrainian]
6. *A Digital Agenda for Europe. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions*. Retrieved from: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52010DC0245&from=en> (accessed 13 January 2020).
7. *Payment aspects of financial inclusion* (2016). The World Bank Group. Washington, D.C. Retrieved from: <http://documents.worldbank.org/curated/en/806481470154477031/Payment-aspects-of-financial-inclusion> (accessed 13 January 2020).
8. Zimmerman, J. M. & Baur, S. (2016). *Understanding how consumer risks in digital social payments can erode their financial inclusion potential*. CGAP Brief, Washington, DC. Retrieved from: <http://documents.worldbank.org/curated/en/911891467994631836/pdf> (accessed 15 January 2020).

9. Klapper, L. & Singer, D. (2017). The opportunities and challenges of digitizing government-to-person payments. *The World Bank Research. Observer*, 32 (2), 211–226. DOI: <https://doi.org/10.1093/wbro/lkx003>.
10. Gabor, D. & Brooks, S. (2017). The digital revolution in financial inclusion: International development in the fintech era. *New Political Economy*, 22 (4), 423–436. DOI: <https://doi.org/10.1080/13563467.2017.1259298>.
11. Zveryakov, M., Kovalenko, V., Sheludko, S., & Sharah, E. (2019). FinTech sector and banking business: competition or symbiosis? *Economic Annals-XXI*, 175 (1-2), 53–57. DOI: <https://doi.org/10.21003/ea.V175-09>.
12. Yehorycheva, S. (2018). Finansova inkluziia v ramkakh systemy protydiv lehalizatsii zlochnykh dokhodiv ta finansuvanniu terorizmu [*Financial inclusion in the framework of criminal proceeds legalization and terrorism financing counteraction system*]. *Finansovyi prostir – Financial space*, 4 (32), 80–87. Retrieved from: <https://fp.cibs.ubs.edu.ua/index.php/fp/article/view/634/632> (accessed 16 January 2020) [in Ukrainian]
13. Naumenkova, S. V., Mishchenko, V. I. & Mishchenko, S. V. (2018). Tsyfrovi valiuty u konteksti suspilnoi doviry do hroshei [*Digital currencies in the context of public trust to money*]. *Finansovo-kredytna diialnist: problemy teorii ta praktyky – Financial and credit activity: problems of theory and practice*, 2 (25), 305–316. DOI: <https://doi.org/10.18371/fcaptp.v2i25.136869> [in Ukrainian]
14. *Financial inclusion is a key enabler to reducing poverty and boosting prosperity*. The World Bank Group: website. Retrieved from: <https://www.worldbank.org/en/topic/financialinclusion/overview> (accessed 20 January 2020).
15. *G20 High-Level Principles for Digital Financial Inclusion*. The Global Partnership for Financial Inclusion (GPII) platform: website. Retrieved from: <https://www.gpii.org/publications/g20-high-level-principles-digital-financial-inclusion> (accessed 20 January 2020).
16. *G20 Principles for Innovative Financial Inclusion*. The Global Partnership for Financial Inclusion (GPII) platform: website. Retrieved from: <https://www.gpii.org/publications/g20-principles-innovative-financial-inclusion-executive-brief> (accessed 22 January 2020).
17. Naumenkova, S. V., Mishchenko, S. V. & Mishchenko, V. I. (2019). Osoblyvosti rehuliatornoi identyfikatsii finansovykh kompanii yak finansovykh poserednykiv [*Features of regulatory identification of financial companies as financial intermediaries*]. *Finansovo-kredytna diialnist: problemy teorii ta praktyky – Financial and credit activity: problems of theory and practice*, 1 (28), 390–401. DOI: <https://doi.org/10.18371/fcaptp.v1i28.163387> [in Ukrainian]
18. Lauer, K. & Timoty, L. (2015). *Digital financial inclusion: implications for customers, regulators, supervisors, and standard-setting bodies*. Consultative Group to Assist the Poor (CGAP): website. Retrieved from: <https://www.cgap.org/sites/default/files/researches/documents/Brief-Digital-Financial-Inclusion-Feb-2015.pdf> (accessed 24 January 2020).
19. *The Global Findex Database 2018*. International Bank for Reconstruction and Development, The World Bank. Retrieved from: <https://globalfindex.worldbank.org> (accessed 24 January 2020).
20. Naumenkova, S., Mishchenko, S. & Dorofiev D. (2019). Digital financial inclusion: Evidence from Ukraine. *Investment management and financial innovations*, 16 (3), 194–205. DOI: [https://doi.org/10.21511/imfi.16\(3\).2019.18](https://doi.org/10.21511/imfi.16(3).2019.18).

НАШІ АВТОРИ

Алексєенко Людмила Михайлівна – д.е.н., професор, завідувачка кафедри управління та адміністрування, Івано-Франківський навчально-науковий інститут менеджменту Тернопільського національного економічного університету, м. Івано-Франківськ, Україна

Антипенко Надія Анатоліївна – к.е.н., доцент кафедри менеджменту, обліку і фінансів, Мінська філія РЕУ ім. Г. В. Плеханова, м. Мінськ, Республіка Білорусь

Вдовіна Галина Володимирівна – Голова Комітету з митних питань Громадської ради при Міністерстві фінансів України, Голова ГО «Всеукраїнський митний форум», м. Одеса, Україна

Волков Володимир Петрович – д.т.н., професор кафедри підприємництва, менеджменту організацій та логістики, Запорізький національний університет, м. Запоріжжя, Україна

Гончаренко Анастасія Сергіївна – аспірантка кафедри банківської справи, Одеський національний економічний університет, м. Одеса, Україна

Гудзь Тетяна Павлівна – д.е.н., професор кафедри фінансів та банківської справи, Вищий навчальний заклад Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі», м. Полтава, Україна

Жердецька Лілія Вікторівна – д.е.н., доцент, завідувачка кафедри банківської справи, Одеський національний економічний університет, м. Одеса, Україна

Завадська Діана Володимирівна – д.е.н., доцент кафедри банківської справи, Одеський національний економічний університет, м. Одеса, Україна

Косович Ольга Василівна – д.ф.н., професор, завідувачка кафедри романо-германської філології, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль, Україна

Лемеш Валентина Миколаївна – к.е.н., доцент кафедри бухгалтерського обліку, аналізу та аудиту в галузях народного господарства, Білоруський державний економічний університет, м. Мінськ, Республіка Білорусь

Мищенко Світлана Володимирівна – д.е.н., професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування, ДВНЗ «Університет банківської справи», м. Київ, Україна

Науменкова Світлана Валентинівна – д.е.н., професор кафедри фінансів, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна

Переверзева Анна Василівна – д.е.н., доцент кафедри міжнародної економіки, природних ресурсів та економіки міжнародного туризму, Запорізький національний університет, м. Запоріжжя, Україна

Слатвінська Марина Олександрівна – д.е.н., професор кафедри фінансів, Одеський національний економічний університет, м. Одеса, Україна

НАУКОВИЙ ВІСНИК
Одеського національного економічного університету

№ 1-2 (274-275), 2020

Матеріали випуску друкуються мовою оригіналу
(українська, англійська, російська)

За достовірність викладених фактів, цитат
та інших відомостей відповідає автор

Рекомендовано до друку та поширення через мережу
Інтернет за рішенням Вченої ради
Одеського національного економічного університету
(Протокол № 6 від 03.03.2020 р.)

Підписано до друку 03.03.2020 р.
Формат 60 x 84 1/8. Папір офсетний.
Друк офсетний. Гарнітура Times New Roman
Ум. друк. арк. 17,7. Тираж 50 прим.

Надруковано в друкарні ТОВ «ПромАрт»
61023, м. Харків, вул. Весніна, 12
Тел. (057)717-28-80 e-mail: promart_order@ukr.net